

e-ISSN:2687-2374

AP HALAL LIFESTYLE

Academic Platform

Journal of Halal Lifestyle

Volume: 5
Issue: 2
Year: 2023

Akademik Platform

Helal Yaşam Dergisi

(Academic Platform Journal of Halal Lifestyle)

Cilt 5, Sayı 2, Aralık 2023

Volume 5, Issue 2, December 2023

Akademik Perspektif Derneği

<https://dergipark.org.tr/apjhls>

Academic Platform Journal of Halal Lifestyle

(Hakemli Uluslararası e-Dergi / Peer-reviewed International e-Journal)

Cilt: 5, Sayı: 2, 2023 / Volume: 5, Issue: 2, 2023

Yayın Tarihi / Publishing Date: 31.12.2023

Sahibi / Owner

Prof. Dr. Ender ERDOĞAN
(Akademik Perspektif Derneği adına)

Baş Editör / Editor-in-Chief

Prof. Dr. Yücel ÜNAL, Aksaray University, Turkey

Editör Yardımcıları / Associates Editor-in-Chief

Prof. Dr. Saim KAYADİBİ, Karabük University, Turkey
Assoc. Prof. Sedat YÜKSEL, University of Technology and Applied Sciences, Oman

Alan Editörleri / Field Editors

Dr. Abdalla Ussi HAMAD, Zanzibar University, Tanzania
Dr. Adel SABIR, EU Halal Development Agency, United Kingdom
Prof. Dr. Ahmad Puad MAT SOM, University Sultan Zainal Abidin, Malaysia
Dr. Aisha Bronwyn P WOOD, United Arab Emirates University, United Arab Emirates
Prof. Fatih GÜLTEKİN, University of Health Sciences, Turkey
Asst. Prof. Hakan ALBAYRAK, Selcuk University, Turkey
Assoc. Prof. Harun SAVUT, Zonguldak Bulent Ecevit University, Turkey
Prof. Dr. Hüseyin ÇELİK, Adıyaman University, Turkey
Prof. Dr. Iqtidar Ali SHAH, Yorkville University, Canada
Prof. Dr. Irwandi JASWIR, International Islamic University of Malaysia, Malaysia
Assoc. Prof. Kenan GÜLLÜ, Mugla Sıtkı Kocman University, Turkey
Assoc. Prof. Mariam ABDUL LATIF, University Malaysia Sabah, Malaysia
Prof. Dr. Mehmet AKBULUT, Selcuk University, Turkey
Prof. Dr. Mohamed SOLIEMAN, University of Leeds, United Kingdom
Dr. Mohammad Manzoor MALIK, Assumption University, Thailand
Dr. Muhammad SHULTHONI, Islamic State University (IAIN) Pekalongan, Indonesia
Asst. Prof. Muhammed YÜCEER, Canakkale 18 Mart University, Turkey
Prof. Dr. Murat ŞİMŞEK, Karabük University, Turkey
Prof. Dr. Mustafa ATASEVER, Atatürk University, Turkey
Prof. Dr. Mustafa TAYAR, Bursa Uludag University, Turkey
Assoc. Prof. Nasser AL NAZWANI, National University of Science and Technology, Oman
Assoc. Prof. Zakaria BOULANOUAR, Higher Colleges of Technology, Dubai, United Arab Emirates

Academic Platform Journal of Halal Lifestyle

Uluslararası, yılda 2 (iki) kez yayınlanan (Haziran ve Aralık), çok dilli ve hakemli bir dergidir. Dergide yayınlanan makale ve bilimsel yazıların sorumluluğu yazarlarına aittir.

It is an international, biannual, multilingual, double blind peer-reviewed online journal. The author/s is/are legally liable with the contents of the work.

Yazışma adresi / Address for Correspondence

Akademik Perspektif Derneği, Tığcılar Mah. Kadir Sok. No: 12 Adapazarı, Sakarya
0264 278 0364
info@apjhls.com

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Makale / Article

- Sosyal Sağlık Perspektifinden Hayvan Sevgisi ve Karşıtlığı: Sokak Köpekleri ve Yeni Toplumsal Riskler
Animal Love and Opposition from a Social Health Perspective: Stray Dogs and New Social Risks
Hür Mahmut Yücer, Beyhan Ay Kıran 62-77

Makale / Article

- Helâl Lojistik ve Boyutları: Sistematik Literatür Taraması
Halal Logistics and Its Dimensions: A Systematic Literature Review
Halil Savaş, Zinnet Karakaş Kelten 78-94

Makale / Article

- Denizli Çevresi Örneğinde Devrinde Helal Kazancı Sağlayan Bir Kurum Olarak Ahîlik ve Ahî Zaviyeleri
In the Example of Denizli Environment Ahi Order and Ahi Zaviyas as an Institution that Provided Halal Earnings
in its Period
Kemal Ramazan Haykırın 95-104

Makale / Article

- Helâl Ev İdaresi Kavramı Üzerine Bir İnceleme: Adudüddîn el-Îcî'nin Ahlâku'l Adudiyye'sinde Malın
Kazanılması, Korunması ve Harcanması
A Study on the Concept of Home Economics: Acquisition, Protection and Spending of Wealth in Adudüddîn el-
Îcî's Ahlâku'l Adudiyye
Sertaç Ercan 105-111

Makale / Article

- Osmanlı ve Irak Mutfak Kültürünün İncelenmesi
Examination of Ottoman and Iraq Cuisine Culture
Büşra Demirer, Mehmet Özdemir 112-116

Sosyal Sağlık Perspektifinden Hayvan Sevgisi ve Karşıtlığı: Sokak Köpekleri ve Yeni Toplumsal Riskler

Hür Mahmut YÜCER¹, Beyhan AY KIRAN²

¹ Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Hamidiye Sağlık Bilimleri Fakültesi, İstanbul, Türkiye

² Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Hamidiye Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Doktora Programı, İstanbul, Türkiye

Öz

Çağımızda ortaya çıkan yeni toplumsal sorun ve risklerden biri sahipsiz evcil hayvanlar sorunudur. Sahipli ya da sahipsiz köpeklerin saldırıları sonucu artan yaralamalı vakalar, hijyen, güvenlik, sağlık gibi sorunlar sadece savunmasız çocukları, yaşlıları ve engellileri değil toplumun tüm kesimlerini tehdit etmektedir. Büyük şehirlerde bu riskler her gün büyümekte ve sosyal sağlıksızlık seviyesini de aynı oranda artırmaktadır. Yazılı ve görsel medyaya her gün yeni bir vaka yansımaktadır. Hayvanların saldırıları ile ortaya çıkan yaralamalı vakalar sonucunda yapılan koruyucu yorumlara mukabil hayvan severlerin farklı yorum ve protesto gösterileri ile karşılaşmakta, bu da toplumda gerilimlere sebebiyet vermektedir. Diğer taraftan hayvanlara şiddet ve toplu katliam görüntüleri de ortaya çıkabilmekte, bu durum yine toplumda infial oluşturmaktadır. Dünya genelinde bir sorun haline gelen köpeklerin sayısı farklı yöntem ve uygulamalarla kontrol altına alınmaktadır. Ülkemizde ise sahipsiz hayvanlara müdahale söz konusu olduğunda bireysel ve kurumsal olarak hayvan hakları savunucuları uygulamaların karşısında durmaktadır. Bu çalışmada hayvan sevgisi ve karşıtlığı arasında ortaya çıkan yeni risklerin koruyucu sosyal hizmet perspektifinden incelenmesine çalışılacaktır. Araştırma literatür taraması yöntemiyle yapılacaktır. Sahipli ve sahipsiz köpeklerin yol açtığı sorunlar için koruyucu/önleyici sosyal hizmet perspektifinden çözüm önerileri araştırılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Koruyucu sosyal hizmet, hayvan hakları, sahipsiz köpekler, riskler, sivil toplum kuruluşları

¹ Corresponding Author: hurmahmut@gmail.com

² beyhan.ay.13@gmail.com

Gönderilme/Received: 18 Aralık 2023

Kabul/Accepted: 31 Aralık 2023

Yayınlanma/Published: 31 Aralık 2023

Animal Love and Opposition from a Social Health Perspective: Stray Dogs and New Social Risks

Abstract

In our era, one of the emerging social problems and risks is the issue of stray pets. Incidents of injuries resulting from attacks by owned or stray dogs pose not only threats to vulnerable children, the elderly, and people with disabilities but also to all segments of society, affecting issues such as hygiene, safety, and health. In major cities, these risks are escalating daily, proportionally increasing the level of social unhealthiness. Each day, new cases are reflected in the written and visual media. Protective comments made in response to injury cases resulting from animal attacks are met with different interpretations and protest demonstrations from animal lovers, leading to tensions in society. On the other hand, images of violence against animals and mass killings may also emerge, causing public outrage. The increasing number of dogs worldwide has been addressed through various methods and practices. In our country, when it comes to intervention in stray animals, individual and institutional advocates for animal rights oppose the implemented practices. This study aims to examine the new risks arising between love and aversion to animals from the perspective of protective social services. The research will be conducted through a literature review method. Solutions for the problems caused by owned and stray dogs will be explored from a protective/preventive social service perspective.

Keywords: Protective social work, animal rights, stray dogs, risks, civil society organizations

1. Giriş

Sosyal hizmet uygulama alanlarından biri olarak koruyucu/önleyici sosyal hizmet; bireyleri, toplumu ve çevrelerini biyolojik, psikolojik ve sosyolojik açıdan koruma ve muhtemel risk faktörlerinden arındırarak sorunlar ortaya çıkmadan önlemeyi amaçlamaktadır. Sahipli ya da sahihsiz köpeklerin yol açtığı hijyen, güvenlik, sağlık gibi sorunlar açısından bakıldığında toplumun tüm kesimleri tehdit altında olmakla beraber sosyal hizmetin çalışma alanına giren yaşlı, engelli, çocuk, kadın gibi dezavantajlı grupların köpek kaynaklı problemlerden daha çok etkilendiği görülmektedir.

Bireylerin temel ihtiyaçlarından biri olarak güvenliğin sağlanması, toplumun tüm kesimleri için hayati öneme sahiptir. Ülkemizde sahipli ve sahihsiz köpeklerin saldırgan tutumları ile yol açtıkları yaralanma ve can kayıplarına son verilememektedir. Son yıllarda rakamsal olarak artan, medyada görüntülenen yaralanmalı saldırı olayları toplumda korku, kaygı ve güvensizlik duygularını artırmaktadır. Bu ise anksiyeteye dolayısıyla sosyal sağlıksızlığa sebebiyet vermektedir. Zira çözüm önerilerine hayvan hakları savunucuları bireysel veya organize gruplar olarak karşı durmakta, engelleyici ve süreci zorlaştırıcı söylemlerde buldukları gözlemlenmektedir.

2. Evcil Hayvan Edinimi ve Sahiplenme Gerekçeleri: Değişen Roller

İlk evcilleştirilen hayvan türü olarak köpekler yaklaşık 15.000 yıldır hayatlarını insanlarla beraber sürdürmekte ve insanlar tarafından kullanılmaktadır. İnsanlar; yaşadıkları çevreyi paylaştıkları ve avcılık, bekçilik gibi amaçlarla kullandıkları köpekleri, yaşayışlarının ve ihtiyaçlarının değişmesi ile beraber ıslah çalışmaları yaparak yeni köpek ırklarının oluşmasını sağlamıştır (Freedman, Lohmuller, & Wayne, 2016).

The American Kennel Club verilerine göre, dünya üzerinde 340'ın üzerinde köpek ırkı olduğu bilinmekte ve günümüzde 200 köpek ırkı tescillenmiş durumdadır. Melezleme ve ıslah çalışmaları ile günümüze kadar sayısı sürekli artan köpek ırkları, bugün avcılık ve bekçiliğin yanı sıra güvenliği sağlama, tedavi eşlikçisi olma, yalnızlığı giderme gibi fonksiyonları ile insan yaşamını iyileştirmek için kullanılmaktadır. Amaca yönelik olarak insanlar tarafından bakımı yapılan, beslenen ve insanlarla barınan hayvanlar evcil hayvan ya da eşlikçi hayvan olarak tanımlanmaktadır (Keten, 2022; American Kennel Club, 2023; Bulut, 2023).

Kırdan kente göç, hayvanların evlere girmesine ve süreç içerisinde aile yapısında değişimlere neden olmuş, bu değişim, insan-evcil hayvan etkileşimini karşılıklı olarak yeniden şekillendirmiştir. Kentteki insanlar evcilleştirdikleri hayvanlardan, kolay hükmedebilecekleri, boyut olarak küçük veduygusal açıdan kendilerine en yakın olanlarını evde beraber yaşamak için tercih etmektedirler (Çetin, 2017). Artık köpekler insan hayatında avcılık ve bekçilik gibi esas

rolleri yerine ikincil ve yardımcı rollerle yer almaktadır. Komşuluk ilişkileri geleneksel gücünü yitirdiği için köpeklere kısmen yalnızlığı giderici ve farklı hastalık türlerini iyileştirici roller yüklendiği görülmektedir.

Franklin (1999)'e göre, evcil hayvanlar insanlar tarafından genellikle çocuk, partner yahut aile yerine de konmaktadır (Franklin, 1999). Evcil hayvan sahiplenmenin nedenlerini altı maddede açıklayan Hirschman (1994)'a göre ise sahiplenmenin bir nedeni evcil hayvanların kardeş, aile bireyi veya arkadaş gibi algılanması ve onların insanlar ile bağdaştırılmasıdır. Hirschman'ın öne sürdüğü diğer maddelerde ise arama-kurtarma, avlanma, korunma gibi işlevleri kolaylaştırıcı olarak görülmesi; statü göstergesi olması; estetik bir değer olarak süs nesnesi yerine konması; gösteri ve sergileme unsuru olması yer almaktadır (Holbrook ve arkadaşlarına öre, evcil hayvan sahibi olmak insanlara; ilham, fedakârlık, aile hissi, doğaya karşı sağduyu, çocuklaşabilme ve eğlenceli kalabilme gibi faydalar sunmaktadır (Holbrook, Stephens, Day, Holbrook, & Strazar, 2001).

Çalışan bireylerin evcil hayvanlara bağlanma nedenlerini inceleyen bir çalışmada bu nedenler kişilerarası ilişkilere, ailesel ve mesleki faktörlere, sosyalliğe ve duygulara bağlı olarak araştırılmıştır. Çalışma neticesinde evcil hayvan edinimi ve ona bağlanmada en mühim sebeplerden biri olarak bireyin yalnızlık duygusu olduğu gösterilmiştir. Ayrıca katılımcıların söylemlerinde göze çarpan; yalnızlık, masum duygular, sığınma isteği, bencillik, çıkarıcılık vb. ifadeler kişilerarası yetersiz iletişim sorununu öne çıkarmaktadır (Kaya & Bektaş, 2019). Bu sonuçlar hem çalışma hayatının getirdiği stres ve iş ortamındaki iletişim problemleri hem de modern hayatın bireyselleşme sorunu ile ele alındığında yalnızlaşan insanın evcil hayvan besleme ve onu arkadaş, aile yerine koyarak ona bağlanma durumunu meydana getirdiğini göstermektedir.

Bilimdeki gelişmelerle beraber insan-hayvan etkileşiminden yararlanılarak, günümüzde hayvan destekli terapi uygulamalarında yunus, kedi, köpek, kuş, tavşan ve at gibi çeşitli hayvan türlerinden bu konuda özel eğitimli olanlarına yer verilmeye başlanmıştır (Özkul, 2014). 1970'lerden itibaren kliniklerde çocuklar, ergenler, yetişkinler ve yaşlılar için uygulanmakta olan köpek destekli terapiler motor kabiliyetleri zenginleştirme, otonom yada yardımcı hareketleri güçlendirme, sosyal beceri gelişimini ve başkalarıyla etkileşimi destekleme, öz saygıyı artırma gibi amaçlarla gerçekleştirilmektedir. Ayrıca terapi esnasında köpeğin eşlik etmesinin, ruh halinde, duygularını ifade etmesinde, iletişim ve psikomotor gelişimde pozitif yönde değişim gibi sonuçları olmaktadır (Canevska & Akgün, 2021). Bununla beraber köpek destekli terapi ile hem ağrı şikâyeti olan hastalar için fayda sağlayan tamamlayıcı bir tedavi uygulanabileceği hem de yüksek stres riski bulunan sağlık çalışanlarında stresi azaltmak için önleyici programlara katkı sağlanabileceği literatürde gösterilmiştir (Marcus, 2013; Machová, Součková, Procházková, Vaníčková, & Mežian, 2019).

Köpeklerin insan yaşamına önemli bir katkısı da bazı özel cinslerin eğitilerek arama kurtarma ve asayiş sağlama faaliyetlerinde kullanılmalarıdır. Doğada kaybolan ya da enkaz altında kalan canlıların yerini tespit için çalışan arama kurtarma köpekleri henüz yavruyken özel testler uygulanarak seçilirler. Aday olarak kabul edilen yavru köpekler AFAD Köpek Eğitim Merkezlerinde iki yıl yoğun bir eğitime tabi tutulur ve başarılı olup sertifikalandırılan köpekler AFAD teşkilatına katılır (AFAD, 2023). Benzer süreçlerle seçilen ve eğitilen asayiş köpekleri de uyuşturucu madde arama, iz takibi, mayın ve bomba arama, cezaevi emniyeti, arama kurtarma gibi amaçlarla yetiştirilip asayiş sağlamaya katkıda bulunmaktadır (Jandarma Genel Komutanlığı, 2023).

3. Sahipsiz Köpekler ve Yeni Riskler

Özel ıslah çalışmalarıyla elde edilen çeşitli ırklardaki çok sayıdaki köpeğin insanlar tarafından beslenip bakılması ve kontrol altında tutulmaları her zaman mümkün olmamaktadır. Dolayısıyla insan kontrolü olmaksızın üreyen ve sayısını arttırarak insan bakımı dışında serbest dolaşmaya başlayan köpekler de mevcuttur ve bunlar sahipsiz sokak hayvanları olarak nitelenmektedir (Keten, 2022; Bulut, 2023). Keten, bu hayvanların sadece sokakta değil, tüm yaşam alanlarında varlıklarının söz konusu olması nedeniyle sokakla özdeşleştirilmemeleri gerektiğini vurguladığı çalışmasında, bu hayvanlara hukuksal ve günlük dil arasında da uyum olmasını sağlayacak şekilde sahipsiz köpek ya da sahipsiz hayvan tanımlamasının kullanılmasını önermektedir (Keten, 2022).

Dünya genelinde evcil hayvan olarak beslenen çok sayıda köpek olmasına rağmen günümüzde sayısının yaklaşık

olarak 900 milyon olduğu tahmin edilen köpek popülasyonunun büyük kısmını serbest gezinen sahihsiz köpekler oluşturmaktadır. Sahihsiz köpeklerin sayısındaki artışın başlıca nedenleri, sahihsiz de olsa bu köpeklerin insan yaşam alanlarına yakın olmaları nedeniyle beslenme ihtiyacını rahatça karşılayabilmeleri, yabani hayvanlardan uzak ve insanların koruması altında yaşayarak daha uzun süre hayatta kalmaları, sorumsuz hayvan sahiplerince sokağa terk edilmeleri ve kolay eş bulabildikleri için sık üremeleri olarak görülmektedir. Bir dişi köpeğin yılda 12-18 yavruya sahip olma potansiyeli düşünüldüğünde bir dişi köpek ile yavrularından altı yıl içinde 67.000 yavrunun doğması mümkündür (Bulut, 2023; Sürsal Şimşek, 2023). Kontrol altına alınmadığında bu faktörler sahihsiz köpeklerin sayısının hızlıca artmasına neden olurken biyolojik, psikolojik ve sosyolojik birtakım halk sağlığı sorununu da beraberinde getirmektedir. Hijyen, gürültü kirliliği, trafik kazaları, köpek saldırıları ve kuduz gibi hastalıkların yayılması ile hayvan sağlığı ve refahının bozulması da bu sorunların başlıcalarıdır (Kırışık & Öztürk, 2021; Bulut, 2023).

Hirschman (1994)'ın öne sürdüğü gibi, günlük işleri kolaylaştırma, süs ve gösteri unsuru olarak kullanma ya da arkadaş ihtiyacını karşılama gibi nedenlerle evcil hayvanların evde beslenme oranı gittikçe artmaktadır kişisel bir tercih gibi görülse de halkın kullandığı ortak alanların evcil hayvanlarla paylaşılması hijyen, sağlık ve güvenlik açısından toplumsal anlamda yeni risklere yol açmaktadır.

Sahiplerinin köpekleri ile fırın, pastane, kafe, market gibi ortamlara girmeleri de açıkta satılan yiyeceklere hayvan kılı, salyası ve dışkı bulaşma ihtimalini doğurmaktadır. Açıkta yiyecek satışının ya da tüketiminin söz konusu olduğu bu tarz kapalı mekânlarda sadece evcil hayvanlar değil, sokakta yaşayan kedi ve köpeklerin bulunması da risk unsurudur. Bu tür işletmelerin personelleri, sahihsiz köpeklere karşı daha katı bir tutum izlemekte, genellikle sahihsiz köpeklerin bu işletmelere girişine izin verilmemektedir. Başboş sahihsiz kedilerin ise boyut olarak daha küçük olması ve köpekler gibi saldırgan olmamaları nedeniyle birçok benzeri işletmeye girişlerine izin verilebilmektedir.

Hayvanlardan insanlara bulaşabilen hastalıklara *zoonoz*, bu hastalıklara yol açan etkenlere de *zoonotik faktörler* denmektedir. İnsanlarda ortaya çıkan bulaşıcı hastalıkların %70'ini oluşturan zoonotik hastalıklar insanlara direkt temas, ısırılma ve tırmalanma yoluyla, bit, pire, kene, sinek gibi vektörler aracılığıyla, hava yoluyla, toprak, gıda ve su aracılığıyla ya da dışkı temasıyla bulaşmaktadır. Köpeklerden insanlara bulaşabilen virüs, bakteri, mantar ve parazit kaynaklı birçok zoonotik hastalık olmakla beraber bu hastalıklar sadece insan sağlığı açısından değil, sahipli ya da sahihsiz köpeklerin sağlığı açısından da risk teşkil etmektedir. Söz konusu hastalıklardan bazıları kuduz, kistik ekinokok, toksokariasis ve leishmaniasisdir (Sürsal Şimşek, 2023).

Halk arasında Şark çıbanı olarak bilinen leishmaniasis, vektör aracılığıyla memeli canlılara taşınan, Türkiye'de ve dünyada sık görülen önemli zoonotik hastalıklardan biridir. Hastalık etkeni olan vektörleri kum sinekleri, kan emme sırasında canlıların kanına karışmasıyla bulaştırmaktadırlar. Bulaşı vektörden köpeğe şeklinde olabildiği gibi hasta köpektan kan emen kum sinekleri vasıtasıyla insanlara da bulaşabilmektedir. Sahipli ya da sahihsiz köpekler hastalığın sık görüldüğü bölgelerde rezervuar yani taşıyıcı rolü üstlendiğinden insan ve hayvan sağlığını tehdit etmektedir (Aysul ve diğerleri, 2012; Sürsal Şimşek, 2023). Bir diğer zoonotik hastalık olan toksokariasis, köpeklerin bağırsaklarında yaşayan parazitler aracılığıyla insanlara ve hayvanlara bulaştırılmaktadır. Enfekte canlıların dışkısının doğrudan ya da su, gıda, toprak aracılığıyla vücuda alınması hastalığın insanlara bulaşmasına neden olmaktadır. Dışkıda bulunan parazite ait enfekte larvalar yumurta içinde 2-4 hafta süresince gelişmekte ve daha sonra 6 ila 12 ay arasında canlılığını koruyabilmektedir. Dolayısıyla parazit içeren enfekte köpek dışkılarının park ve bahçelerden ya da insan ve hayvanların ortak kullandığı diğer yaşam alanlarından uzaklaştırılması önem arz etmektedir. Bunlardan kuduz hastalığı da hasta hayvanın ısırmasıyla bulaşmaktadır. Dahası kuduz hayvanın salyasının insanın mukozasına ya da derisindeki açık bir yaraya teması da bulaşmayı sağlamaktadır (Sürsal Şimşek, 2023). Görüldüğü üzere zoonotik faktörlerin taşıyıcısı olan köpekler, özellikle İstanbul gibi insanlarla hayvanların iç içe yaşadığı yerlerde toplum sağlığı açısından büyük riskleri de beraberinde getirmektedir (Aysul ve diğerleri, 2012; Şimşek, 2023).

Doğal yaşam alanlarının kısıtlanması nedeniyle yeterli yürüyüş alanı bulunmayan kentsel bölgelerde sahiplerinin

köpeklerini yürüyüş ve eğlenme amacıyla çocuk parklarına getirerek çocukların oyun oynadığı materyalleri ve alanları köpekleri için kullanmaları bu sorunlardan yalnızca biridir. Büyük şehirlerde sahipli evcil hayvan edinim oranlarının yüksek olması nedeniyle, çocuk parklarında sahipli köpeklerin tasmasız dolaştırılmaması ve bilhassa tuvalet ihtiyacını gidermek için parkta köpek gezdirilmemesi gerektiğini gösteren uyarıcı levhalar bulunmaktadır. Ancak aynı çocuk parklarında tüm yasaklara rağmen tasmalı ya da tasmasız olarak dolaştırılan sahipli köpeklere sıkça rastlanmakta olup bu parklarda -çocukların kullanımının yoğun olduğu saatler dâhil- sahibi tarafından salıncakta sallanan ve kaydırdıktan kaydırılan köpekler görmek de mümkündür. Bunun yanında çocukların kullanımına ayrılan parklardaki futbol, basketbol sahalarının da muhtelif saatlerde köpek sahiplerince köpeğiyle oynama maksadıyla kullanıldığı görülmektedir. Hatta köpeklerin park alanlarında tuvalet ihtiyaçlarını giderdikleri sıklıkla gözlenmektedir. Özellikle büyük şehirlerde çocukların doğayla buluşmasının neredeyse tek imkânı olan çocuk parklarında hem oyun gereçleri ve alanlarının hem de yeşillik bölgelerin hayvan dışkıları ve salyalarını barındırma ihtimali yüksektir. Yukarıda da bahsedildiği üzere birçok zoonotik faktör, köpeklerin dışkı ve salyası ile bulaştığı için köpekler ile çocukların ortak alanları eğlenme amaçlı kullanması, köpeklerde bulunması muhtemel hastalıkların çocuklara bulaşması açısından risklidir.

Sahipsiz köpeklerin yol açtığı önemli bir sorun da başıboş dolaştıkları için trafiğe açık alanlara rahatlıkla ulaşabilmeleri ve trafik kazalarına neden olmalarıdır. HAYTAP, İstanbul'da bir haftada ortalama 300 sahipsiz hayvanın trafik kazası geçirdiğini bildirmektedir (HAYTAP, 2023a). Ayrıca evcil hayvan sahiplerinin köpeğini bahçede bağlı olarak yalnız bıraktıklarında veya gezdirmeye çıktıklarında yolda sahipsiz köpeklerin saldırılarına fazlaca maruz kaldığı görülmektedir (Fib Haber, 2022; Son Dakika, 2023).

3.1. Biyolojik Sağlık Açısından Yeni Riskler

Biyolojik sağlık açısından bakıldığında hayvanların neden olduğu başlıca problemlerden biri köpeklerin insanlara saldırmalarıdır. Sahipli köpeklerin sahiplerince kontrol altında tutulmaları, çoğunlukla tasmalı ve tehlikeli türler olduğunda yasa gereği ağızlıkla dolaştırılmaları nedeniyle sahipli köpeklerin saldırıları ve insanları yaralamaları daha nadir görülmekle beraber sahipsiz köpekler sürüler hâlinde dolaşarak toplumsal mekânlarda ciddi tehlike unsuru olmaktadır.

Ülkemizde sadece tehlike arz eden bu ırklardan köpekler değil, sokaklarda başıboş dolaşan sahipsiz köpekler de ciddi bir tehlike unsurudur (CNN Türk, 2022; Dünya, 2023).

Diğer yandan medyada yer alan pek çok haber incelendiğinde sokaklarda çeteleşen sahipsiz köpeklerin ya da ağızlıksız dolaştırılan tehlikeli ırklardan köpeklerin tanımadıkları, yabancı kişilere, savunmasız yaşlılara ve hatta çocuklara kendilerine karşı herhangi bir olumsuz tutum olmamasına rağmen saldırdığı görülmektedir. (Habertürk, 2023; Norm Haber, 2023; Özgür Kocaeli Gazetesi, 2023; AA, 2023).

Sahipsiz köpeklerin genellikle beslenme imkânlarının azalması, yavrularını koruma güdüsü ve melez ırklara ait olanlarının saldırganlık eğilimlerinin yüksek olabilmesi gibi nedenlerle insanlara saldırdığı bilinmektedir. (Yılmaz Aslantürk, 2023). Bunun yanında köpeklerde sıkça görülen anormal davranışlardan önemli biri olarak saldırganlığın birçok nedeni olabilmektedir. Bunlar, “besin, barınak, eş bulma durumlarında ve bunları koruma amaçlı saldırganlık, köpeğin liderlik özelliklerine aykırı davranan bir insana ya da köpeğe statü ilişkili saldırı, fazla testosteron salgılanmasına bağlı erkek köpekler arası saldırı, hareket eden canlı ya da cisimler karşısında av içgüdüsüne dayanan saldırı, genetik problemlerden kaynaklanabileceği düşünülen idiyopatik öfke saldırısı, tehdit algılandığında savunma amaçlı saldırı, korku kaynaklı saldırı, ağrı/acı kaynaklı saldırı, yavruları korumaya yönelik annelik içgüdüsüne dayalı saldırı ve ev, bahçe, çiftlik, koyun sürüsü gibi koruma amaçlı saldırı şeklinde sıralanabilir” (Şen & Atasoy, 2014). Buna göre sahipli ya da sahipsiz olsun söz konusu köpek saldırıları insan tutumlarının dışında köpeğin o anki şartlarına ve doğasına bağlı olarak da gerçekleşmektedir.

Köpek ısırması vakalarına dair Kanada'da yapılan bir anket çalışmasında ısırma davranışı gösteren 227 sahipli köpeğin evlerine ve kurbanlarına dair bilgiler toplanmıştır. Söz konusu vakalarda ısırılan bireylerin tamamı ya hane halkından ya da aileyi sıklıkla ziyarete gelen ve köpeğin iyi tanıdığı kişilerden oluşmaktadır. Ayrıca yaralanan

bireylerin %9,3'lük küçük bir kısmı tıbbi yardım almıştır ve bu sonuç köpek ısırıklarının büyük oranda eksik bildirildiği yönündeki önceki verileri de desteklemektedir (Guy ve diğerleri, 2001). Buna göre köpeklerin sadece yabancı kişilere, tehdit olarak algıladığı durumlarda ya da intikam alma amaçlı saldırdığı inancı da hatalıdır.

Literatüre ve medyaya bakıldığında pek çok köpek saldırısı sonucu yaralanma vakası ve haberi görülmektedir. Bu vakalar arasında uzuv kaybı, ciddi boyutta bedensel yaralanmalar ve saldırıların trafik kazalarına yol açması nedeniyle can kayıpları da mevcuttur. Ayrıca sahihsiz köpekler engelli, yaşlı, çocuk gibi dezavantajlı bireyler açısından daha tehlikeli olmaktadır. Günümüz şartlarında artan motorlu kurye hizmeti nedeniyle ara sokaklarda motor kullanmak durumunda kalan kuryelerin de köpek saldırılarına sıkça maruz kaldığı bilinmektedir. (Kılıç & Sarierler, 2003; NTV, 2012; Er, Kılınç, Aksoy, & Çalış, 2017; DHA, 2022; En Son Haber, 2022; Hürriyet, 2023a; Hürriyet, 2023b; Norm Haber, 2023).

HAYTAP, agresyon yani saldırganlığın her köpek için doğal ve gerekli bir davranış olduğunu, bunu arttıracak ya da azaltacak olanın hayvan sahibinin tutumu olduğunu bildirmektedir. Buna göre, sahibi tarafından bilinçli ya da bilinçsiz olarak sosyalleştirilmeme, saldırganlığın onaylanıp ödüllendirilmesi gibi hatalı şekilde eğitilen köpekler tehlike arz edebilirler. Ayrıca büyüklüğü, cinsi, yaşı, görünüşü fark etmeksizin her köpeğin ısırma potansiyeline sahip olduğunu bildirmiştir. Bunun önüne geçmek için de bilinçlendirmeye köpek sahiplerinin farkında olunmayan kışkırtıcı davranışların önüne geçilmesi, vatandaşların da köpek saldırılarında ne yapılması gerektiğini öğrenmelerinin problemleri bitireceği vurgulanmaktadır (HAYTAP, 2023c). Ancak bilinçlendirmeye problemlerin biteceği tezi yeterli olmayacaktır. Çünkü sokaklarda başıboş dolaşan köpekler herhangi bir trafik kazasına yol açmayacağı, diğer hayvanlara ya da savunmasız insanlara saldırmayacağını hiçbir garantisi verilemez. Sonuçta saldırıya maruz kalan kişide fiziksel bir hasar söz konusu olmasa da psikolojik sorunlara yol açabilmektedir.

Biyolojik açıdan köpeklerin neden olacağı diğer sorunlar ise gürültü ve çevre kirliliğidir. Sayısının 10 milyona ulaştığı tahmin edilen sokak köpeklerin beslenme amacıyla çevresel atıkları ve çöpleri karıştırarak etrafa dağıtmaları halk sağlığını tehdit edecek sorunlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Kentsel yaşamın içinde farklı cinslerden pek çok köpeğin apartman dairelerinde bakılmaya çalışıldığı düşünülürse eğitilemeyen, egzersiz ihtiyacı tam olarak karşılanamayan hayvanların agresyon göstermesi ve gece vakitleri gibi uygunsuz saatlerde sürekli havlayarak çevredeki insanları rahatsız etmesi de söz konusudur. Özellikle apartman yaşantısı için uygun olmayan yüksek desibelde ses çıkaran hayvanlar bu soruna neden olmaktadır.

3.2. Psikolojik Sağlık Açısından Yeni Riskler

Artan köpek saldırıları halk sağlığını ruhsal yönden de etkilemektedir. Köpek saldırısına maruz kalan bireylerin yaşadıkları travmanın ve fiziksel yaralanmanın şiddetine göre psikolojik olarak zarar görmesi muhtemeldir. Köpeklerin yoğun olduğu sokak ortamından kaçınma, uzak durma, köpeklerle karşılaşmamak için evden dışarı çıkmama gibi davranışlar meydana gelebilmektedir. Köpek saldırısına uğrayan kişilerin yaşadıklarına doğrudan ya da medya gibi kanallar aracılığıyla izleyerek/dinleyerek (dolaylı olarak) şahit olan bireylerde de ikincil travma yaşanması mümkün olabilmektedir. Köpek saldırısı yaşanan ve sahihsiz köpeklerin çok sayıda olduğu bölgelerde halkın sokağa çıkarken endişe etmesi, çocuklarını tek başına okula göndermek istememesi ve sokağa çıkarken korkması gibi durumların yaşandığı görülmektedir (Cumhuriyet, 2016; İHA, 2022)

4. Sahipsiz Köpekler Sorununda Sivil Toplum Kuruluşlarının Roller

Türk halkı, kültürünün ve yaygın inancı İslamiyet'in etkisiyle tarih boyunca hayvanlara sevgi, saygı ve merhamet gösteren bir toplum olarak öne çıkmıştır. Modernleşme faaliyetleri arasında Batı'da olduğu gibi köpekler Osmanlı sokaklarında da bir dönem istenmeyen canlılar konumuna düşse de toplum, sevgi ve merhamet duygularıyla köpeklerin yanında olmuş, onları hem bireysel olarak hem de kurdukları vakıflar aracılığıyla beslemiş ve korumuştur. Köpeklerin bu bakım ihtiyacı Osmanlı Dönemi'nde olduğu gibi günümüzde de hem hayvansever kişiler hem de STK'lar tarafından karşılanmaktadır (Erdoğan & Savaş, 2023).

İçişleri Bakanlığı Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü'nün Dernekler Bilgi Sistemi (DERBİS)'nden alınan

verilere göre, derneklerin faaliyet alanlarına göre dağılımına bakıldığında Türkiye’de “Çevre, Doğal Hayat, Hayvanları Koruma Dernekleri’nin sayısı 2.709’dur ve tüm derneklerin %2,67’sini oluşturmaktadır. 101.313 derneğin faal olduğu günümüzde hayvanların korunmasına yönelik faaliyet gösteren dernek ve vakıfların görece daha az sayıda olduğu görülmektedir (Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü, 2023).

Türkiye genelinde sahihsiz köpeklerin korunması alanında çalışma yürüten ve en çok bilinen STK’lardan bazıları Türkiye Hayvanları Koruma Derneği (THKD), Hayvanları Koruma Derneği (HAYKOD), Hayvan Hakları Federasyonu (HAYTAP) ve Hayvanları Çaresizlik ve İlgisizlikten Koruma Derneği (HAÇİKO)’dir (Erdoğan & Savaş, 2023).

THKD, 1924 yılında kurulmuş olup Cumhuriyet tarihinin ilk yıllarında kurulan birkaç hayır kurumundan biridir. Yardıma muhtaç sahihsiz her türden hayvana olumlu yaşam şartları sağlamak amacıyla çalışan dernek; hasta veya yaralı sahihsiz hayvanların tedavisini yaptırmak, korunmaya ihtiyaç duyan hayvanlar için güvenli bakımevleri oluşturmak gibi faaliyetlerinin yanı sıra kısırlaştırma, kurtarma, hayvanlara karşı şiddeti önleme, bilinçlendirme ve protesto faaliyetleri gibi çeşitli çalışmalar gerçekleştirmektedir. Dernek bu faaliyetlerinde sahihsiz hayvanların da sahipli hayvanlar kadar sevgi ve ilgiye değer olduklarını topluma benimsetmeye çalışmaktadır (Erdoğan & Savaş, 2023; THKD, 2023).

HAYKOD, 1955 yılında dönemin Cumhurbaşkanı Celal Bayar’ın önderliğinde kurulmuş olup Türkiye’nin ilk hayvan barınma tesisini kurmuştur. Bununla beraber tesisin içerisinde ölen hayvanların gömülmesi için Melekler Bahçesi adında bir park oluşturulmuştur. Ayrıca dernek ötenaziye desteklemediği gibi “...ne pahasına olursa olsun hayvanları yaşatmak için hiçbir fedakârlığı esirgemeyen özverileriyle ünlüdür” (HAYKOD, 2023).

2008 yılında tüzel kişiliğini kazanan ve beş derneğin katılımıyla kurulan HAYTAP, Türkiye’de hayvan hakları hareketinin bir çatı altında toplanması ve kurumsallaşması açısından önemlidir. HAYTAP’ın amacı seminer, panel, eğitim organizasyonları ve afişler aracılığıyla toplumda farkındalık oluşturmaktır. Derneğin yıllardır savunuculuğunu üstlendiği en önemli çalışma ise kısırlaştır-aşlat-yaşat projesidir (Erdoğan & Savaş, 2023). HAYTAP; insanların diğer türlerden üstün olduğu fikrini reddeder ve insanı bu gezegende diğer canlılarla birlikte yaşayan bir tür olarak tanımlar. Dolayısıyla insanların diğer canlılara ait yaşam alanlarını işgaline ve onlara uygulanan zulme karşı çıkar. Kentlerde sahihsiz hayvanların aşulararak -tolerans limitlerine göre- özgür bir şekilde sokaklarda dolaşmalarını destekler. Bunun yanında yasa dışı hayvan ticaretini ve evcil hayvan satışını önlemeyi savunur, bunu sağlamak için çalışmalar yapar (HAYTAP, 2023b).

2010 yılında kamuyu etkilemek ve topluma hayvan hakları konusunda ilham vermek amacıyla kurulan HAÇİKO, sokak hayvanlarının korunma ve beslenme ihtiyacının kalmadığı ve hayvanların insani zevklerin tatmini için kullanılmadığı bir dünya oluşturma vizyonu ile faaliyet yürütmektedir. Derneğin hayvan sevgisi bilincinin ve hayvan ekosistemi anlayışının topluma kazandırılması ile hayvan hakları ihlallerinin önlenmesine yönelik çalışmaları bulunmaktadır (Erdoğan & Savaş, 2023; HAÇİKO, 2023).

Günümüzde Türkiye’de 10 milyondan fazla sokak köpeği olduğu ve 10 yıl içerisinde bu rakamın 60 milyona ulaşacağı tahmin edilmektedir. Bu hayvanların bakımı, beslenmesi, barındırılması ve tedavisi için belediyelerin ve STK’ların iş birliği yapması önem arz etmektedir. Bazı yerlerde sokak köpekleri için STK’ların yerel yönetimlerden daha fazla katkı sağladığı da söylenebilir (Erdoğan & Savaş, 2023). Yine de yukarıda bahsedilen faaliyetler Türkiye genelinde sahihsiz köpeklerin neden olduğu problemleri ortadan kaldırmak için yeterli değildir. Birçok STK, bilinçlendirmenin önemine binaen eğitim faaliyetleri yürütmektedir. Bu eğitimler insanların sebep olduğu zararların önüne geçilmesinde etkili olabilir. Kısırlaştırma projeleri de sahihsiz köpeklerin sayısının azalması açısından önemlidir. Ancak bahsedilen hiçbir önlem bu köpeklerin sokakta, parkta ya da kamuya ait herhangi bir alanda herhangi bir insana saldırma sorununun kesin çözümü olamaz. Doğası ve içgüdülerinin yönlendirmesiyle hareket eden köpeklerin başıboş dolaşması, günlük hayatta her zaman bir tehlike unsuru olarak var olmalarına neden olacaktır. Her belediyeye ait barınak olmadığı düşünüldüğünde STK’ların sahihsiz köpekler için güvenli barınak imkânı sunması da çok önemli bir hizmettir. Ancak bu barınakların sayısı da mevcut sahihsiz köpek sayısı göz önüne

alındığında yetersiz kalmaktadır.

Ayrıca sorumlu belediye çalışanları başıboş dolaşan bu köpeklerin toplanıp şehir dışına çıkarılması ve özel yerlerde toplanmasının açlık, hastalık, bakımsızlık gibi problemleri daha da arttırdığını belirtmektedir. Diğer yandan köpeklerin hayvan severler tarafından belli bir bölgelerde toplanarak beslenmesinin onların bölgeyi sahiplenmesine, toplu hâlde beslenmenin mevcut hastalıkların aralarında daha hızlı yayılmasına, o bölgede beslenme yükünün artacağına vurgu yapılmaktadır. (DEDA, 2022). Toplu hâlde beslenip barındırılma gruplaşma ve çeteleşmeyi artırmakta, oradan geçen kişileri tehdit olarak algılamaktadır. Müstakil bölgelerde yoğunlaşan köpek popülasyonu, doğal yaşam alanlarını tahrip etmekte ve bölgedeki tavşan, tilki, köstebek gibi yerel popülasyonlara zarar vermektedir.

Yabani hayvanların yaz aylarında turistlerce beslenip diğer zamanlarda mevsim şartlarının da etkisiyle aç kaldıklarında daha saldırgan hâle gelmeleri gibi sahihsiz köpeklerin sokaklarda beslenmesi de biraz aç kaldıklarında saldırganlıklarının artmaktadır. Hatta kendilerine yemek getiren kişilere dahi saldırmalarına yol açabilmektedir.¹ Yabancı ülkelerde bunun önüne geçmek için hayvanların yaşadığı bölgelerde, onları beslemenin saldırganlığı arttırdığına dair uyarı levhaları bulunmaktadır.

Belediyelerin çalışmalarına ve STK'ların gönüllü faaliyetlerine rağmen sayısı her geçen gün artan sokak köpekleri ile ilgili verilen hizmetlerin yetersiz olduğu görülmektedir. STK'lar halkın bilinçlendirilmesi ve köpeklerin aşılama, kısırlaştırma çalışmaları ile bu köpeklerin sokaklarda yaşamaya devam etmesini, hasta ve bakıma muhtaç olanların ise elverişli barınaklarda bakılıp beslenmesini savunmaktadır. Ancak toplanmayıp sokaklarda yaşaması için bırakılan köpekler ise toplumsal hayat içinde pek çok yönden sorunlara neden olurken, barınakların yetersiz olması sahihsiz köpeklerin toplanıp elverişli şartlarda bakılmalarını da zorlaştırmaktadır.

5. Türkiye’de ve Dünyada Mevcut Uygulamalar

T.C. Tarım ve Orman Bakanlığınca oluşturulan komisyon tarafından tehlike arz eden köpek ırkları **Amerikan Pitbull Terrier², Doğu Argentino, Fila Brasilerio³, Japanese Tosa, American Staffordshire Terrier ve American Bully** olarak belirlenmiştir. 5199 sayılı Hayvan Hakları Koruma Kanunu’nun 14. maddesi gereğince, tehlike arz eden belirlenmiş bu altı ırktan köpekleri üretmek, beslemek, barındırmak, sahiplenmek/sahiplendirmek, ülkemize girişini yapmak, sergilemek, takas etmek, satışını ya da reklamını yapmak yasaktır. Ancak 07.12.2021 tarihinde yürürlüğe

¹ Benzer bir soruna 2016 yılında Bodrum yakınlarındaki Orak Adası’nda rastlanmıştır. Habere göre dokuz farklı *Caretta caretta* saldırısı nedeniyle üç gün içinde aralarında çocuk da bulunan beş kişi yaralanarak tedavi için hastaneye kaldırılmıştır. Deniz Kaplumbağaları Araştırma, Kurtarma ve Rehabilitasyon Merkezi alan sorumlusu konuya dair açıklamasında, vahşi olarak nitelendirilebilecek deniz kaplumbağalarının doğal ortamında yaşarken insanlar tarafından elle beslenmesi sonucu devamlı bir beklenti içinde olduklarından bahsetmektedir. Tura çıkan kişilerin gezinti esnasında gördükleri *Caretta caretta*ları kesinlikle beslememeleri noktasında vurgu yapılan açıklamaya göre, bu hayvanlar acıktıkları zaman besin bulma beklentisiyle insanlara yaklaşmakta ve yiyecek bulamadıklarında ise saldırmaktadır (Hürriyet, 2016). Sonraki yıllarda da bu saldırılar devam etmiştir (Sözcü, 2017; Habertürk, 2022).

² İngiltere’de boğaya karşı bulldog köpeklerinin yarıştırdığı kan sporlarından köpek dövüşüne dönüşen “oyun”larda hız ve çeviklik önem kazanmıştır. Bu sebeple Bulldog ve terrier cinsi köpekler melezlenerek Pitbull Terrier ırkı elde edilmiş ve göçmenler eliyle ABD’ye götürülmüştür. Dövüşmesi için üretilen ve gitgide daha büyük boyutlara, daha kaslı ve güçlü vücut yapısına sahip olan ırk, bekçilik, avlanma gibi işlerde tercih edilmiş olup ABD’de dövüşler yasaklandıktan sonra da yasa dışı köpek dövüşlerinde kullanıldığı iddia edilmektedir. Pitbull cinsi köpeklerin ikisi Türkiye’de yasaklanan Amerikan Pitbull Terrier ve Amerikan Staffordshire Terrier olmak üzere 4 türü bulunmaktadır (Euronews, 2021).

³ Fila Brasileiro ırkı Brezilya’nın büyük sığır çiftliklerinde avlanmak için yetiştirilmiştir. Yaban domuzu avlama ya da bekçilik amaçları ile kullanılan Fila Brasileiro, vahşiliği ile ünlüdür, sosyalleştirilmez ve doğru eğitilmezse tehlikeli olmaktadır. Brezilya’da köleliğin serbest olduğu dönemlerde kaçan kölelerin takibi için de kullanıldıkları bilinmektedir (WagWalking, 2023) Bu köpek ırkları ortak olarak sahiplerini korumaya meyilli, tehlike sezdiğinde sahibini canı pahasına koruyabilecek, saldırganlık eğilimi olan, dikkatli eğitilmesi gereken köpeklerdir. Geçmişte dövüş, avlanma, bekçilik gibi amaçlarla kullanılmış olsalar da bugün kent yaşamında sokaklarda dolaştırılan bu hayvanların dövüş için kullanılması yasal olmadığı gibi modern kent hayatında bekçilik yapmaları gereken büyük hayvan sürülerinin varlığından da bahsedilemez. Daha küçük, sıradan bekçilik görevleri için ise tehlike arz etmeyen, koruma köpekleri kullanılabilir. Yani bu tür köpeklerin yetiştirilme amaçlarına bugün gerek kalmadığı için bu köpeklerin sahip oldukları güçten yararlanılarak psikolojik tatmin amacıyla bakıldıkları düşünülmektedir.

giren Tehlike Arz Eden Hayvanlar ile İlgili Genelge ile 14.07.2021 tarihinden önce sahiplenilmiş olan ve 14.01.2022 tarihine kadar veteriner kliniklerinde kısırlaştırılan, mikroçip ile işaretlenmeleri yapılan ve kayıt altına alınan tehlike arz eden bu ırklara ait köpeklerin sahiplerince bulundurulmasına izin verilmiştir. Aksi durumda hayvan sahiplerine idari yaptırım uygulanması söz konusudur. Dahası tehlike arz eden hayvanlar olarak nitelendirilen bu altı ırktan köpeğin kayıt belgesi, ağızlık ve tasma olmaksızın dolaştırılması, çocuk oyun alanları ve parkları ile halkın yoğun olduğu yerlere sokulmaları yasaklanmıştır. Bu kurallara riayet edilmediği takdirde 11 bin TL para cezası uygulanması, tekrarı hâlinde ise söz konusu hayvana el konulup bakımevine götürülmesi uygulanacak hükümlerdir (Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü, 2021; Ardıç, 2023). Ayrıca bu köpeklerin sokağa terk edilmesi durumunda sahiplerine 30 bin TL para cezası verilecek ve başkaları için tehlike arz etmesi hâlinde sahiplerine 6 aya kadar varan hapis cezası uygulanabilecektir. Bu köpekler sahiplerince bakımevine bırakılmak istenirse de bu talep gerçekleştirilip rehabilitasyon sürecinin ardından hayvan bakımevinde tutulacaktır (TRT Haber, 2021).

Almanya'da bu tür köpeklerin ve sahiplerinin belli eğitimlerden geçmesi zorunlu tutulmaktadır. Ülkemizde böyle bir uygulama olmadığı gibi güç gösterisi yapma amacıyla bu hayvanların sokaklarda dolaştırıldığı, insanlarda korku ve paniğe yol açıldığı görülmektedir.⁴ Zira risk sadece bu köpeklerin insanlara saldırması ile sınırlı olmayıp diğer evcil hayvanlara saldırıp parçalama şeklinde de kendini göstermektedir.

Türkiye'de her geçen gün sayıları artmakta olan sahipsiz köpeklerle ilgili uygulamalara bakıldığında bunların eğitilmiş kişilerce, insancıl yöntemler kullanılarak toplandıkları, sonra geçici bakımevlerinde 10 gün tutulup gerekli tedavilerin, kısırlaştırma işleminin ve aşı uygulamalarının gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu süreçte hayvanın sahiplendirilmesi için de duyurular yapılır, sahiplenilmeyen köpekler kayıt altına alınarak tıbbi müdahaleler yapıldıktan ve operasyon yaraları kapandıktan en az yedi gün sonra, alındıkları ortama geri bırakılır. Bulaşıcı, tedavi edilemeyen ya da iyileşme ihtimali olmayan hastalığa sahip olan köpekler ile geri bırakıldığında çevre ve insan sağlığı için önlenemez derecede tehdit oluşturduğuna karar verilen köpeklerin en hızlı ve acısız yöntemlerle öldürme işlemi uygulanır. Bunun dışındaki hayvanlar için öldürme işlemi uygulanmaz (Aydoğan & Meral, 2019).

Dünyadaki pratiklere bakıldığında farklı uygulamalarla sahipsiz köpeklerin kontrol altında tutulduğu görülmektedir. Örneğin, İngiltere'de kamuya açık alanda yetkililerce bulunan köpeğe el konulur, sahibi masraf bedellerini ödemediği köpeğini geri alamaz. 7 gün içerisinde sahibi tarafından alınmayan veya sahipsiz olan köpekler ise görevli tarafından ilgilenebilecek kişi ya da barınaklara satılabilir, verilir veya en acısız yöntemle uyutulabilir. Sahiplenilen köpeklerin mikroçip takılarak ya da dövme ile kimliklendirilmesi zorunludur. Ayrıca İngiltere'de sahipsiz köpeklerin beslenmesi, korunup barındırılması, tedavisi ve sahiplendirilmesi süreçlerinde STK'ların da önemli bir rolü vardır (Ardıç, 2023). Amerika'da ise sahipsiz köpek yetkililerce alındıktan sonra en az 5 gün süreyle bakımı yapılır, sahibi gelene ya da sahiplendirilene kadar köpek bulunduğu kurumda tutulur. Ancak görevlilerin köpeği hayvan satıcılarına satma ya da barınaklara gönderme hakkı da vardır. İngiltere'de olduğu gibi Amerika'da da sahipsiz köpekler barınaklarda uyutulabilmektedir ve yılda 3,3 milyon köpeğin barınaklara gönderildiği, bunların da yaklaşık 700 binlik kısmının uyutulduğu bilinmektedir. Sahiplendirilen köpeklerin kimliklendirilmesi için de mikroçip takılabilmektedir (Aydoğan & Meral, 2019).

Hollanda, Almanya ve Fransa'da sokakta başıboş dolaşan köpeklerin toplanması ve bakılması yerel yönetimlerin sorumluluğundadır. Evcil hayvan beslemek katı kurallara tabidir. Uyulmaması durumunda hapis cezasına varabilen hükümler bulunmaktadır. Fransa'da halkın güvenliğini sağlamak maksadıyla evcil hayvanların ya da evcilleştirilmiş vahşi hayvanların başıboş şekilde sokağa bırakılması yasaktır. Tehlike arz edebilecek köpeklerin kamuya açık alanlarda tasmayla dolaştırılmaları zorunludur. Bu kurallara uyulmadığında tasma dolaştırılan evcil hayvanlar için

⁴ Halk arasında saldırgan tepkiler gösteren bir köpeğin kötü muamele gördüğüne dair bir inanış bulunmaktadır. Bu inanış antropomorfizme yani insana ait özelliklerin ya da insan tecrübelerine dayanan tutum ve davranışların hayvanlara, cansız varlıklara atfedilmesine dayanmaktadır. Buna göre, köpekler kötü niyetli insanları ayırt edip ya da önceden kendilerine kötü muamelede bulunan kişileri fark edip onlardan intikam almaya meyilli olabilmektedir. Bu durumun tersi olarak hayvanlara iyi muamelede bulunan, onları okşayan, seven kişilere karşı da köpeklerin sakin, sevecen tepkiler göstereceği dolayısıyla köpeğin karşısındaki kişinin doğru davranışlar sergilediği, kötü niyetle yaklaşmadığında köpektan zarar görmeyeceği düşüncesi mevcuttur.

38 avro, tehlike arz edebilecek türlerden hayvanlar içinse 150 avroya kadar para cezası uygulanabilmektedir. Sokakta başıboş gezerken toplanan köpekler geçici bakım merkezlerinde 8 gün tutulup sahibi tarafından alınmayan ya da sahibi bulunamayanlar terk edilmiş olarak ilan edilmektedir. Bu durumda sorumlu veteriner gerekli görürse hayvanın uyutulmasına karar verebilmekte ya da hayvanları koruma derneklerinin yönettiği barınaklardan birine göndermektedir. Sahipsiz köpek sorunu ile başa çıkmada STK'ların çok önemli bir yeri vardır. Hayvan bakımevleri hayvanseverlerin kurduğu derneklerce işletilmekte, bazılarının tüm masrafları bağışlarla karşılanmaktadır. Ayrıca Fransa'da evcil hayvanların sokağa terk edilmesi durumunda 3 yıl hapis ve 45 bin avro para cezası uygulanmaktadır. Hayvanın ölmesi durumunda ise bu ceza 5 yıl hapis, 75 bin avro para cezasına kadar artmaktadır (AA, 2021b; Kırışık & Öztürk, 2021).

Sokaktaki köpeklerin ve diğer hayvanların sayısını azaltmadaki başarısı ile öne çıkan Hollanda'da "CNVR (topla-kısırlaştır-aşıla-geri bırak)" politikasıyla tüm sahipsiz köpekler toplanıp kısırlaştırılmıştır. Sadece hükümet tarafından izin verilen hayvanlar evcilleştirilebilmekte ve satın alınan/sahiplenilen köpeğin sokağa bırakılması durumunda hayvan sahipleri ağır para cezaları ile karşılaşmaktadır. Bunun yanında her yıl yaklaşık **120 avro köpek vergisi ödenmesi** de zorunludur. Agresif köpek ırklarının ağızlıksız dolaştırılması yasak ve bazı ırkların da davranış testleri ile terapi süreçlerinden geçmesi, sahiplerinin ise hayvanın bakımına dair belirli eğitimleri alması gerekmektedir. Ayrıca barınaklardan sahiplenme oranlarının artırılması amacıyla pet shoplarda satılan hayvanlardan daha yüksek vergiler alınmaktadır (AA, 2021b; Ardıç, 2023).

Sahipsiz köpek sorunu yaşanmayan ülkelerden biri olarak Almanya'da da köpekler mikroçip ya da dövme uygulanarak kimliklendirilmektedir. Sahipsiz köpekler toplanarak bakımevlerine götürülmekte, burada bakım, aşılama ve tedavileri yapıldıktan sonra sahiplenilmesi sağlanmakta, sahiplenilmeyenler ise oldukça iyi koşullara sahip olduğu bilinen barınaklarda bakılmaktadır. Almanya'da sahipsiz köpeklerin öldürülmesi ve pet shoplarda hayvan satışı yapılması yasaktır. Bu nedenle barınaklardan köpek sahiplenme oranı da yüksektir (Kırışık & Öztürk, 2021; Ardıç, 2023). Aynı zamanda 72 ila 186 avro arasında değişen evcil köpek vergisinin ödenmesi de zorunludur. Hayvan sahiplerinin herhangi bir nedenle sahiplendiği hayvanı sokağa bırakması yasak olup uyulmadığı takdirde para cezası uygulanmaktadır. Yine de tatil dönemi öncesinde çok sayıda köpeğin sokaklara bırakıldığı ve çoğu zaman bu hayvanların sahiplerinin bulunamadığı iddia edilmiştir. Ayrıca Almanya'da hizmet veren hayvan bakımevlerinin yalnızca dörtte birinin belediyeler tarafından desteklendiği geri kalan dörtte üçlük kısmının ise hayvan severler tarafından karşılandığı bildirilmiştir (AA, 2021b; Kırışık & Öztürk, 2021). Bunun yanında tehlikeli köpeklerle ilgili özel yasalar olan Almanya'da bazı tehlikeli ırkların ve melezlerinin ülkeye getirilmesi yasaklanmıştır. Tehlikeli köpek sahibi olmak isteyen kişilerden köpeğin bakımına dair bilgi sahibi olması ve bakabilecek kabiliyette olması beklenmektedir. Köpeğin saldırganlığını artıracak şekilde eğitilmesi, tasmatsız ya da ağızlıksız gezdirilmesi, izinsiz bakılması, başka canlıları ya da mülkü tehlikeye atacak şekilde bulundurulması gibi kurallara aykırı durumlarda ise **25 bin avroya kadar para cezası** uygulanabilmektedir (Haberler, 2021).

Köpek popülasyonunun kontrol altında tutulması için uluslararası geçerliliği olan bir uygulama olarak yakala-kısırlaştır-aldığın yere geri bırak (TNR) programı da gerçekleştirilmektedir. Bu uygulamada köpekler zarar verilmeksizin toplanıp cerrahi ya da kimyasal yöntemler kullanılarak kısırlaştırılır ve tedavi sürecinin ardından alındığı yere geri bırakılır. Ancak bu uygulamanın kısıtları vardır, etkili olması için köpek popülasyonunun makul büyüklükte olması gereklidir. Uygulamada hem sahipsiz köpeklerin tamamının yakalanıp kısırlaştırılması hem de salınan köpeklerin yönetilmesi için kaynak gerekecektir. Örnek olarak, tedavi imkânı olmayan hasta hayvanların acısını dindirmek amacı dışında uyutma işlemi uygulanmayan Hindistan'da bu program uygulanarak köpek popülasyonu kontrol edilmeye çalışılmış ancak uygulama başarıya ulaşmamıştır. Aksine kuduz vakalarının ve kuduz kaynaklı insan ölümlerinin artmasına yol açmıştır. Türkiye gibi popülasyonun büyük olduğu ülkelerde köpek sayısının kontrol altına alınması için bu yöntemin tek başına yeterli olmayacağı ortadadır (Aydoğan & Meral, 2019).

Sahipsiz köpek sorununun yaşanmadığı ya da Türkiye'ye göre çok az olduğu İngiltere, Hollanda, Almanya, Fransa gibi ülkelerde hukuki yaptırımların ağırlığı dikkat çekmektedir. Bu ülkelerde (Almanya hariç) sahipsiz köpeklerin sahiplendirilememesi durumunda uyutulması işlemi uygulanarak ve tamamında sahipsiz köpekler toplandıklarında

kısırlaştırılarak köpek popülasyonu kısıtlanmaktadır. Sahiplendirilmeyen ve uyutulmayan köpekler ise barınaklarda tutulmaktadır. Türkiye’de bu yöntemin uygulanması köpek popülasyonunun azaltılması yönünde kalıcı bir yarar sağlayabilir ancak yüzyıllardır hayvanlara olan merhameti ve sevgisi ile tanınan Türk toplumunda hayvanların uyutulması uygulamasının kabul görmesi ihtimali düşüktür. Sahipsiz köpeklerin toplanma ve kısırlaştırılmasından sorumlu olarak belediyelerin de bu uygulamaları her belediye bünyesinde tam olarak yerine getiremediği görülmektedir. Ayrıca barınakların yetersiz olması nedeniyle sokaklardaki tüm köpeklerin barınaklarda tutulması da imkânsızdır.

Sahipsiz köpek sorununun yaşanmadığı ülkelerde köpek sahiplenme durumunda köpekler muhakkak mikroçip ya da dövme uygulaması ile kimliklendirilmekte, böylece sokağa terk edilme durumlarında sahipleri tespit edilerek söz konusu cezalar uygulanmaktadır. Bu şekilde sokaklardaki sahipsiz köpek sayısının önemli bir kaynağı olan terk edilme durumlarının büyük oranda önüne geçilmektedir. Türkiye’de de pek çok köpeğin sahibi tarafından çeşitli nedenlerle sokağa terk edilme nedeni; taşınma, bakım maliyetleri, ev sahibi ve komşuların tutumları, vakit yetersizliği, bakım verilen ortamın elverişsizliği, evcil hayvan sayısının fazlalığı, hane halkında ortaya çıkan zoonotik hastalıklar, kişisel problemler ya da köpeğin ısırma, saldırma davranışı göstermesi olarak sıralanabilir (Bakırtaş & Buluş, 2023). Bununla beraber insanların özel günlerde çocuk ya da yetişkinlere hayvan hediye etmesi de evcil hayvanların sokağa terk edilmesi sorununa yol açmaktadır. Hediye edilen kişinin bu sorumluluğa sahip olmaması veya yaşam şartlarının elverişli olmaması gibi durumlar söz konusu olduğunda bakılmayan hayvan sokağa ya da barınaklara terk edilmektedir. Ayrıca tatil beldelerinde yaz sonu çok sayıda cins köpeğin sokaklara terk edilmesi de söz konusu olup yazlıklarına giden kişilerin eğlenme amaçlı köpekleri satın alıp sonra terk ettikleri görülmektedir (AA, 2021a).

5199 Sayılı Hayvanları Koruma Kanunu ve “Kedi, Köpek, Gelinciklerin Kimliklendirilmesi ve Kayıt Altına Alınmasına Dair Yönetmelik” gereği evcil hayvan sahiplerinin 31 Aralık 2022 tarihine kadar bakmakta oldukları hayvanlarını PETVET sistemine kaydettirmeleri zorunlu olup buna uyulmaması durumunda 3.642 TL idari para cezası verilmektedir. Sonraki süreçte hayvanların 6 aylık olana kadar kaydedilmesi gerekmektedir. Sahipsiz hayvanların ise yerel yönetimlerce kimliklendirilmesi gereklidir (Tarım ve Orman Bakanlığı, 2022). Bu uygulama ile kimliklendirilen hayvanların sokağa terki ve sorumlulara iletilmesi hâlinde kime ait olduğu yetkililerce bulunabilecektir. Ancak sahipli köpeklerde tehlikeli ırklara ait olanların sokağa terk edilmesi hâlinde 30 bin TL para cezası uygulanırken diğer ırkların terki için bir yaptırım bulunmamaktadır. Dolayısıyla sahiplenilen ya da satın alınan köpeklerin bir süre sonra farklı nedenlerle sokağa terk edilmeleri önlenememektedir.

Avrupa Evcil Hayvan Yemi Endüstrisi Federasyonunun (FEDIAF) 2023 raporuna göre Türkiye’de en az bir köpek bulunan hanelerin oranı yalnızca %5’tir ve Türkiye bu oranla listenin sonunda yer almaktadır (FEDIAF, 2023). Dolayısıyla köpeklerin sahiplendirilmesi uygulamasının da Türkiye’de etkili bir sonuç sağlamayacağı ortadadır.

Köpek popülasyonunun kontrolünü zorlaştıran bir unsur da hayvanların ticareti yapılan bir ürün hâline getirilmesi ve bu nedenle üretilip satılmasıdır. HAYTAP Başkanı, bir açıklamasında köpeklerin üretimi ve satılmasının durdurulmaması, yani pet shopların üretime devam etmesi hâlinde hayvanların öldürülmesi, bakımevine alınması, sahiplendirilmesi gibi herhangi bir uygulamanın çare olmayacağını belirtmektedir (Ütücü, 2022).

Diğer yandan Türkiye’de 5199 sayılı Hayvanları Koruma Kanunu 6. maddesi gereğince sahipsiz ve güçten düşmüş hayvanların 3285 sayılı Hayvan Sağlığı Zabıtası Kanunu’nda öngörülen hâller dışında öldürülmesi yasaktır. Bu hayvanların bakımevlerine götürülmesi zorunlu olup kısırlaştırma, aşılama ve rehabilite işlemlerinden sonra alındıkları yere geri bırakılmaları gerekmektedir. Bugün bakımevlerinin hem kapasite hem de personel açısından yetersiz olmasının yanında sokakların da artık tolerans limitini aştığı düşünülürse sahipsiz köpeklerin alındıkları yere bırakılması kanununun da zorlayıcı olduğu görülmektedir.

Türkiye’de vuku bulan köpek ısırma vakalarına bakıldığında sadece İstanbul’da 15 ayda 881 sahipsiz köpek ısırma bildirim yapılmıştır (Yeni Şafak, 2022). Bu vakalarda ceza davası açılmadığı için olayların ardından herhangi bir yaptırım uygulanmamaktadır. Ancak sokak köpeklerinden herhangi bir nedenle zarar gören bireyler, ilgili ilçe ve il

yönetimi ile valiliğe soruna neden olan köpeklerle ilgili uygulama yapılmaması nedeniyle tazminat davası açabilmektedir. Köpek saldırısı ile yaralanıp kuduz tedavisi gören bir vatandaş, idarenin hizmet kusuru bulunduğuna yönelik iddiasıyla ilgili belediye başkanlığına açtığı tazminat davasında haklı bulunmuştur. Danıştay'ın bu davada verdiği karar sahihsiz köpekler sorununda emsal teşkil etmektedir. Buna göre zarar gören bireylerin idari yetkili kurumlara tazminat davası açması durumunda, yetkili kurumlar topladıkları köpekleri aldıkları yere geri bırakmak yerine barınaklarda tutarak halkın zarar görmesini engelleyebileceklerdir (Şentürk, 2023).

Tüm bu uygulamaların yanında bazı Uzakdoğu ve Avrupa halklarının köpek eti tükettiği gerçeğine dayanarak köpeklerin gıda ürünü olarak ihraç edilmesi meselesi de medyada gündeme gelmiştir. Bu öneriye göre hem ihraç edilen hayvanlardan gelir elde edilecek hem de bu hayvanlar için harcama giderleri ortadan kalkmış olacaktır (Haber 7, 2023).

6. Sonuç ve Öneriler

Bireyselleşmenin ve yalnızlaşmanın arttığı günümüzde evcil hayvan olarak köpekler insanların günlük yaşantısına eşlik etmekte, bazı destekleyici tedavilerde ve arama-kurtarma ya da asayiş sağlama gibi amaçlarla eğitilmiş köpeklerden yararlanılmaktadır. Ancak sahipli ya da sahihsiz, toplumsal hayatın içinde kendine yer bulan ve günlük yaşantımızda bakım verdiğimiz, aynı mekânları paylaştığımız köpekler sosyolojik, biyolojik ve psikolojik açılardan insan yaşamı üzerinde risk teşkil etmektedir. Başka bir deyişle, bir yandan korumaya çalıştığımız hayvanlar, diğer yandan hayatımızı riske atmaktadır.

Tüm canlıların olduğu gibi köpeklerin de doğal yaşam ortamlarında, özgürce hareket ederek, normal bir yaşam sürmeye hakkı vardır. Ancak evcilleştirilen ve yaşam alanları vahşi doğadan kent hayatına kayan köpeklerin sahihsiz olarak yerleşim yerlerinde başıboş dolaşması uygun değildir.

- I. Başıboş dolaşan sahihsiz köpeklerin popülasyonundaki artış, insan ve hayvan refahı göz önünde bulundurularak durdurulmalı ve uygun yöntemlerle köpek popülasyonu kısıtlanmalıdır. Bunun için yerel yönetimler kısırlaştırma uygulamalarını titizlikle yürütmelidir. Türkiye'de aşılama-kısırlaştırma-geri bırak politikası uygulanmakta ama popülasyonun büyüklüğü ve bazı belediyelerin imkânlarının yetmemesi gibi nedenlerle tüm hayvanlara ulaşamadığı bilinmektedir. Kamu kurumlarında yeterli personel istihdam edilerek kısırlaştırma işlemi ilgili bölgedeki tüm sahihsiz köpeklerle uygulanmalıdır. Bu konuda kamu kurumları ile STK'ların iş birliği yaparak ortak hareket etmesi de önem arz etmektedir. Yerel yönetimlerin yetersiz kaldığı yerlerde STK'ların desteği ile kısırlaştırma ve aşılama işlemleri eksiksiz olarak tamamlanmalıdır. Sokağa terk edilen hayvanların sahiplerine de yaptırım uygulanmalıdır.
- II. Köpek popülasyonunu arttıran bir başka neden de hayvanların doğal olarak ya da insan teşvikiyle üremesidir. Hayvan satışı yapan ya da bireysel olarak sahibi olduğu hayvanı kısırlaştırmayıp üremesine müsaade eden kişilerden de yeni doğan yavrular için vergi alınması yoluna gidilebilir. Diğer ülkelerde sahiplenilen hayvanlar için de vergi alınması örnekleri mevcuttur ama köpek beslenen hane oranının %5'lerde olduğu ülkemizde köpek sahiplenmenin vergilendirilmesi mevcut bakım verenlerin köpeklerini terk etmelerine neden olabilir. Ya da zaman içinde sahihsiz köpeklerin sahiplenilme oranını düşürebilir. Bu politika yerine yeni doğan yavruardan vergi alınması daha uygun görünmektedir.
- III. Köpek sahiplerine ihtiyaç duyduğu fiziksel aktiviteler için çocuk oyun alanları kullanılmamalıdır. Bunun için belediyeler hayvan sahiplerinin köpek yürüyüşleri için kullanabileceği alanlar oluşturmalı ve çocuk parklarının köpek aktiviteleri için kullanımı caydırıcı cezalarla engellenmelidir.
- IV. Özellikle büyükşehirlerde belediyelerce bu tür aktiviteler için alan ayrılmalıdır. Kamuya açık herhangi bir yerde sahiplerinin köpeklerine ait dışkıları bırakması da caydırıcı cezalara tabi tutulmalıdır. Bunun yanında zoonozlara karşı önlem olarak çocuk ve yetişkinlerin eğitilmesi sağlanmalıdır. Isırılma sonrası korkup bu durumu saklayarak erken müdahale imkânı ortadan kalkan ve sahibi olduğu aşılı köpeği tarafından ısırılarak kuduz virüsü kapalı kişilerin varlığı göz önünde bulundurularak herhangi bir köpek ısırması vakasında -

köpek sahipli ve aşı, kişi de kuduz aşısı yaptırmış dahi olsa- bir sağlık kuruluşuna başvurulması gerektiği konusunda halk bilinçlendirilmelidir.

- V. Türkiye'deki hayvanları koruma derneklerinin misyon ve vizyonları incelendiğinde, hayvanları korumaya odaklanırken insan refahının göz ardı edilebildiği görülmektedir. Köpeklerin saldırıları ile vücut bütünlüğü zarar gören, kuduz virüsü bulaşan, psikolojik sağlığı bozulan bireylerin söz konusu olması, sorunun ne derece ehemmiyetli olduğunu göstermektedir. STK'ların genellikle önerdikleri gibi bireylerin köpeklere karşı nasıl davranacakları ya da saldırıdan nasıl korunacakları hakkında eğitilmesi ile bu sorunun çözüme ulaşamayacağı ortadadır. Eğitim alınsa dahi kendini korumakta zorlanacak yaşlı, çocuk, engelli, hamile gibi bireylerin de toplumda yer aldığını unutmamak gerekir.
- VI. Kamu vicdanını rahatsız edecek uygulamalardan kaçınılmalı ama toplumun biyo-psiko-sosyal sağlığını korumak öncelikli hedef olmalıdır. Ne zaman saldırıp ne zaman sakin kalacağı tam olarak belli olmayan çok sayıdaki sahipsiz köpeğin stres, endişe ve korku kaynağı olarak sokaklarda dolaşmaları uygun değildir. Belediyelerce toplanıp yerleşim yerlerinden uzağa bırakılmaları da açlık, hastalık, saldırganlık durumlarını arttıracak, bir bölgede sayıca çoğalmaları diğer canlı popülasyonlarını olumsuz etkileyecektir. Dolayısıyla bu köpeklerin kapasiteleri arttırılan bakımevine alınmaları, hayvanseverlerin sahiplenemeseler dahi buralarda ziyaret ederek hayvanlarla ilgilenebilecekleri ortamlar hazırlanmalıdır. Bu noktada STK'ların sorumlu yerel yönetimlerle iş birliği yapması önemlidir. Örneğin, hazır köpek mamaları yerine ilçedeki okul, hastane, üniversite, kafe gibi yemek artıklarının bulunduğu yerlerden bunlar günlük olarak toplanıp aynı ilçedeki bakımevlerinde hazırlanıp köpeklere yiyecek olarak sunulabilir. Böylece hem sokaklarda yayılıp dağılan ve çevreyi kirleten yemek artıklarının önüne geçilmiş hem de köpek maması harcaması önemli ölçüde azalmış ve israfın önüne geçilmiş olur. Dolayısıyla topla-kısırlaştır-geri bırak politikasına ilaveten hayvanların tedavi sonrası alındıkları yere değil, bakımevlerine bırakılmaları sağlanmalıdır.
- VII. Tehlikeli ırklara ait köpek sahiplerinin güç gösterisi ya da psikolojik tatmin aracı olarak kullanılmalarının ve bu köpeklerin bireylere zarar vermesinin önüne geçilmesi için kanunlar tavizsiz uygulanmalıdır.
- VIII. Tüm bu uygulamaları tamamlayıcı olarak doğal dengenin korunması için en acısız ve hızlı yöntemlerle "sınırlı bir süre ötenazi uygulamasına" izin verilmelidir.

Kaynakça

- AA. (2021a, Temmuz 10). *Hayvan barınaklarındaki cins köpek sayısı her geçen gün artıyor*. <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/hayvan-barinaklarindaki-cins-kopek-sayisi-her-gecen-gun-artiyor/2300165> (Erişim Tarihi: 17.08.2023)
- AA. (2021b, Aralık 30). *Avrupa ve ABD'de sokak hayvanlarıyla ilgili düzenlemeler katı biçimde uygulanıyor*. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/avrupa-ve-abd-de-sokak-hayvanlari-ile-ilgili-duzenlemeler-kati-bicimde-uygulaniyor/2461248> (Erişim Tarihi: 11.08.2023).
- AA. (2023, Aralık 16). *Muş'ta köpeklerin saldırısında yaralanan yaşlı kadın yaşadığı korku dolu anları anlattı*. <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/musta-kopeklerin-saldirisinda-yaralanan-yasli-kadin-yasadigi-korku-dolu-anlari-anlatti/3084111> (Erişim Tarihi: 16.12.2023)
- AFAD. (2023, Ağustos 19). *AFAD Arama Kurtarma Köpekleri*. <https://www.afad.gov.tr/arama-kurtarma-kopekleri>
- American Kennel Club. (2023, Ağustos 10). *Dog Breeds*. <https://www.akc.org/dog-breeds/>
- Ardıç, Y. (2023). Sahipsiz Köpekler ile İlgili Türkiye ve AB Mevzuatı ve Uygulamaları. Y. Şahin (Dü.) içinde, *Sahipsiz Köpekler*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Aydoğan, M. & Meral, O. (2019). Sahipsiz köpeklerin Popülasyonunun Kontrol Altına Alınması ve Buna İlişkin Hukuki Altyapının Oluşturulması. *D.E.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi*, 21(Özel Sayı), 2129-2159.
- Aysul, N., Eren, H., Gargılı, A., Ertabaklar, H., Ertuğ, S., Şimşek, E., & Vuruşaner, C. (2012). İstanbul İlinde Köpeklerde Zoonotik Visseral Leishmaniasisin Araştırılması. *Animal Health Prod. and Hyg*, 1, 21-25.
- Bakırtaş, İ. & Buluş, G. C. (2023). Sahipsiz Köpekler ve İktisadi Tartışmalar. Y. Şahin (Dü.) içinde, *Sahipsiz Köpekler*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.

- Bulut, G. (2023). Sahipsiz Köpeklerin Demografisi. Y. Şahin (Dü.) içinde, *Sahipsiz Köpekler*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Canevska, O. R. & Akgün, N. R. (2021). Dogs Therapy for Children with Motor Disabilities. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 18(41), 3099-3116.
- CNN Türk. (2022, Ocak 19). *Sokak köpekleri iş insanına saldırdı*. <https://www.cnnturk.com/video/turkiye/sokak-kopekleri-is-insanina-saldirdi> (Erişim Tarihi: 14.08.2023)
- Cumhuriyet. (2016, Kasım 3). *Mahalleli köpekler yüzünden dışarı çıkamıyor*. <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/mahalleli-kopekler-yuzunden-disari-cikamiyor-625503> (Erişim Tarihi: 16.08.2023)
- Çetin, E. (2017). Tüketim Toplumunda Evcil Hayvanların Sahiplenilmesi: Sosyolojik Bir Analiz. *SAD*, 20(2), 89-107.
- DEDA. (2022, Eylül 6). *Sokak hayvanlarını beslerken istemeden nasıl zarar veriyoruz?* <https://www.dedahaber.com/denizli/sokak-hayvanlarini-beslerken-istemeden-nasil-zarar-veriyoruz/> (Erişim Tarihi: 16.08.2023)
- DHA. (2022, Mayıs 1). *Apartmanın koridorunda oynarken köpeğin saldırdığı çocuğun yaralandığı anlar kamerada*. <https://www.dha.com.tr/gundem/apartmanin-koridorunda-oynarken-kopegin-saldirdigi-cocugun-yaralandi-anlar-kamerada-2063147> (Erişim Tarihi: 20.06.2023)
- Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü. (2021, Aralık 9). *Tehlike Arz Eden Hayvanlara İlişkin Genelge*. <https://www.tarimorman.gov.tr/DKMP/Haber/209/Tehlike-Arz-Eden-Hayvanlara-Iliskin-Genelge> (Erişim Tarihi: 13.08.2023)
- Dünya. (2023, Temmuz 6). *Ataşehir'de köpek saldırısına uğrayan kadın ağır yaralandı*. <https://www.dunya.com/video-galeri/gundem/atasehirde-kopek-saldirisina-ugrayan-kadin-agir-yaralandi-video-697574> (Erişim Tarihi: 14.08.2023)
- En Son Haber. (2022, Kasım 16). *Köpek saldırısı bir can daha aldı*. <https://www.ensonhaber.com/3-sayfa/kopek-saldirisi-bir-can-daha-aldi> (Erişim Tarihi: 20.06.2023)
- Er, B., Kılınc, N., Aksoy, E., & Çalış, H. (2017). Acute Appendicitis After Extraordinary Dog Bites From The Abdomen in a Child: Dog Bite Case. *Pediatr Pract Res*, 5(1), 16-18.
- Erdoğan, O. & Savaş, H. (2023). Sokak Köpekleri ve Sivil Toplum Kuruluşları Y. Şahin (Dü.) içinde, *Sahipsiz Köpekler*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Euronews. (2021, Aralık 29). *'Kan sporlarından doğan yasaklı pitbull ırkı nasıl ortaya çıktı?* <https://tr.euronews.com/2021/12/29/kan-sporlarından-dogan-sadakat-sembolu-pitbullar-nasıl-ortaya-c-kt> (Erişim Tarihi: 18.08.2023)
- FEDIAF. (2023). *Annual Report 2023*. https://europeanpetfood.org/wp-content/uploads/2023/07/FEDIAF_Annual-Report_2023.pdf (Erişim Tarihi: 18.08.2023)
- Fib Haber. (2022, Ekim 24). *Nevşehir'de sokak köpekleri sahipli köpeğe saldırarak öldürdü*. <https://www.fibhaber.com/nevsehirde-sokak-kopekleri-sahipli-kopege-saldirarak-oldurdu> (Erişim Tarihi: 15.08.2023)
- Franklin, A. (1999). *Animals and Modern Cultures: A Sociology of Human–Animal Relations in Modernity*. Melbourne, Australia: Sage Publications.
- Freedman, A. H., Lohmueller, K. E., & Wayne, R. K. (2016). Evolutionary History, Selective Sweeps, and Deleterious Variation in the Dog. *Annu. Rev. Ecol. Evol. Syst*, 47, 73-96. doi: 10.1146/annurev-ecolsys-121415-032155
- Guy, N. C., Luescher, U. A., Dohoo, S. E., Spangler, E., Miller, J. B., Dohoo, I. R., & Bate, L. A. (2001). A case series of biting dogs: Characteristics of the dogs, their behaviour, and their victims. *Applied Animal Behaviour Science*, 74(2001), 43-57. doi: 10.1016/S0168-1591(01)00155-1
- Haber 7. (2023, Ağustos 5). *Başiboş köpek sorunu için kritik öneri: Türkiye'ye devasa gelir fırsatı!* <https://www.haber7.com/guncel/haber/3343754-basibos-kopek-sorunu-icin-kritik-oneri-turkiyeye-devasa-gelir-firsati> (Erişim Tarihi: 18.08.2023)
- Haberler. (2021, Aralık 30). *Almanya'da tehlikeli köpeğe sahip olmak özel izne tabi*. <https://www.haberler.com/yere/almanya-da-tehlikeli-kopege-sahip-olmak-ozel-izne-14634531-haberi/> (Erişim Tarihi: 11.08.2023)
- Habertürk. (2022, Ağustos 27). *Antalya'da denizde caretta caretta'nın saldırısına uğrayan Rus kadın yaralandı*. <https://www.haberturk.com/denizde-caretta-carettanin-saldirisina-ugrayan-rus-kadin-yaralandi-3515445> (Erişim Tarihi: 16.08.2023)
- Habertürk. (2023, Ocak 3). *Sokak köpeği ısırıldı, kuduz aşısı olmak için 100 kilometre yol gitti*. <https://www.haberturk.com/sokak-kopegi-isirdi-kuduz-asisi-olmak-icin-100-kilometre-yol-gitti-3552876> (Erişim Tarihi: 16.08.2023)
- HAÇİKO. (2023, Ağustos 14). *Derneğin Amacı*. <https://haciko.org.tr/kurumsal/dernegin-amaci-1.html>

- HAYKOD. (2023, Ağustos 14). *Hakkımızda*. <https://www.haykod.org/hakkimizda/>
- HAYTAP. (2023a, Şubat 3). *Sadece İstanbul'da bir hafta içinde ortalama 300 sahipsiz hayvan trafik kazası geçiriyor* [Video file]. https://www.youtube.com/watch?v=vdBi9o_vBio
- HAYTAP. (2023b, Ağustos 14). *Manifestomuz*. <https://www.haytap.org/tr/kurumsal/manifestomuz>
- HAYTAP. (2023c, Ağustos 16). *Köpek Durup Dururken Saldırmaz!* <https://www.haytap.org/tr/kopek-durup-dururken-saldirmaz>
- Hirschman, E. C. (1994). Consumers and Their Animal Companions. *Journal of Consumer Research*, 20(4), 616-632.
- Holbrook, M. B., Stephens, D. L., Day, E., Holbrook, S. M., & Strazar, G. (2001). A Collective Stereographic Photo Essay on Key Aspects of Animal Companionship: The Truth About Dogs and Cats. *Academy of Marketing Science Review*, 1, 1-16. Retrieved from <https://www.semanticscholar.org/paper/A-Collective-Stereographic-Photo-Essay-on-Key-of-Holbrook-Stephens/ea0a12a7a5bbd4f71037affd881a6657ba80515d>
- Hürriyet. (2016, Ağustos 15). *Caretta caretta saldırısında 5 kişi yaralandı*. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/caretta-caretta-saldirisinda-5-kisi-yaralandi-40194897> (Erişim Tarihi: 16.08.2023)
- Hürriyet. (2023a, Ocak 31). *Van'da minik Emir Mete köpek saldırısında hayatını kaybetti*. <https://www.hurriyet.com.tr/video/vanda-minik-emir-mete-kopek-saldirisinda-hayatini-kaybetti-42212507> (Erişim Tarihi: 20.06.2023)
- Hürriyet. (2023b, Mayıs 11). *Köpeklerin saldırdığı çocuğa 40 dikiş atıldı*. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/kopeklerin-saldiridigi-cocuga-40-dikis-atildi-42265872> (Erişim Tarihi: 20.06.2023)
- İHA. (2022, Ocak 26). *Van'da başıboş köpek dehşeti haberi*. tv04.net. <https://www.tv04.net/vanda-basibos-kopek-dehseti-41182-haberi> (Erişim Tarihi: 16.08.2023)
- Jandarma Genel Komutanlığı. (2023, Ağustos 19). *Jandarma Köpek Timleri*. <https://www.jandarma.gov.tr/jandarma-kopek-timleri>
- Kaya, H. & Bektaş, M. (2019). Çalışan Bireylerin Evcil Hayvanlara Bağlanma Nedenlerine İlişkin Nitel Bir Çalışma. *Mediterranean Journal of Humanities*, IX (2), 401-417.
- Keten, A. (2022). İnsan Kontrolü Dışındaki Köpekler için Kullanılan Kavramların Karmaşıklığı. *Avrasya Terim Dergisi*, 10(3), 66-74. doi:10.31451/ejatd.1163646
- Kılıç, N. & Sarierler, M. (2003). Dog Bite Wounds: A Retrospective Study (114 cases). *YYÜ Vet. Fak. Derg.*, 14(2), 86-88.
- Kırışik, F. & Öztürk, K. (2021). Şiddet Haberlerinden Hayvan Haklarına, Sahipsiz Köpek Sorunu. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 69, 360-388. doi:10.51290/dpusbe.946017
- Machová, K., Součková, M., Procházková, R., Vaničková, Z., & Mezian, K. (2019). Canine-Assisted Therapy Improves Well-Being in Nurses. *Int. J. Environ. Res. Public Health*, 16(19), 3670. doi:10.3390/ijerph16193670
- Marcus, D. A. (2013). The Science Behind Animal-Assisted Therapy. *Curr Pain Headache Rep.*, 17(4), 322. doi: 10.1007/s11916-013-0322-2
- Norm Haber. (2023, Ocak 21). *Bursa'da korku dolu anlar! Yaşlı kadına 10 sokak köpeği saldırdı* <https://www.normhaber.com/bursada-korku-dolu-anlar-yasli-kadina-10-sokak-kopegi-saldiridi-440662> (Erişim Tarihi: 20.06.2023)
- NTV. (2012, Ağustos 17). *Rottweiler saldırısı can aldı*. <https://www.ntv.com.tr/dunya/rottweiler-saldirisi-can-aldi,C2hQvi50ekS61-7aNycZeA> (Erişim Tarihi: 20.06.2023)
- Özgür Kocaeli Gazetesi. (2023, Mayıs 15). *Doğu Kışla Parkı'ndaki başıboş köpekler ısırıldı!* <https://www.ozgurkocaeli.com.tr/haber/15018514/dogu-kisla-parkindaki-basibos-kopekler-isirildi> (Erişim Tarihi: 16.08.2023)
- Özkuş, T. (2014). Türkiye'de Hayvan Destekli Terapi Uygulamalarından Örnekler. *Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi*, 36-36.
- Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü. (2023, Ağustos 14). *Derneklerin Faaliyet Alanlarına Göre Dağılımı*. <https://www.siviltoplum.gov.tr/derneklerin-faaliyet-alanlarına-gore-dagilimi>
- Son Dakika. (2023, Mayıs 5). *Basıboş sokak köpeği önce çocuğu ısırıldı daha sonra başka bir köpeği boğdu*. <https://www.sondakika.com/haber/haber-basibos-sokak-kopegi-once-cocuga-isirildi-daha-15865401/> (Erişim Tarihi: 16.08.2023)
- Sözcü. (2017, Ağustos 11). *Bodrum'da caretta caretta saldırısı: Gözyaşları içinde yaşadıklarını anlattı*. <https://www.sozcü.com.tr/2017/gundem/bodrumda-caretta-caretta-saldirisi-gozyaslari-icinde-yasadiklarini-anlatti-1969454/> (Erişim Tarihi: 16.08.2023)

- Sürsal Şimşek, N. (2023). Halk Sağlığı Açısından Sahipsiz Köpekler. Y. Şahin (Dü.) içinde, *Sahipsiz Köpekler*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Şen, Y. & Atasoy, F. (2014). Köpek ve Kedilerde Bazı Anormal Davranışlar. *Lalahan Hay. Araşt. Enst. Derg.*, 54(2), 91-99.
- Şentürk. (2023, Ağustos 18). *Libya'da Neler Oluyor?* [Video file]. <https://www.youtube.com/watch?v=G4XUwSawllc>
- Tarım ve Orman Bakanlığı. (2022, Aralık 27). *Sahipli Hayvanların Dijital Kimliklendirilmesi*. <https://www.tarimorman.gov.tr/Haber/5652/Sahipli-Hayvanların-Dijital-Kimliklendirilmesi> (Erişim Tarihi: 18.08.2023)
- THKD. (2023, Ağustos 14). *Amaçlarımız*. <https://www.thkd.org.tr/hakkimizda.php>
- TRT Haber. (2021, Aralık 28). *Tehlikeli köpek ırkları için yeni dönem: Çip yoksa sokak da bakımı da yasak*. <https://www.trthaber.com/haber/gundem/tehlikeli-kopek-irklari-icin-yeni-donem-cip-yoksa-sokak-da-bakimi-da-yasak-639655.html> (Erişim Tarihi: 13.08.2023)
- Ütücü, B. (2022, Aralık 1). *HAYTAP Başkanı: Biz de sokakta sahipsiz hayvan istemiyoruz ama....* INDEPENDENT Türkçe. <https://www.indyurk.com/node/582791/haber/haytap-ba%C5%9Fkan%C4%B1-biz-de-sokakta-sahipsiz-hayvan-istemiyoruz-ama%E2%80%A6> (Erişim Tarihi: 18.08.2023)
- WagWalking. (2023, Ağustos 18). *Fila Brasileiro*. <https://wagwalking.com/breed/fila-brasileiro>
- Yeni Şafak. (2022, Nisan 13). *Sahipsiz köpek ihbarı yağıyor: İstanbul'da 15 ayda 881 kişi ısırıldığını bildirdi*. <https://www.yenisafak.com/gundem/sahipsiz-kopek-ihbari-yagiyor-istanbulda-15-ayda-881-kisi-isirildigini-bildirdi-3794920> (Erişim Tarihi: 19.08.2023)
- Yılmaz Aslantürk, A. (2023). Sahipsiz Köpekler ve Kentsel Güvenlik. Y. Şahin (Dü.) içinde, *Sahipsiz Köpekler*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.

Helâl Lojistik ve Boyutları: Sistemik Literatür Taraması

Halil SAVAŞ*, Zinnet KARAKAŞ KELTEN*

Pamukkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Denizli, Türkiye

Öz

Helâl ürün pazarının büyüklüğü sürekli bir artış trendi göstermektedir. Bireyler arasında artan sağlık bilinci ve gıda güvenliği, güvenilirliği ve hijyeni ile ilgili endişeler, dünya genelinde tüketici tercihinin helâl ürünlere doğru kaymasına sebep olmaktadır. Diğer yandan oteller başta olmak üzere gıda işletmeleri ve çok sayıda ticari kuruluş helâl gıda pazarının büyümesini desteklemektedir. Çok sayıda uluslararası şirketin bölgesel olarak tüketicilerinin dini inançlarına uygun helâl gıda ürünleri çeşitlerini piyasaya sürmeleri de bu pazarın büyümesine katkı sağlamaktadır. Helâl ürünlere olan ilgi ve hassasiyetin artması, üreticiden tüketiciye uzanan tedarik zinciri bütünlüğünün İslâm dininin ilkeleri çerçevesinde yapılandırılmasını gerektirmektedir. Bu bütünlüğü sağlamada en kritik bileşenlerden biri olarak helâl lojistik, tüm helâl ürünlerin tüketicilere ulaşana kadar helâl olmayan unsurlardan korunması için lojistik ve tedarik zinciri faaliyetlerindeki tüm kilit aşamalarda helâl güvencesini oluşturmaktadır. Bu çalışma, helâl lojistik ve helâl lojistik uygulamaları, helâl lojistik entegrasyonu, helâl lojistik performansı, helâl lojistiğin uygulanması ve helâl lojistik hizmetleri gibi helâl lojistiğin boyutlarını sistemik literatür taraması ile inceleyerek, elde edilen bulguları tanımlayıcı ve tematik analiz kapsamında ortaya koymaktadır. Literatür taraması bulgularına göre 2010-2023 yılları arasında konu ile ilgili en fazla çalışma yapılan ülkeler; Malezya, Endonezya, Hindistan ve Avustralya'dır. Çalışmaların 16 tanesinin analiz verilerini anket, 3'ünün mülakat ve 1'inin odak grup görüşmesi aracılığıyla topladığı görülmektedir. Yöntem olarak ise, yapısal eşitlik modellemesi en fazla tercih edilen yöntem olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Helâl, helâl lojistik, helâl lojistiğin boyutları

* Corresponding Author: hsavas@pau.edu.tr

* zkarakas@pau.edu.tr

Gönderilme/Received: 09 Haziran 2023

Kabul/Accepted: 23 Ekim 2023

Yayınlanma/Published: 31 Aralık 2023

Halal Logistics and Its Dimensions: A Systematic Literature Review

Abstract

The size of the halal product market shows a continuously increasing trend. The growing health consciousness among individuals and concerns about food safety, safety, and hygiene cause consumer preference to shift towards halal products worldwide. On the other hand, food businesses, especially hotels, and many commercial establishments support the growth of the halal food market. The fact that numerous international companies regionally launch halal food products suitable for the religious beliefs of their consumers also contributes to the growth of this market. The increasing interest and sensitivity towards halal products require structuring the integrity of the supply chain extending from the producer to the consumer within the framework of the principles of the Islamic religion. As one of the most critical components in ensuring this integrity, halal logistics create halal assurance at all key stages in logistics and supply chain activities to protect all halal products from non-halal elements until they reach the consumers. This study examines the dimensions of halal logistics, such as halal logistics and halal logistics applications, halal logistics integration, halal logistics performance, implementation of halal logistics, and halal logistics services, with a systematic literature review, and presents the findings within the scope of descriptive and thematic analysis. Within the scope of the literature review, the countries with the most studies on the subject between the years 2010-2023 are Malaysia, Indonesia, India, and Australia, respectively. It is seen that sixteen of the studies collected the analysis data through questionnaires, three through interviews, and one through focus group interviews. As a method, structural equation modeling is the most preferred method.

Keywords: Halal, halal logistics, halal logistics dimensions

1. Giriş

Helâl yiyecek ve içecek pazarının büyüklüğü sürekli bir artış trendi göstermektedir. IMARC grup tarafından hazırlanan Helâl Gıda Pazarı: Küresel Endüstri Eğilimleri, Payı, Büyüklüğü, Büyümesi, Fırsat ve Tahmini Raporu, 2023-2028'e göre, bu pazarın büyüklüğü 2022 yılı sonu itibariyle 2,2 trilyon \$ değerine ulaşmıştır. 2023-2028 yılları arasında yıllık %10,8'lik bileşik büyüme oranı öngörülmektedir. Helâl gıda, İslâmî kurallara uygun beslenme ve kesinlikle helâl-harâm ilkelerine göre hazırlanan yiyecek ve içecek öğelerini içermektedir. Bu ilkelere göre kan, domuz eti, alkol, domuzdan elde edilen yan ürünler ve kesilmeden önce ölmüş ve Allah adına kesilmemiş hayvanların tüketimi harâm kabul edilmektedir (IMARC, 2023). Dünya'da artan Müslüman nüfus ve gıda güvenliği, sağlık ile ilgili artan endişe ve güvenilirlik gibi hususlar ile Gayrimüslim nüfus arasında helâl gıdaya olan talebin artması bu pazarı büyük ölçüde etkilemektedir.

Helâl ürünlere olan ilgi ve artan bu talep, arz tarafında da özellikle et ürünleri dışında makarna, sebze, meyve suyu, süt, yoğurt ve peynir gibi katma değerli birçok helâl gıda maddesinin üretiminde artışa sebep olmaktadır. Talep ve arz arasındaki bu etkileşim, üretim ve tüketim arasında tedarik zinciri ve özellikle lojistik alanına yönelik olarak akademik ilginin de artmasını sağlamaktadır.

Bir şeyin helâl, meşru ve yasal olduğunu belirtmek için kullanılan Arapça kökenli bir kelime olarak *helâl*, "Dinin kurallarına aykırı olmayan, dinî bakımdan yasaklanmamış olan, harâm karşıtı" olarak ifade edilmektedir (TDK, 2022). Terminolojik anlamda İslâmî ve Kur'ânî bir kavram olarak, "dinen izin verilmiş, hakkında şer'î bir yasaklama ve kısıtlama bulunmayan davranışı ve onun dinî-hukukî hükmünü; *harâm* ise yapılması kesin ve bağlayıcı bir tarzda yasaklanan ve yapılması durumunda da uhrevi cezayı gerektiren fiilleri ifade eder. Harâm bir fiilden bahsedebilmek için mutlaka konuyla ilgili kesin bir delil bulunması gerekirken helâl için yasaklayıcı bir delilin bulunmaması yeterlidir. İslâm âlimleri, helâlin tanımında, "*serbest bırakılmış, izin verilmiş ve işlenmesi sebebiyle hakkında ceza verilmeyen şey*" olarak üç hususun altını çizmişlerdir. Bir şeyin helâl veya harâm olduğuna hüküm verilmeden önce onun mahiyetine, niteliklerine ve elde edilme yollarına bakılması gerekir (Kahraman, 2021: 2/148)

Bir Müslüman, yaşamın her yönünün helâl olmasıyla yükümlüdür. Helâl ilkeleri genellikle gıda tüketimi ile ilgili düşünülmeyle birlikte, bunun ötesinde hayatın İslâm inanç sistemi sınırları içinde yaşanmasını sağlamaya yöneliktir.

Dolayısıyla bu inanç sistemi kişinin davranış, konuşma, sosyal etkileşim, görgü kuralları, jest ve kıyafetleri gibi günlük rutinlerine ve tüm yaşamına etki eder (Ab Talib, Abdul Hamid ve Chin, 2016: 462).

Bu alanda gerek yasal düzenlemeler ve gerekse uluslararası standartlar açısından Malezya dikkat çekmektedir. Helâl, Malezya'da ve uluslararası alanda mevcut olan çeşitli standartlara göre tanımlanmaktadır. MS 2400:2010 (Bölüm 1 – madde 2.19), helâl veya helâli “İslâm'da izin verilen veya yasal olan, temel anlamı taşıyan ve İslâm Hukuku gerekliliklerine göre kabul edilebilirlik standardını tanımlayan şeyler veya eylemler” olarak tanımlamaktadır. Helâl ile ilişkili bir diğer kavram olan *Tayyib* (Toyyib veya toyyiban), “temel standardın veya minimum eşiğin (helâl) özünü (ruhunu), yani hijyen, güvenlik, sanitasyon, temizlik, beslenme, riske maruz kalma, çevresel, sosyal ve diğer ilgili yönleri tamamlar ve mükemmelleştirir” olarak ifade edilmektedir (Kamaruddin, Ibrahım ve Shabudin, 2012: 723).

Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de helâl ve Tayyib kelimeleri birlikte yer almaktadır.

يَا أَيُّهَا النَّاسُ كُلُوا مِمَّا فِي الْأَرْضِ حَلَالًا طَيِّبًا وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ (Bakara Sürresi, Ayet:168)

Ey insanlar! Yeryüzündeki helâl ve temiz şeylerden yiyin. (Pis ve harâm olan şeyleri yiyip içmede) şeytan (ve benzerlerin)in adımlarını izlemeyin. Çünkü o(anlar) sizin için apaçık bir düşmandır.

وَكُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ حَلَالًا طَيِّبًا وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي أَنْتُمْ بِهِ مُؤْمِنُونَ (Mide Suresi, Ayet:88)

Allah'ın size temiz ve helâl olarak verdiği rızıklardan yiyin. Kendisine iman ettiğiniz Allah'tan korkun (helâllerden kendinizi menetmeyin, yasaklarından da sakının)!

Bu âyetler, İslâm'da helâl kabul edilen yiyeceklerin aynı zamanda Tayyib olarak insan tabiatına uygun, zevkiselime uygun, temiz ve lezzetli olduğuna dikkat çekmektedir. Bunu sağlamanın yolu ise, İslâmî ilkeler çerçevesinde özü ve üretim kaynağı itibarıyla helâl ve Tayyib olan, başta gıda maddeleri olmak üzere her türlü ürünün bu iki özelliğinin korunması, tedarik zinciri boyunca lojistik faaliyetlerinin de İslâm Hukuku'na uygun bir çizgide sağlanmasıdır.

Çalışmanın takip eden kısmı; helâl lojistiğin tanımı, helâl lojistiğin boyutları, araştırmanın yöntemi, literatür taraması analizi ve sonuç şeklinde düzenlenmiştir.

2. Helâl Lojistiğin Tanımı

Helâl lojistik (HL), helâl tedarik zincirinin en kritik bileşenidir. Helâl tedarik zinciri; helâl depolama, helâl lojistik, helâl nakliye, helâl kaynak ve diğer helâl tedarik zinciri faaliyetlerini içermektedir. Bu zincirde HL, nakliye ve depolamayı da içeren hem yukarı hem de aşağı yönlü tedarik zincirleri ile ilerlemektedir (Fathi, Zailani, Iranmanesh, ve Kanapathy, 2016: 465). Bu da HL yapılandırmasının, kuruluşa hammadde girdileri sağlayan arz tarafıyla üretim sonrası ürünlerin nihai müşteriye ulaştırılmasına kadar talep tarafındaki tüm süreçlerin helâl ilkelerine göre şekillendirilmesini gerektirmektedir.

Tedarik zinciri boyunca gözetilmesi gereken helâl hassasiyeti, (1) fiziksel ayırım, (2) insan kaynakları yönetimi, (3) depolama ve nakliye, (4) etik uygulamalar, (5) paketleme ve etiketleme, (6) malzeme elleçleme (7) kaynakların mevcudiyeti, (8) yenilikçilik yeteneği ve (9) temizlik olmak üzere helâl tedarik zincirinin dokuz boyutu açısından dikkate alınmalıdır (Ziegler, Uli, ve Tatari, 2022: 50-51).

Helâl lojistiğin temeli, helâl kargonun helâl olmayan kargodan fiziksel olarak izole edilmesini sağlamak, çapraz bulaşmadan uzak durmak, sıfır hata sağlamak ve lojistik sisteminin helâl standartlar ve beklentilerle uyumlu hale getirilmesini, helâl süreç ve uygulama ile yürütülmesini sağlamaktır (Karia & Asaari, 2020: 330).

Farklı tanımları olmakla birlikte literatürdeki yaygın bir tanıma göre helâl lojistik, İslâm Hukuku'nun genel ilkelerine uygun organizasyon ve tedarik zinciri aracılığıyla; malların, elleçleme malzemelerinin, canlı hayvanların, yarı mamul veya mamul envanterin, gıda ve gıda dışı hizmetlerin ve ilgili bilgilerin verimli akışının ve depolanmasının tedarik edilmesi, yönetilmesi, planlanması, işlenmesi, uygulanması ve elleçlenmesi uygulamalarıdır (Majid, Hanan, & Hassan, 2021: 911).

HL aracılığıyla, tüm helâl ürünlerin nihai varış noktalarına ulaşana kadar helâl olmayan unsurlardan korunmasını sağlamak için lojistik ve tedarik zinciri faaliyetlerindeki tüm kilit aşamalarda helâl güvencesi ele alınmaktadır. Bu nedenle, helâl lojistik hizmet sağlayıcılar, helâl ürünleri herhangi bir potansiyel kirlenici maddeden korumak için önlemler almalıdır. Örneğin, kontamine olmuş veya helâl olmayan ürünlerle birlikte kullanılan ekipmanlar bulaşmaya neden olabilir. Ayrıca, helâl ve helâl olmayan ürünler, bulaşmayı önlemek için depolama ve taşımada sürekli olarak ayrılmalıdır. Ambalaj için kullanılan malzemelerin İslâm Hukuku'nda necis sayılan ve insan sağlığını olumsuz etkileyen sağlığa zararlı maddelerden yapılmaması gerekir. Helâl ürünler, nakliye ve depolama sırasında harâm olan bir şeyle doğrudan temas ederek helâl statüsünü kaybedebilmektedir (Zailani, Iranmanesh, Aziz, & Kanapathy, 2017: 130).

Helâl ve geleneksel lojistik birbirine benzer süreçlerle çalışır ve aynı işlemlere hizmet eder. Aradaki temel fark, helâl lojistiğin kendi helâl tahsis edilmiş tesislerini veya ekipmanını gerektirmesidir. Geleneksel lojistiğin aksine, helâl olmayan mallar nakliye ve depolama sırasında birbirine karışabilir. İkinci olarak, HL sadece helâl sertifikalı malları karşılar. Helâl olarak belgelendirilmemiş veya harâm olarak kabul edilen malların HL hizmetleri kullanması yasaktır ve bu nedenle yaygın olarak geleneksel lojistik kullanılarak dağıtılır. Ayrıca helâl ve harâmın karışması tüm HL operasyonunu kirliteceğinden harâm maddelerin varlığından kaçınmak çok önemlidir. Niyet mantıklı olsa da maliyeti düşürmek için helâl ve harâm kargoyu karıştırarak birlikte tek dağıtım yoluyla gönderme kabul edilemez çünkü öncelik helâl ürünün saflığını sağlamaktır (Abdul Hamid, Ab Talib, & Mohamad, 2014: 193).

Helâl lojistiğin başarılı bir şekilde uygulanması, helâl temelli lojistik aktörlerinin helâl hizmet talebine doğru iyi koordine ve esnek olma olasılığını artırır. Bu tür bir helâl lojistik entegrasyonu, helâl temelli firma ilişkileri arasındaki koordinasyonun önemli bir yönü olarak kabul edilir (Karia, 2022: 106).

3. Helâl Lojistiğin Boyutları

Helâl lojistiğin boyutları yapılan literatür taramasına dayalı olarak; helâl lojistik uygulamaları, helâl lojistik entegrasyonu, helâl lojistik performansı, helâl lojistiğin uygulanması ve helâl lojistik hizmetleri olmak üzere aşağıda alt başlıklar halinde kısaca açıklanmıştır.

3.1. Helâl Lojistik Uygulamaları

HL uygulamaları, farklı helâl depolama faaliyet noktalarında veya farklı helâl nakliye ve terminal türlerinde farklı lojistik aktörleri (örneğin tedarik zinciri ağları) içermektedir. Bu nedenle, yakın koordinasyon ve tamamı helâl temelli oyuncuların oluşan bir varlık gerektirmektedir (Fernando, Jasmi, Wahyuni-TD, Mergeresa, Khamis, Fakhrorazi, & Omar, 2022a: 11). HL uygulamaları için, HL yönetim sorumlulukları, risk yönetimi analizi, risk yönetimi süreci ve operasyonlar olmak üzere dört temel boyut ortaya konulmaktadır (Abd Rahman, Abd Mubin, Yusof, & Kamarulzaman, 2021: 8).

Lojistik, ürünün nihai varış noktasına ulaşana kadar tedarik zinciri içinde uygun nakliye, depolama ve elleçleme yoluyla helâllüğünün korunmasında kilit bir rol oynamaktadır. Ancak geniş helâl pazarına ve bir gıda ürününün helâllüğünü korumada HL uygulamalarının önemine rağmen, helâl LHS'ler, HL için yetersiz bir taleple karşı karşıya kalmaktadır (Fathi vd., 2016: 474). Ek olarak Helâl ürünlerin elleçlenmesi, depolanması ve taşınması konusunda operasyonel bir fikir birliği de bulunmamaktadır. Ayrıca helâl niteliklere sahip ürünler özel ekipman gerektirdiğinden, helâl uygulamaları geleneksel lojistiğe dahil etmek firmaların sorumluluğunu da artırmaktadır. Bunun bir sonucu olarak LHS'ler, HL uygulamalarını benimseme ve uygulama konusunda ve özellikle bir gıda ürününün helâl bütünlüğünü koruma konusunda zorlanmakta ve biraz isteksiz olmaktadır (Haleem, Khan, Khan, & Ngah, 2018: 2-4).

Sağlanan faydalar yönüyle bakıldığında, HL uygulamaları, LHS firmaları helâl değer yaratmayı müşterilere helâl ürün/hizmet sunma sürecine dahil etme konusunda güçlendirerek rekabet avantajı sunmaktadır (Karia, 2022: 101). Ayrıca helâl inovasyon kabiliyetini iyileştirerek, firmaların lojistik verimliliğini olumlu yönde etkilemektedir

(Fernando vd., 2022a: 10). Sağlanan bu avantajlar firmaların helâl bütünlüklerini korumalarının yanında performanslarını da iyileştirmektedir (Abd Rahman vd., 2021:5).

3.2. Helâl Lojistik Entegrasyonu

Helâl lojistik entegrasyonu, helâl bütünlüğü ve helâl statüsünü koruyan helâl değer akışı yoluyla tedarikçilerden müşterilere helâl malzemelerin akışını koordine eden lojistik faaliyetler ve operasyonlardaki helâl entegrasyonunun kapsamını ifade etmektedir. HL entegrasyonu, tüm helâl tabanlı lojistik oyuncularının, tedarikçilerin kaynaklarından tüketim noktasına kadar helâl bütünlüğünü garanti eden son tüketici ihtiyaçlarına duyarlı hale gelmelerini sağlamaktadır (Karia, 2022: 106). HL içinde etkin ve etkileşimli katılım, helâl tedarik zinciri ağları (tedarikçiler, üreticiler, perakendeciler ve müşteriler) ile helâl standart gerekliliklerini, helâl bütünlük iş birliğini ve koordinasyonunu geliştirmeye olanak tanımaktadır (Noorliza 2021: 818).

HL entegrasyonunun etkili olması tedarik zinciri akışı boyunca tedarikçilerden tüketicilere helâl malzeme akışının koordinasyonunu sağlamakta; eksikliği ise iletişimi kolaylaştıran, tüm helâl tabanlı lojistik aktörleri ile uluslararası helâl sertifikasyonunun seviyesini destekleyen ve kontrol eden helâl entegre hizmetlerin genelinde azalmaya neden olmaktadır (Karia, 2022: 106).

3.3. Helâl Lojistik Performansı

Lojistik performansı, lojistik sağlayıcıların ürünleri uygun zaman ve maliyet çerçeveleriyle tutarlı bir şekilde dağıtabilme yeteneği olarak tanımlanmaktadır (Masudin, Fernanda, Zulfikarijah, & Restuputri, 2020: 434). Lojistik performansı, bir şirketin operasyonlarının harcamalar, hizmet ve yaratıcılık açısından ne kadar iyi yürütüldüğünü değerlendiren bir ölçüdür. Ayrıca lojistik sağlayıcıların maliyet düşürme girişimleri, tüketici sadakati ve yaratıcı teknoloji için esastır (Fernando vd., 2022a: 11). LHS'ler, bir sektörde benzersiz olmak için stratejik bir farklılaştırıcı olarak helâl sertifikasını edinebilmekte ve bu sertifikayı lojistik performansını iyileştirmek için bir kılavuz olarak kullanabilmektedir (Fernando, Wahyuni-TD, Abideen, & Mergeresa, 2022b: 2). Helâl lojistik performansı, bir şirketin yönetimini etkileyebilmektedir. Ayrıca bazı durumlarda endüstride rekabet edebilirliği sürdürmek için helâl stratejisine yoğun ihtiyaç duyulmaktadır. Helâl lojistik performansı kalite, zaman, maliyet ve esneklik gibi birkaç boyutta kategorize edilebilmektedir (Fernando vd., 2022b: 6). Helâl lojistik performansı, LHS'lerin performans iyileştirmesi, malzeme ve elleçleme maliyetlerini azaltma, teslimat süresini iyileştirme, dağıtım ağlarının verimliliğini artırma ve müşterileri İslâm Hukuku uygunluk standartlarını karşılayan helâl lojistik hizmetleri konusunda güven duyma yeteneği olarak tanımlanmaktadır (Fernando vd., 2022b: 7).

Bir ürünün helâl garantisinin sürdürülmesinde lojistik performansı önemli bir rol oynamaktadır (Masudin vd., 2020:434). Karia'ya (2019) göre, helâl depolama, helâl taşıma, helâl terminal ve helâl lojistik entegrasyonunda yoğun fiziksel ayrışmayı içeren helâl lojistik uygulamalarının helâl lojistik performansı üzerinde pozitif anlamlı bir etkisi vardır ve helâl lojistik entegrasyonu helâl lojistik uygulamaları arasında aracı bir rol oynamaktadır (Noorliza, 2021: 814). Kaynakların ve yeteneklerin bir araya getirilmesi, helâl lojistik performansını artırmaktadır. Bu nedenle, LHS'lerin helâl lojistik hizmetleri için bu tür kaynakları ve yetenekleri yenilemesi ve dönüştürmesi önem arz etmektedir (Karia & Asaari, 2020: 333). Ayrıca devlet desteği olarak sunulan mali teşvikler de lojistik performansını potansiyel olarak iyileştirmekte ve daha fazla lojistik firmasını helâl sertifikası almaya teşvik etmektedir (Ab Talib, Pang, & Ngah, 2020: 1693).

3.4. Helâl Lojistiğin Uygulanması

Helâl uygulamalarını hayata geçirmek, lojistik firmalarının rekabet avantajı yaratabilecekleri bir alan olarak kabul edilmekte ve helâl lojistik hizmet kalitesi, müşterileri memnun edecek İslâm hukuku açısından helâl gıda kalitesinin sağlanmasının anahtarıdır (Zailani, Jafarzadeh, Iranmanesh, Nikbin, & Irani, 2018: 2600). Diğer bir deyişle HL'nin başarılı bir şekilde uygulanması, helâl inovasyon yeteneklerini geliştirmekle birlikte şirketin kârını ve rekabet avantajlarını artırmakta dolayısıyla da lojistik performansını iyileştirmektedir (Karia, 2022: 104).

Helâl lojistiğin gereksinimleri geleneksel lojistikten farklıdır (Zailani vd., 2018: 2600). Helâl ve helâl olmayan ürünlerin uygun şekilde ayrılması veya helâl süreç planlarının geliştirilmesi gibi helâl uygulamaların başarılı bir şekilde uygulanması için, işletmelerin ve çalışanlarının helâl kavramının son derece farkında olmaları gerekmektedir (Haleem, Khan, & Khan, 2021: 5). Ayrıca HL'nin uygulanmasında, birçok şirket helâl kavramının tedarik zincirinde nasıl uygulandığını anlamadığından şirketler, tüketiciler ve hükümetler birçok sorun ve zorlukla karşı karşıya kalmaktadır (Lestari & Saidah, 2020: 4). Diğer bir anlatımla HL'nin uygulanması konusunda yetersiz bilgi ve az sayıda uzman, etkisiz bir sisteme ve daha yüksek maliyete yol açmaktadır (Zailani vd. 2017:131). Bu durumun giderilmesinde sürekli yetenek arzını sağlamak için kaliteli eğitim ve çok daha fazlasının yapılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Özel merkezler, programlar, eğitim hibeleri, finansman sağlama gibi hükümet girişimleri, HL'nin uygulanmasını teşvik etmektedir (Ab Talib vd., 2020: 1693). İlâveten limanlar veya depolar gibi kamu tarafından işletilen altyapılar yoluyla sunulan devlet destekleri de daha fazla lojistik firmasını HL'yi uygulama konusunda teşvik edecektir (Ab Talib, Pang, & Said, 2021: 308).

HL'nin uygulanmasının ölçülmesine yönelik göstergelerin belirlenmesinde literatürde farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Susanty, Puspitasari, Silviannisa, & Jati (2022b: 9-10)'e göre bu göstergeler; insan kaynakları, hammadde, üretim süreci, depo ve nakliye ile helâl bütünlük olmak üzere beş boyuta ayrılmaktadır. Mohd Saifudin vd. (Akt. Susanty vd., 2021b: 73) (2017) ise değerlendirmeye dair yedi kritik faktör tanımlamıştır: helâl uluslararası lojistik, helâl bütünlük, helâl lojistik hizmet sağlayıcıları, helâl lojistik uygulamaları ve endüstrisi, helâl iş birliği ve helâl sertifikasyonuna güven.

3.5. Helâl Lojistik Hizmetleri

Helâl hizmetler, helâl ve helâl olmayan ürünlerin bulaştırılması ve karıştırılmasında tamamen arınmış veya sıfır kusurlu olmasını sağlamaktadır (Karia & Asaari, 2020: 333). Helâl lojistik bir hizmet yeniliğidir (Ab Talib vd., 2020: 1683). Bir ürünün depolanması, nakliyesi ve dağıtımı boyunca temiz ve hijyenik işlemeye odaklanan Müslüman tüketiciler için helâl lojistik hizmeti bir endişe kaynağı haline gelmektedir (Fernando vd., 2022b: 3).

HL hizmetlerine yönelik tüketici talebinin artması, işletmelerin operasyonlarında ve tedarik zincirlerinde helâl ilke ve uygulamaları işleyişlerine dahil etmelerini gerekli kılmaktadır (Susanty vd., 2022b: 5). Diğer bir deyişle LHS'lerin, artan küresel Müslüman talebi ve gayrimüslim tüketicilerin helâl ürün ve hizmetlere, hızla gelişen teknoloji ve helâl bilgisine yönelik farkındalığı ile karakterize edilen helâl rekabet ortamındaki pazarda helâl lojistik hizmeti sağlamada mükemmel olması beklenmektedir (Karia & Asaari, 2020: 333). Helâl hizmetlerde problem yaşayan tüketicilerin kafası karışmakta, hizmet sağlayıcıya öfkelenmekte ve memnuniyetsizliklerini dile getirmektedirler. Olumsuz duygular hem ülke hem firma imajını lekelemekte, potansiyel kazançları ve karları aşındırmaktadır (Fernando vd., 2022a: 20).

Bu aksaklıkların üstesinden gelebilmek için LHS'lerin helâl lojistik hizmetine yönelik stratejik çerçeveyi anlamaları ve onları yüksek performanslı helâl lojistik oyuncularına dönüştürmeleri elzemdir (Karia ve Asaari, 2020: 329). Devletler tarafından sunulan helâl temalı eğitim programları ile diğer teşvikler daha fazla helâl lojistik hizmetin benimsenmesini teşvik etmekte veya potansiyel olarak lojistik performansı iyileştirme gibi olumlu etkiler yaratmaktadır (Ab Talib vd., 2020: 1694; Ab Talib vd., 2021: 309). İlâveten helâl tedarikçi hizmet kalitesi, helâl lojistik performansını olumlu yönde etkilemektedir (Masudin vd., 2020: 434).

4. Araştırma Yöntemi

Sistemik literatür taraması (SLT), araştırmaların alanını belirlemek, seçmek ve değerlendirmek ve sentezlenmiş bulguları yalnızca araştırmacılara ve akademisyenlere değil, aynı zamanda uygulayıcılara ve politika yapıcılara sunmaya yarayan bir yöntemdir (Denyer & Tranfield, 2009: 673). Literatür incelendiğinde bu yöntem için farklı sayılarda aşamalar tanımlandığı görülmektedir. Dodd, Athauda, & Adam (2017: 2), bu konuda üç aşama tanımlarken, Jesson, Matheson, & Lacey, (2011: 108), altı aşama tanımlamıştır. Khan, Kunz, Kleijen, & Antes (2003: 118) ise SLT için beş aşama tanımlamıştır:

Adım 1: Araştırma sorularının çerçevesinin belirlenmesi: Tarama sorularının belirlenmesinden önce, problemler açık, net ve yapılandırılmış sorular şeklinde belirtilmelidir.

Adım 2: İlgili çalışmanın belirlenmesi: Çalışmaların araştırılması kapsamlı yapılmakla birlikte dâhil edilme ve hariç tutulma nedenleri kaydedilmelidir. Ayrıca çalışma seçim kriterleri doğrudan inceleme sorularından kaynaklanmalı ve önceden belirtilmelidir.

Adım 3: Çalışmaların kalitesinin değerlendirilmesi: Çalışmanın kalite değerlendirmesi, sistemik literatür taramasının her adımıyla ilgilidir. Çalışmaların seçiminin, genel kritik değerlendirme kılavuzları ve tasarıma dayalı kalite kontrol listeleri kullanılarak yapılması faydalı olacaktır.

Adım 4: Kanıtların özetlenmesi: Veri sentezi, çalışma özelliklerinin, kalitesinin ve etkilerinin tablo haline getirilmesinin yanı sıra çalışmalar arasındaki farklılıkları keşfetmek ve etkilerini birleştirmek için istatistiksel yöntemlerin kullanılmasından oluşmalıdır.

Adım 5: Bulguların yorumlanması: Yayın önyargısı riski ve ilgili önyargular araştırılmalıdır. Heterojenliğin araştırılması, genel özete güvenilirlik güvenilemeyeceğinin belirlenmesine yardımcı olmalı ve güvenilemiyorsa, girdi oluşturmak için yüksek kaliteli çalışmalarda gözlemlenen etkiler kullanılmalıdır.

5. Tanımlayıcı Analiz

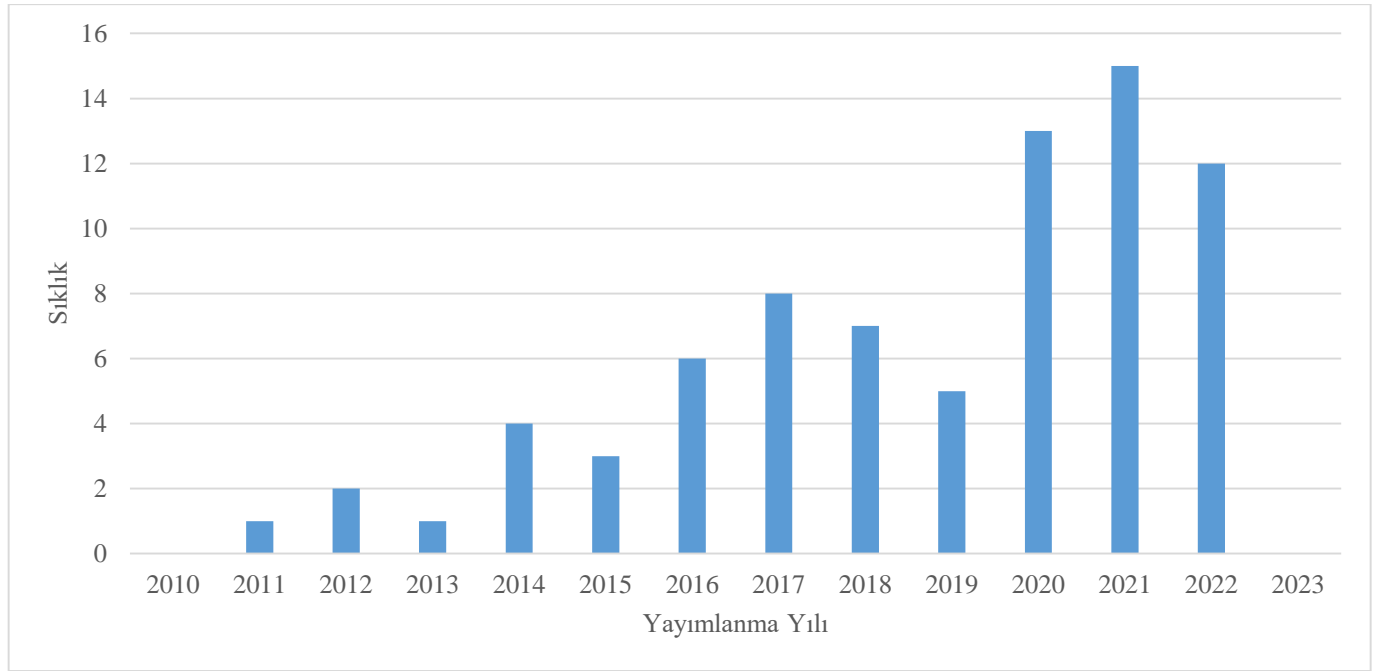
Bu çalışmanın amacı HL kavramını; uygulamaları, entegrasyonu, performansı, uygulanması ve hizmetleri olmak üzere beş farklı boyutuyla incelemektir. İncelemenin yayımlanmış akademik çalışmalara göre yapılması hedeflenmiştir. Bu doğrultuda çalışmanın yöntemi olarak belirlenen SLT kapsamında, yayın periyodu 2010-2023, tarama alanı “Topic” olarak belirlenmiştir. Bu doğrultuda “halal logistics practices”, “halal logistics integration”, “halal logistics performance”, “halal logistics implementation” ve “halal logistics services” anahtar kelimeleri Web of Science veri tabanında aratılmış ve elde edilen akademik çalışma listeleri birleştirilmiştir. Sonuç olarak 77 farklı çalışma elde edilmiştir. Bu çalışmaların dâhil oldukları disiplinlere göre sınıflandırılmasına bakıldığında 31 farklı disiplin alanı görülmektedir. En çok çalışma içeren ilk on disiplin alanı Tablo 1’de verilmiştir:

Tablo 1. Çalışmaların en yoğun on disipline göre dağılımı

Disiplin Adı	Sıklık	Yüzdellik
İşletme (Business)	33	42,9
Yönetim (Management)	14	18,2
Endüstri Mühendisliği (Industrial Engineering)	8	10,4
Tarım Ekonomisi Politikası (Agricultural Economics Policy)	6	7,8
Gıda Bilimi Teknolojisi (Food Science Technology)	6	7,8
Yöneylem Araştırması Yönetim Bilimi (Operations Research Management Science)	6	7,8
Din (Religion)	5	6,5
Ekonomi (Economics)	3	3,9
Çevre Çalışmaları (Environmental Studies)	3	3,9
Çok Disiplinli Malzeme Bilimi (Materials Science Multidisciplinary)	3	3,9
Toplam	87	

Kaynak: Web of Science

Bir yayın birden fazla disiplin içinde yer alabileceğinden dolayı, disiplinlerde yer alan toplam çalışma sayısının 77’den fazla olması beklenmektedir. Tablo 1’de de en çok çalışma içeren on disiplin için toplam çalışma sayısı 87 ile 77’den fazla gerçekleşmiştir. Bu çalışmaların yayımlanma yılına göre sıklıkları ise Şekil 1’de verilmiştir.

Şekil 1. Çalışmaların yıllara göre sıklık değerleri

Kaynak: Web of Science

Şekil 1’de de görüleceği üzere 2010 yılından günümüze doğru geldikçe çalışma sayısı artmıştır. En yoğun yıl %19,5 (15 çalışma) ile 2021 yılıdır. Bunu %16,9 ile 2020 ve ardından %15,6 ile 2022 yılı takip etmektedir. 2010 yılında hiç çalışma bulunmazken, 2011 ve 2013 yıllarında yalnızca birer çalışma bulunmaktadır.

SLT sonucu elde edilen çalışmalar bir de yayımlandıkları ülkelere göre sınıflandırılmış ve bu sınıflandırma Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Çalışmaların ülkelere göre dağılımı

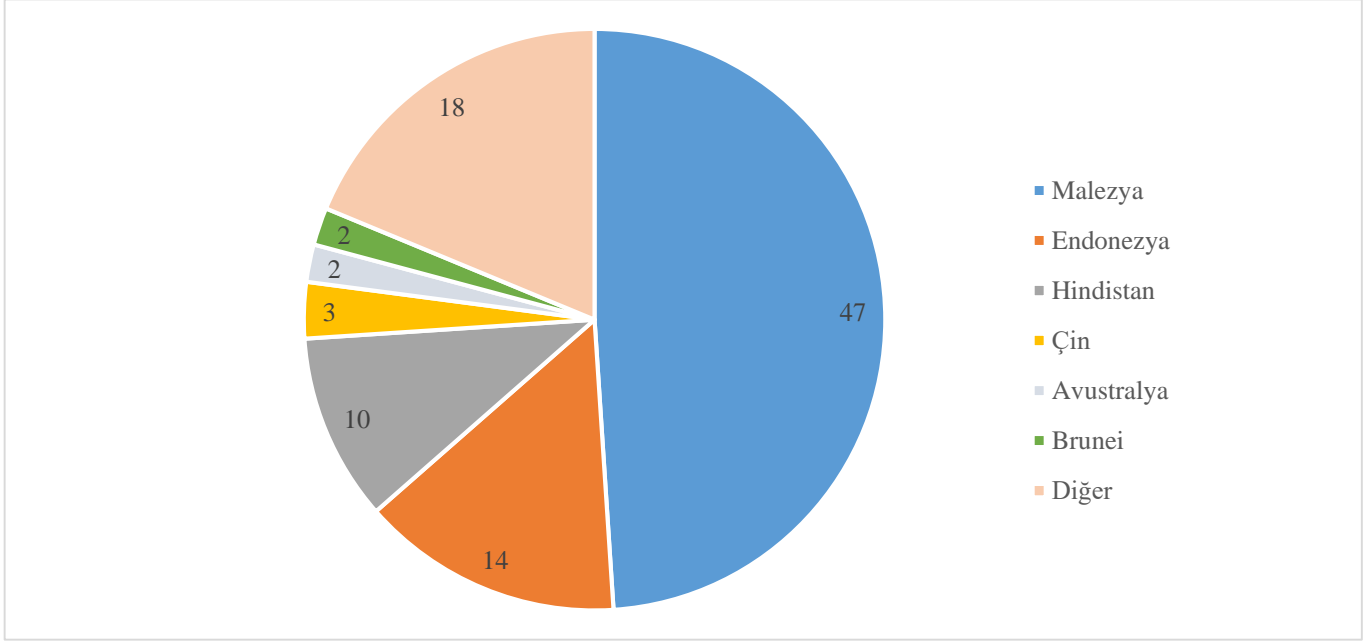
Ülkeler/Bölgeler	Sayı	Yüzde*	Ülkeler/Bölgeler	Sayı	Yüzde*
Malezya	47	61.039	Macaristan	1	1.299
Endonezya	14	18.182	Ürdün	1	1.299
Hindistan	10	12.987	Lübnan	1	1.299
Çin	3	3.896	Hollanda	1	1.299
Avustralya	2	2.597	Umman	1	1.299
Brunei	2	2.597	Pakistan	1	1.299
Avusturya	1	1.299	Suudi Arabistan	1	1.299
Bahrain	1	1.299	Singapur	1	1.299
Bangladeş	1	1.299	Güney Kore	1	1.299
Kanada	1	1.299	Tayland	1	1.299
İngiltere	1	1.299	Tunus	1	1.299
Almanya	1	1.299	Galler	1	1.299

* Çalışması sayısı toplamı 77’dir. Yüzde sütunu değerlerinin hesaplaması bu toplama göre yapılmıştır.

Kaynak: Web of Science

Tablo 2 incelendiğinde birden fazla çalışma olan 6 ülke bulunduğu görülmektedir. Tarama sonucu elde edilen çalışmaların yarısından fazlasının (%61,0) Malezya’da yayınlandığı görülmektedir. Devam eden sırada %18,2 ile Endonezya ve %13,0 ile Hindistan yer almaktadır. Hindistan’ı %3,9 ile Çin, %2,6 ile Avustralya ve Brunei takip etmektedir. Yüzdeler oranları toplamının %100’den büyük olması, bir çalışmanın birkaç ülkedeki yazarlar tarafından

yapılmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca sadece 1 çalışma olan 18 ülke bulunmaktadır. Kanada, İngiltere, Almanya, Hollanda, Pakistan, Arabistan bu ülkelere örnek olarak gösterilebilir. Bu 18 ülke “Diğer” başlığı altında toplanarak, çalışmaların ülkelere göre sayısı Şekil 2’de pasta grafiği ile de gösterilmiştir.

Şekil 2. Çalışmaların ülkelere göre sıklık değerleri

Kaynak: Web of Science

6. Tematik Analiz

SLT sonucu elde edilen 77 çalışmadan 75 tanesine ulaşılmış ve içerikleri incelenmiş, 2 tanesinin tam metnine ulaşamamıştır. “HL” kavramını bu çalışmanın amacından farklı içerik ya da yönlerde ele alan çalışmalar kapsam dışı kabul edilmiştir. HL kavramı; uygulamaları, entegrasyonu, performansı, uygulanması ve hizmetleri boyutlarından en az biri üzerinden ele almış olan 33 çalışma seçilmiştir. Bu çalışmaların yazar (yıl), yöntem/veri toplama aracı, boyut, sektör, ülke ve bulgular değişkenlerine ilişkin bilgiler Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3. Seçilen 33 çalışmaya dair bilgiler

Yazar (yıl)	Boyut	Yöntem/Veri toplama aracı	Sektör	Ülke	Bulgular
Kamaruddin vd. (2012)	221 anket katılımı	Lojistik regresyon		Malezya	HL için ödeme yapma istekliliğinin HL hizmetlerine dair talep ve tedarike bağlı olduğu görülmüştür. Ayrıca Malezya’da etkili ve gerçekçi HL politikalarını ihtiyaç duyulduğu belirtilmiştir.
Abdul Hamid vd. (2014)		Literatür taraması			HL ile pazarlama karması bileşenleri (ürün, fiyatlandırma, dağıtım, tutundurma, insan, süreç, program) literatür ışığında tartışılmıştır.
Karia, Asaari, Mohamad, & Kamaruddin, (2015)	5 mülakat	Yarı yapılandırılmış mülakat			Üçüncü parti lojistik (3PL) firmaları için HL rekabetinde başarılı olmak için lojistik işlemlerde başarılabacak somut (fiziksel verileri teknoloji) kaynaklar ve soyut (bilgi, organizasyonel, ilişkisel) kaynaklar tanımlanmıştır.
Fathi vd. (2016).	313 anket katılımı	PLS-SEM		Malezya	Tüketicilerin helâl lojistiğe ilişkin algısının, helâl konusundaki endişelerinin ve medyada yer almanın, tüketicilerin HL için ödeme yapma istekliliği üzerinde olumlu ve anlamlı etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, ödeme istekliliği ile HL sertifikası talebinin kapsamı arasında pozitif bir ilişki bulunmuştur. Tüketicilerin HL için ödeme yapma istekliliğinin, hizmet sağlayıcıların kapasitesinden ve hizmet sağlayıcıların imajından olumlu yönde etkilendiğine dair güçlü kanıtlara ulaşılamamıştır.
Karia & Asaari (2016)	7 mülakat	Mülakat	Lojistik	Malezya	Refahı veya faydayı maksimize etmeyi ifade eden “helâl değer yaratma” ve kaynak temelli bakış üzerinden yapılan çalışmalar nihayetinde de “Kaynak temelli HL” kavramı ve bunların kapsamlarını sunulmuştur.
Talib, Hamid, & Chin (2016)		Literatür taraması, Kaynak temelli bakış, Kurumsal Teori			Helâl sertifikasyonun lojistik performansını pozitif yönlü etkilediğini gösteren kavramsal bir model sunulmuştur. Ayrıca yönetsel faktörler de aracı değişken olarak araştırma modeline dahil edilmiştir.
Haleem & Khan (2017)		Yorumlayıcı Yapısal Modelleme, MICMAC analizi			HL için 15 kümeden oluşan kritik başarı faktörleri tanımlanmıştır. Helâl tedarik zincirinin çevikliği, HL ve liderliğe adaptasyonda organizasyonel isteklilik, HL için hükümet politikaları ve desteği, farklı HL hizmet sağlayıcıları arasındaki koordinasyon ve iş birliği bunlardan bazılarıdır.

Tablo 3. Seçilen 33 çalışmaya dair bilgiler (Devamı)

Hanifah, Rafeah, Zakiah, Zulaipa, & Munirah (2017)		İçerik analizi			Maslahatın HL operasyonlarında kamu yararını korumak için önemli bir rol oynadığı görülmüştür. Ayrıca, maslahat yaklaşımının mevcut helâl standardı ile bir kıyaslama işlevi görebileceğine ve etkili bir helâl-lojistik uygulaması için yeterli bir önlem oluşturabileceğine inanılmaktadır.
Abd Rahman vd. (2021)	270 anket katılımı	SEM	İmalat	Malezya	Örgütsel yeteneklerin tedarik zinciri performansı ile pozitif olarak ilişkili ve HL uygulamalarının bu ilişkideki aracılık rolünün anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Ek olarak bilgi yönetimi süreci, organizasyonel yetenekler ile HL uygulamaları arasındaki ilişkide anlamlı bir düzenleyici değişken olarak belirtilmiştir.
Haleem vd. (2021)		Literatür taraması			Lojistik hizmet sağlayıcıların operasyonlarında Helâl uygulamaları benimsemek için tesislerini başarılı bir şekilde güncellenmeleri gerektiği ve ilaveten hükümetlerin rolünün işletmelerin HL uygulayabilme kolaylığını artırmak için bürokratik karmaşıklığı azalttığı tespit edilmiştir. Analiz sonuçları, lojistik hizmet sağlayıcılarının Helâl tedarik zincirinin etkili bir şekilde benimsenmesinde en belirgin role sahip olduğunu destekler niteliktedir. Ayrıca, büyüyen Helâl ürün pazarında tüketicilerin devlet desteğinden daha önemli bir role sahip olduğu belirtilmiştir.
Majid vd. (2021)	280 anket katılımı	PLS-SEM		Malezya	Gayrimüslim tüketiciler için helâl, helâl hakkındaki bilgi ve HL algısı değişkenlerinin HL için ödeme yapma istekliliği üzerinde doğrudan bir ilişkisi ve önemli bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca HL algısının aracılık etmesi koşuluyla, HL farkındalığının tüketicilerin HL tercihlerini önemli ölçüde etkilediği görülmüştür.
Noorliza (2021).	123 anket katılımı	Kümeleme analizi	Lojistik	Malezya	Helâl temelli üçüncü parti lojistik (3PL) sağlayıcılarının acil kaynak kapasitesi, düşük, orta ve yüksek seviye olarak yapılandırılmış ve bunlar arasında önemli farklılıklar bulunmuştur. Ek olarak kaynak kapasitesinin kapsamının rekabet avantajları (müşteri hizmetleri inovasyon avantajı ve maliyet avantajı) ile olumlu bir şekilde ilişkili olduğu belirtilmiştir.
Ruangsiroj & Suvittawat (2021)	200 anket katılımı	SEM	Helâl tarım/ gıda lojistik	Tayland	Kaynak boyutları ile HL için inovasyon çözümleri arasında, bu iki değişken ile de değer yaratma arasında pozitif ilişki olduğu görülmüştür. Ayrıca HL için inovasyon çözümlerinin, kaynak boyutları ile değer yaratma arasındaki ilişkide anlamlı bir aracı olduğu belirlenmiştir.
Susanty, Puspitasari, Caterina, & Jati (2021a)		Yorumlayıcı Yapısal Modelleme	Gıda ve içecek	Endonezya	Lojistik hizmet sağlayıcılara yönelik desteklerin eksikliği ve müşteri talebindeki eksiklik ile helâl lojistiğe ödeme yapma isteksizliği HL uygulamalarının önündeki engellerden en üst sıralarda yer alanlar olarak tanımlanmıştır.

Tablo 3. Seçilen 33 çalışmaya dair bilgiler (Devamı)

Susanty, Puspitasari, Silviannisa, & Jati (2021b)		Literatür taraması, AHP			HL uygulamaları için 7'si zorunlu, 13'ü zorunlu olmayan toplamda 20 gösterge tanımlanmış ve ardından bu göstergeler ağırlıklandırılmıştır.	
Fernando (2022a)	vd.	185 anket katılımı	PLS-SEM	Helâl gıda	Malezya	Etkileşimli adalet, prosedür adaleti ve hizmet kapsamı gibi entegre helâl tedarik zinciri boyutlarının, etkili ürün dönütleri ile pozitif ilişkili olduğu görülmüştür. Ayrıca, helâl lojistiğin entegre helâl tedarik zinciri ile etkili ürün dönütleri arasında aracı bir rol oynadığı da tespit edilmiştir.
Fernando (2022b)	vd.	113 anket katılımı	PLS-SEM	Lojistik	Malezya	Helâl izlenebilirlik teknolojisi sistemi ve Helâl izlenebilirlik eğitimi, lojistik hizmet sağlayıcılar için HL markasının pazardaki tanınırlığını güçlendirmede iki kritik alan olarak tanımlanmıştır. Ayrıca HL markasının, Helâl izlenebilirlik teknolojisinin kullanımı ile lojistik performans arasında bağlantı kurmada aracı bir rol oynadığı ortaya koyulmuştur.
Handayani, Masudin, Haris, & Restuputri, (2022)			Sistemik literatür taraması, bibliyometrik analiz	Gıda		Araştırma kapsamında incelenen 142 makale beş araştırma kümesine ayrılmıştır: helâl tedarik zinciri, gıda tedarik zinciri, tedarik zinciri entegrasyonu, helâl yaşam tarzı, HL.
Karia, (2022)		129 anket katılımı	PLS-SEM	Lojistik	Malezya	HL uygulamalarında helâl değer yaratmanın HL performansı üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. HL uygulamasına yönelik daha iyi bir HL performansı gerçekleştirmek için HL uygulamaları ile HL entegrasyonunun teşvik edilmesi gerekli görülmüştür.
Selim, Zailani, Aziz, & Rahman (2022)		564 anket katılımı	PLS-SEM	Lojistik	Malezya	Bulgular, helâl güvence hizmetleri ve helâl hizmet prosedürünün üreticilerin güveni ve tatmini ile pozitif ilişkili olduğunu, helâl hizmet çeşitliliğinin ise bununla ilişkili olmadığını göstermiştir. İlâveten üreticilerin tutumunun HL hizmeti ile üretici tatmini arasında aracı bir rol oynadığını destekler sonuçlar sunulmuştur.
Susanty, Puspitasari, Jati, & Selvina (2022a)		148 anket katılımı	PLS-SEM	Gıda ve içecek	Endonezya	HL uygulamalarını etkileyen iç ve dış etmenler tanımlanmıştır. İç etmenler kurumsal imaj ve itibar, girişimcilik yoğunluğu, sosyal sorumluluk, beklenen iş faydası ve helâl bütünlük; dış etmenler ise talep veya müşteri baskısı, devlet desteği, pazar payı genişlemesi ve rekabetçi baskıdan oluşmaktadır.

Tablo 3. Seçilen 33 çalışmaya dair bilgiler (Devamı)

Susanty (2022b)	vd.	97 anket katılımı	AHP	Gıda ve içecek	Endonezya	Yiyecek ve içecek şirketlerinde HL uygulamasının toplam değeri yalnızca iyi uygulama kategorisine ait olduğu belirtilmiştir. Ayrıca, büyük ölçekli şirketlerin küçük ve orta ölçekli şirketlere göre tercih edilen göstergeler için HL uygulamasının toplam değerine ilişkin daha yüksek araçlara sahip olduğu ve bununla beraber tüm büyüklükteki şirketler iyi uygulama kategorisine ait olduğu tespit edilmiştir.
Ziegler (2022)	vd.		Derinlemesine vaka çalışması	Hava kargo	Malezya	Mevcut hava kargo süreçlerinin HL yönergelerine uyarlanması sırasında ortaya çıkabilecek olası sorunlara ışık tutulmuştur. Ayrıca Malezya standartlarına (MS) göre helâl lojistiğe giderek daha yüksek uyum sağlayan, iki aşamada ifade edilen uygun bir çözüm şeması önerilmiştir.

Tablo 3’de verilen bilgiler incelendiğinde, listelenen çalışmalardan 16 tanesinin anket, 3 tanesinin mülakat, 1 tanesinin ise odak grup görüşmesi aracılığıyla analiz verilerini topladığı görülmektedir. Çalışmalarda kullanılan yöntemler incelendiğinde ise yapısal eşitlik modellemesinin en çok tercih edilen yöntem olduğu görülmüştür. Ek olarak yorumlayıcı yapısal modelleme, içerik analizi, kümeleme analizi, lojistik regresyon tercih edilen diğer yöntemler arasında yer almaktadır. Araştırmaların yürütüldüğü ülkelere bakıldığında ise 12 çalışma ile Malezya’nın en yüksek sıklığa sahip olduğu görülmektedir. Malezya’yı sırasıyla Endonezya, Pakistan ve Tayland takip etmektedir. Çalışma yapılan sektörler incelendiğinde ise en yoğun sektörün lojistik, ardından gıda ve içecek sektörleri olduğu tespit edilmiştir.

7. Sonuç

Helâl yiyecek ve içecek pazarının büyüklüğü sürekli bir artış trendi göstermektedir. IMARC grup tarafından hazırlanan rapora göre, 2023-2028 yılları arasında bu pazarın yıllık %10,8’lik bileşik büyüme oranına ulaşacağı tahmin edilmektedir. Bu tahmin, helâl ürünlere olan talebin gelecek yıllarda büyük oranda artacağını göstermektedir. Halkın çoğunluğu Müslüman olan Türkiye’de, artan küresel rekabetin etkisiyle bu pazardaki ürünlerle ilgili helâllik konusundaki endişeler artacağı gibi, üretici-tüketici zincirindeki lojistik bileşenleri de çok önemli hale gelecektir. Dolayısıyla, tüketici talebini karşılama noktasında helâl ürün üretimi artarken, bu ürünlerin helâllüğünün bozulmadan tüketiciye ulaştırılması için gerekli lojistik yatırımlarının yapılması yolunda adımlar atılmalıdır.

Uluslararası ticaretin gittikçe artması ve çeşitliliği artan farklı ürünlerin ticarete konu olması yanında bu ürünlerin üretim ve lojistiği helâl yaşam tarzını benimseyen bireyler için helâl ürünler hususunda hassasiyetin artmasına sebep olmaktadır. Ancak, konuya olan ilginin dini hassasiyetlerin ötesinde, Tayyib yönüyle sağlık ve yaşam güvenliği gibi hususlardan kaynaklanması, helâl lojistik konusunu, konunun boyutlarını ve uygulamalarını ülkeler için de üzerinde durulması gereken stratejik bir alan haline getirmektedir. Nitekim Malezya gerek konunun mevzuat boyutu ve gerekse uygulama alanları ve yatırımları konusunda başı çekmektedir (Doğaner & Fidan, 2021: 1473).

Helâl lojistiğin boyutları fazla olmakla birlikte, bu çalışmada tarama yapılan literatürde en faz yer alan beş boyutu ele alınmıştır. *HL uygulamaları*, farklı helâl depolama faaliyet noktalarında veya farklı helâl nakliye ve terminal türlerinde farklı lojistik aktörleri içermektedir. Bu uygulamalar için; HL yönetim sorumlulukları, risk yönetimi analizi, risk yönetimi süreci ve operasyonlar olmak üzere dört temel boyut tanımlanmıştır. *Helâl lojistik entegrasyonu*, helâl bütünlüğü ve helâl statüsünü koruyan helâl değer akışı yoluyla tedarikçilerden müşterilere helâl malzemelerin akışını koordine eden lojistik faaliyetler ve operasyonlardaki helâl entegrasyonunun kapsamını tanımlamaktadır. *Lojistik performansı*, lojistik sağlayıcıların ürünleri uygun zaman ve maliyet çerçeveleriyle tutarlı bir şekilde dağıtım yeteneğidir. *Helâl lojistiğin uygulanması*, helâl ve helâl olmayan ürünlerin uygun şekilde ayrılması veya helâl süreç planlarının geliştirilmesi yanında, helâl lojistiğin uygulanmasının ölçülmesi ve değerlendirilmesine yönelik helâl uluslararası lojistik, helâl bütünlük, helâl lojistik hizmet sağlayıcıları, helâl lojistik uygulamaları ve endüstrisi, helâl iş birliği ve helâl sertifikasyonuna güven faktörleri konusunda bilinçli olmayı gerektirmektedir. *Helâl lojistik hizmetleri*, helâl ve helâl olmayan ürünlerin lojistik hizmet sürecinde karışmasını ve helâllüğün korunmasını sağlamaktadır.

Bu çalışmada Web of Science üzerinden erişim sağlanan 77 makale, tanımlayıcı analiz yoluyla değerlendirilmiştir. Çalışmaların disiplin olarak büyük bir kısmı İşletme ve Yönetim alanında yapılmıştır. Yayın sayıları 2013 yılından 2021 yılına kadar farklı yıllarda inişler olsa da genel eğilim bir artış şeklindedir. Bu da konuya duyulan akademik ilginin sürekli arttığını göstermektedir.

Tematik analiz kapsamında, 77 çalışmadan 33’ü yazar (yıl), yöntem/veri toplama aracı, boyut, sektör, ülke ve bulgular değişkenlerine göre incelenmiştir. Çalışma yapılan sektörler itibarıyla en yoğun olanın lojistik ile gıda ve içecek sektörleri olduğu görülmektedir.

Literatür taraması bulgularına göre, HL’nin benimsenmesinin işletmelerin performansını geliştirmesi ve başarı getirmesi; HL sertifikasyonu, Helâl tedarik zincirinin çevikliği, HL ve liderliğe adaptasyonda organizasyonel isteklilik, HL için hükümet politikaları ve desteği, farklı HL hizmet sağlayıcıları arasındaki koordinasyon ve iş birliği,

tesislerin HL'ye göre güncellenmesi, hükümetlerin bürokratik karmaşıklığı azaltması, Helâl izlenebilirlik teknolojisi, HL uygulamalarında helâl değer yaratma, HL entegrasyonu değişkenlerinden etkilenmektedir (Talib vd., 2016; Haleem & Khan, 2017; Haleem vd., 2021; Fernando vd., 2022b; Karia, 2022).

HL için ödeme yapma istekliliği ile HL hizmetlerine dair talep ve tedarik, tüketicilerin helâl lojistiğe ilişkin algısı, helâl konusundaki endişeler ve medyada yer alma, HL sertifikası talebinin kapsamı değişkenleri arasında anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Ancak hizmet sağlayıcıların kapasitesi ve hizmet sağlayıcıların imajı değişkenleri ile arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir (Kamaruddin vd., 2012; Fathi vd., 2016). Bu isteklilik konusuna gayrimüslimler özelinde bakıldığında ise helâl, helâl hakkındaki bilgi ve HL algısı değişkenlerinin anlamlı etki oluşturduğu tespit edilmiştir (Majid vd., 2021).

Gelecekte yapılacak çalışmalarda helâl lojistik ana konusu etrafında, helâl lojistiğin her bir boyutuna yönelik uygulama ve araştırmaları da içeren daha ayrıntılı çalışmalar yapılabilir. Ayrıca, konu ile ilgili tarafların bugün ve geleceğe yönelik bilinç düzeylerini artırmaya yönelik çalışmalar da yararlı olacaktır.

Kaynakça

- Ab Talib, M.S., Abdul Hamid, A.B. ve Chin, T.A. (2016). Can Halal Certification Influence Logistics Performance?, *Journal of Islamic Marketing*, 7(4), 461-475. <https://doi.org/10.1108/JIMA-02-2015-0015>
- Ab Talib, M. S., Pang, L., & Said, N. A. M. (2021). What Can the Brunei Government Do to Encourage Halal Logistics Adoption: Lessons from the Literature. *OSCM*, 14(3), 301-319. <http://dx.doi.org/10.31387/oscm0460304>
- Ab Talib, M.S., Pang, L.L., & Ngah, A.H. (2020). The Role of Government in Promoting Halal Logistics: A Systematic Literature Review. *Journal of Islamic Marketing*, 12(9), 1682-1708. <https://doi.org/10.1108/JIMA-05-2020-0124>
- Abd Rahman, A., Abd Mubin, N., Yusof, R. N. R., & Kamarulzaman, N. H. (2021). Building Supply Chain Performance Through Halal Logistics, Organisational Capabilities and Knowledge Management. *International Journal of Logistics Research and Applications*, 1-23. <https://doi.org/10.1080/13675567.2021.1969347>
- Abdul Hamid, A. B., Ab Talib, M. S., & Mohamad, N. (2014). Halâl Logistics: A Marketing Mix Perspective. *Intellectual Discourse*. 22(2), 191-214.
- Denyer, D., & Tranfield, D. (2009). Producing a Systematic Review. In D. A. Buchanan & A. Bryman (Eds.), *The SAGE handbook of organizational research methods*. In *The Sage handbook of organizational research methods* (pp. 671-689). <https://www.cebma.org/wp-content/uploads/Denyer-Tranfield-Producing-a-Systematic-Review.pdf>, Erişim: 14.06.2023
- Dodd, C., Athauda, R., & Adam, M. (2017). Designing User Interfaces for the Elderly: A Systematic Literature Review. *Australasian Conference on Information Systems*, Hobart, Australia, 1-12.
- Doğaner, B., Fidan, Y. (2021). Helal Lojistik Açısından Türkiye ve Malezya Karşılaştırması ve Ekonomiye Katkı Potansiyeli. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(42), 1467-1480. <https://doi.org/10.46928/iticusbe.935892>
- Fathi, E., Zailani, S., Iranmanesh, M., & Kanapathy, K. (2016). Drivers of Consumers' Willingness to Pay for Halal Logistics. *British Food Journal*. 118(2), 464-479. <https://doi.org/10.1108/BFJ-06-2015-0212>
- Fernando, Y., Jasmi, M.F. A., Wahyuni-TD, I.S., Mergeresa, F., Khamis, K.A., Fakhrorazi, A. & Omar, R. (2022a). Supply Chain Integration and Halal Frozen Meat Product Returns. *Journal of Islamic Marketing*, ahead-of-print. <http://dx.doi.org/10.1108/JIMA-05-2021-0144>
- Fernando, Y., Wahyuni-TD, I.S., Abideen, A.Z., & Mergeresa, F. (2022b). Traceability Technology, Halal Logistics Brand and Logistics Performance: Religious Beliefs and Beyond. *Journal of Islamic Marketing*, ahead-of-print. <https://doi.org/10.1108/JIMA-06-2020-0183>
- Haleem, A. & Khan, M. I. (2017). Towards Successful Adoption of Halal Logistics and Its Implications for The Stakeholders. *British Food Journal*, 119(7), 1592-1605. <https://doi.org/10.1108/BFJ-12-2016-0637>
- Haleem, A., Khan, M. I., Khan, S., & Ngah, A. H. (2018). Assessing Barriers to Adopting and Implementing Halal Practices in Logistics Operations. *IOP Conf. Series: Materials Science and Engineering*, 404, 012012. <http://dx.doi.org/10.1088/1757-899X/404/1/012012>
- Haleem, A., Khan, M.I., & Khan, S. (2021). Understanding The Adoption of Halal Logistics Through Critical Success Factors and Stakeholder Objectives. *Logistics*, 38(5). <https://doi.org/10.3390/logistics5020038>

- Handayani, D.I., Masudin, I., Haris, A., & Restuputri, D.P. (2022). Ensuring The Halal Integrity of The Food Supply Chain Through Halal Suppliers: A Bibliometric Review. *Journal of Islamic Marketing*, 13(7), 1457-1478. <https://doi.org/10.1108/JIMA-10-2020-0329>
- Hanifah, M. F. H., Rafeah, S.1, Zakiah, S.1, Zulaipa, R., & Munirah, A., (2017). Maslahah Approach in Halal-Logistics Operation. *Pertanika J. Soc. Sci. & Hum.*, 25, 1-14.
- IMARC, 2023. Halal Food Market: Global Industry Trends, Share, Size, Growth, Opportunity and Forecast 2023-2028. <https://www.imarcgroup.com/halal-food-market>, Erişim: 14.06.2023
- Jesson, K. J., Matheson, L., & Lacey, M. F. (2011). Doing your Literature Review. In Sage Publications Ltd.
- Kahraman, A. (2021), "Helâl ve Haram", Sosyal Bilimler Ansiklopedisi, TÜBİTAK, Cilt:2, s.148, Ankara. https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/helal_ve_haram, Erişim: 04.06.2023
- Kamaruddin, R., Ibrahım, H., & Shabudin, A. (2012). Willingness to Pay for Halal Logistics: The Lifestyle Choice. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*. 50, 722-729. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2012.08.075>
- Karia, N. (2022). Halal Logistics: Practices, Integration and Performance of Logistics Service Providers. *Journal of Islamic Marketing*, 13(1),100-118. <https://doi.org/10.1108/JIMA-08-2018-0132>
- Karia, N., & Asaari, M. H. A. H. (2016). Halal Value Creation: Its Role in Adding Value and Enabling Logistics Service. *Production Planning & Control*, 27(9), 677-685. <https://doi.org/10.1080/09537287.2016.1166276>
- Karia, N., & Asaari, M. H. A. H. (2020). Developing Halal Logistics Framework: An Innovation Approach. Vision 2020: Sustainable Growth, Economic Development, and Global Competitiveness, 328-334
- Karia, N., Asaari, M., Mohamad, N., & Kamaruddin, S. (2015). Assessing Halal Logistics Competence: An Islamic-Based and Resource-Based View. *Proceedings of the IEEE*. 1-6. <https://doi.org/10.1109/IEOM.2015.7093744>
- Khan KS, Kunz R, Kleijnen J, Antes G. (2003). Five Steps to Conducting A Systematic Review. *Journal of the royal society of medicine*, 96, 118-21. <https://doi.org/10.1177/014107680309600304>
- Khan, M., Najmi, A., Ahmed, W., & Aman, A. (2019). The Role of Consumer Willingness to Pay for Halal Certification in Pakistan. *Journal of Islamic Marketing*. 10(4). <https://doi.org/10.1108/JIMA-09-2018-0155>
- Lestari, Y.D., Saidah, F. (2020). Halal Logistics Implementation: SWOT Analysis in Indonesia. 2nd Online Conference on Multidisciplinary Academic Research (OCMAR-2020), Asia Pacific Institute of Advanced Research (APIAR) Australia, 1-7. <https://apiar.org.au/conference-paper/halal-logistics-implementation-swot-analysis-in-indonesia/>
- Majid, D. K. Z. A., Hanan, S. A., & Hassan, H. (2021). A Mediator of Consumers' Willingness to Pay for Halal Logistics. *British Food Journal*, 123(3), 910-925. <https://doi.org/10.1108/BFJ-01-2020-0047>
- Masudin, I., Fernanda, F., Zulfikarijah, F., & Restuputri, D. P. (2020). Customer Loyalty on Halal Meat Product: A Case Study of Indonesian Logistics Performance Perspective. *International Journal of Business and Society*, 21(1), 433-453. <https://doi.org/10.33736/ijbs.3262.2020>
- Masudin, I., Fernanda, F.W., & Widayat, W., (2018). Halal Logistics Performance and Customer Loyalty: From The Literature Review to a Conceptual Framework. *International Journal of Technology*. 9(5), 1072-1084. <https://doi.org/10.14716/ijtech.v9i5.1919>
- Noorliza, K. (2021). Resource-Capability of Halal Logistics Services, Its Extent and Impact on Performance. *Journal of Islamic Marketing*. 12(4), 813-829. <https://doi.org/10.1108/JIMA-12-2019-0255>
- Ruangsiroj, T. & Suvittawat, A. (2021). The Influence of Resources Dimensions and Innovation Solution on Value Creation: A Case Study of Halal Logistics Service in Thailand. *Acta logistica International Scientific Journal about Logistics*, 8(4), 445-453. <http://dx.doi.org/10.22306/al.v8i4.252>
- Selim, N.I.I.B., Zailani, S., Aziz, A.A., & Rahman, M.K. (2022). Halal Logistic Services, Trust and Satisfaction Amongst Malaysian 3PL Service Providers, *Journal of Islamic Marketing*, 13(1), 81-99. <https://doi.org/10.1108/JIMA-05-2018-0088>
- Susanty, A., Puspitasari, N. B., Caterina, A., & Jati, S. (2021a). Mapping The Barriers for Implementing Halal Logistics in Indonesian Food, Beverage and Ingredient Companies. *Journal of Islamic Marketing*, 12(4), 649-669. <https://doi.org/10.1108/JIMA-11-2019-0244>
- Susanty, A., Puspitasari, N. B., Selvina, O., & Jati, S. (2020). Impact of Internal Factors on the Implementation of Halal Logistics. 2020 IEEE International Conference on Industrial Engineering and Engineering Management (IEEM), 74-78. <https://doi.org/10.1109/IEEM45057.2020.9309867>
- Susanty, A., Puspitasari, N. B., Silviannisa, & Jati, S. (2021b). Prioritizing Indicators for Measuring Halal Logistics Implementation. 2021 IEEE International Conference on Industrial Engineering and Engineering Management (IEEM), 73-77. <https://doi.org/10.1109/IEEM50564.2021.9673070>

- Susanty, A., Puspitasari, N.B., Jati, S., & Selvina, O. (2022a). Impact of Internal and External Factors on Halal Logistics Implementation. *Journal of Islamic Marketing*, 13(5), 1143-1170. <https://doi.org/10.1108/JIMA-09-2020-0293>
- Susanty, A., Puspitasari, N.B., Silviannisa, S., & Jati, S. (2022b). Measuring Halal Logistics Implementation, *Journal of Islamic Marketing*, ahead-of-print. <https://doi.org/10.1108/JIMA-08-2021-0266>
- Talib, M. S. A., Hamid, A. B. A., & Chin, T. A., (2016). Can Halal Certification Influence Logistics Performance? *Journal of Islamic Marketing*, 7(4), 461-475. <https://doi.org/10.1108/JIMA-02-2015-0015>
- TDK, Sözlük, 2023. <https://sozluk.gov.tr/>, Erişim: 06.08.2023
- Zailani, S., Iranmanesh, M., Aziz, A.A., & Kanapathy, K. (2017). Halal Logistics Opportunities and Challenges. *Journal of Islamic Marketing*, 8(1), 127-139. <https://doi.org/10.1108/JIMA-04-2015-0028>
- Zailani, S., Jafarzadeh, S., Iranmanesh, M., Nikbin, D., & Irani, N. (2018). Halal Logistics Service Quality: Conceptual Model and Empirical Evidence. *British Food Journal*. 120(11). <https://doi.org/10.1108/BFJ-07-2017-0412>
- Ziegler, Y., Uli, V., & Tatari, M. (2022). Implementing Halal Logistics in a Non-Muslim-Dominant Environment: A Proposal for Reengineering The Business Processes in Two Stages. *Business Process Management Journal*, 28(8), 48-65. <https://doi.org/10.1108/BPMJ-12-2020-0593>

Denizli Çevresi Örneğinde Devrinde Helal Kazancı Sağlayan Bir Kurum Olarak Ahîlik ve Ahî Zaviyeleri[♦]

Kemal Ramazan HAYKIRAN^{ID}*

Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Aydın, Türkiye

Öz

Ahîlik, Ortaçağ Anadolu'sunun toplumsal ve kültürel dokusuna yön vermiş kurumların başında gelmektedir. Ahîlik teşkilatı, yüksek ahlaka mensup kişileri bir araya getiren bir kültür ortamıdır. Osmanlı kültür tarihinde önemli yer tutan Ahîlik, kuruluşundan itibaren bütün gücünü başta gençler olmak üzere özellikle sanatkar ve esnafı bir bağ ile birbirlerine bağlamış, onları manevî ve ahlakî yönden eğitmeyi böylece yüksek seviyeli bir toplum üretmeyi kendine hedef bilmiştir. Ahîlik ilk meslek teşkilatı ve ciddi anlamdaki ilk mesleki eğitim kurumu olma özelliğini göstermekteydi. Ahîlik, sadece mesleki saha ile ilgili olmayıp dinî, ahlakî, toplumsal, kültürel ve siyasi fonksiyonları da bünyesinde barındıran Anadolu'ya ait köklü bir değerdir. Doğu ile Batı arasında önemli ticaret yolları üzerinde bulunan ve verimli tarım arazilerine sahip olan Denizli ve çevresi tarihin her döneminde canlı bir ticarî hareketliliğe sahip olduğu gibi köklü şehircilik geleneği sayesinde oldukça erken dönemlerden itibaren zengin bir esnaf kültürünü bünyesinde barındırmaktaydı. Bu zengin ve kadim şehrin yeni sahipleri olan Türkler, bu muhite geldikleri XIII. yüzyılın sonundan itibaren kendilerine ait şehir kültürlerini dolayısıyla da esnaf teşkilatlarını Denizli ve çevresine taşıyarak burada çok daha zengin bir çarşı kültürü oluşturmuşlardı. Beylikler döneminde Türk hâkimiyetine giren ve Osmanlı Devleti zamanında ise canlı bir şehir kültürüne kavuşan bölgede Türklerin kendine ait esnaf teşkilatı olan Ahîliğin çok erken dönemlerinden itibaren derin ve belirleyici etkisinin olduğu anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ahîlik, ahî zaviyesi, Denizli, Batı Anadolu

* Corresponding Author: krhaykiran@gmail.com

[♦] Bu çalışma Adnan Menderes Üniversitesi bünyesinde 2019 yılında tamamlanan *Aydın İlinde Ahîlik ve Ahî Kültürü* başlıklı BAP projesi çerçevesinde kaleme alınan aynı başlıklı kitabımızdan üretilmiştir.

Gönderilme/Received: 19 Kasım 2023

Kabul/Accepted: 12 Aralık 2023

Yayınlanma/Published: 31 Aralık 2023

In the Example of Denizli Environment Ahi Order and Ahi Zawiyas as an Institution that Provided Halal Earnings in its Period

Abstract

Akhism is one of the leading institutions that shaped the social and cultural life of medieval Anatolia. The Ahi organization is a cultural environment that brings together people of high moral values. Akhism, which has an important place in the Ottoman cultural history, has connected all its strength, especially young people, especially artists and tradesmen, with a bond since its establishment, and has aimed to educate them spiritually and morally, thus producing a high-level society. Ahi Order was the first professional organization and the first serious vocational education institution. Akhism is a deep-rooted value belonging to Anatolia, which is not only related to the professional field but also includes religious, moral, social, cultural and political functions. Denizli and its surroundings, which are located on important trade routes between the east and the west and have fertile agricultural lands, have had a lively commercial activity in every period of history and have included a rich tradesman culture from the very early periods thanks to its deep-rooted urban planning tradition. The Turks, the new owners of this rich and ancient city, came to this neighborhood in the 13th century. Starting from the end of the century, they moved their own city culture and therefore their tradesmen's organizations to Denizli and its surroundings, creating a much richer market culture there. It is understood that the Akhism, the Turks' own tradesmen's organization, had a deep and decisive influence in the region, which came under Turkish domination during the Principalities period and gained a vibrant urban culture during the Ottoman Empire, from the very early periods.

Keywords: Ahî Order, ahî lodge, Denizli, Western Anatolia

1. Giriş

Anadolu'daki erken dönem Türk yerleşimi sistematik bir fetih olmaktan öte büyüklü küçüklü göç gruplarının Anadolu'ya gelerek kırsal yöre halklarıyla uzlaşması ve ekonomik kaynakları paylaşmasıdır. Türkler denizlere ulaşmadıkça, uluslararası ticaretin dışında kalacaklarını gördüklerinden Anadolu Yarımadasını çevreleyen yabancı kuşatmasını kırarak denizlere ulaştılar. Bu sürecin en önemli aktörleri arasında Küçük ve Büyük Menderes Nehirleri arasında kalan verimli alanları hâkimiyeti altına alan Aydınoğulları gelmektedir. Bugün kendi isimleri ile anılan Aydın ve çevresini Türk ve İslam kültürü ile tanıştıran Aydınoğulları bu bölgedeki ilk Türk varlığı olma özelliğini taşımaktadır. Aydınoğulları'nın ardından aynı siyasî ve sosyo-ekonomik yapıyı Osmanlılar da devam ettirmişlerdi. Gerek Aydınoğulları'nın başlattığı Türkleştirme politikasının gerekse buradaki Türk varlığını devam ettiren Osmanlı Devleti'nin en önemli yardımcı sosyal hayata yön veren Ahîler olmuştur.

Ahîlik, Ortaçağ Anadolusunun toplumsal ve kültürel dokusuna yön vermiş kurumlardan biridir. Kökeni daha çok fütüvvet anlayışına dayalı tasavvufî ve ahlakî geleneklerdir. Ahîlik Teşkilatı, yüksek ahlaka mensup kişilerin toplandığı bir yer olarak kabul edilmiştir. Ahî ahlakı, temelde Kur'an ve Hz. Peygamber'in hadislerine dayanmaktadır. Osmanlı kültür tarihinde son derece önemli bir yere sahip olan Ahîlik, kuruluşundan itibaren bütün gücünü başta gençler olmak üzere özellikle sanat erbabını bir örgüt etrafında toplayarak onları manevî ve ahlakî yönden eğitmeye ve yükseltmeye yönelmiştir. Meslek teşkilatı ve yaygın eğitim kurumu olarak ciddi anlamdaki ilk mesleki eğitim kurumu olma özelliğini gösteren Ahîlik kurumunun faaliyet alanı, sadece meslekî saha ile ilgili olmayıp dinî, ahlakî, toplumsal, kültürel ve siyasî fonksiyonları da bünyesinde barındırmıştır. Bu çalışmada Ahîlik Teşkilatı'nın Osmanlı toplumunun sosyo-kültürel gelişiminde oynadığı rol ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ahîlik, XIII. yüzyıldan itibaren yaklaşık 500 yıl Anadolu'da etkili olmuş bir teşkilatın adıdır. Ahlakî, askerî ve siyasî alanlar ile birlikte, özellikle sosyal ve ekonomik alanlarda oldukça etkili olan bu teşkilat; günümüzün sosyal güvenlik kuruluşları, esnaf ve sanatkâr odaları, kooperatifçilik, sendikacılık, belediyecilik gibi teşekküllerin işlevlerini görmekle beraber bütün bunların ötesinde, –belki de günümüzde karşılığı bulunmayan– iş ahlakını şekillendiren bir kurum olarak önemli işlevler görmüştür. Anadolu tarihini ve kültürünü derinden etkileyen Ahîlik sadece Selçuklularda ve Osmanlılarda görülmemiş Türkiye tarihinin bütünün bir parçasını oluşturan Beylikler Döneminde de etkin bir biçimde Ahî faaliyetlerinin sürdürüldüğü görülmektedir.

Aydın ve çevresinde de yoğun bir Ahî varlığı ve faaliyetinden tarihî kayıtlar bahsetmektedir. XIV. yüzyılda Aydınogullarını görme imkanına kavuşan meşhur seyyah İbn Battûta pek çok Ahî şeyhinden ve Ahî zaviyesinden bahsetmektedir. Devlet Arşivlerinde bulunan pek çok kaynak da bu haberlere şahitlik etmektedir. Ahîler yayıldıkları her coğrafyada olduğu gibi Aydın ve çevresinde de sosyal ve kültürel hayatın merkezini oluşturmuşlardı. Batı Anadolu'da Aydınogulları Beyliği zamanında yaşanan kültürel değişimin en önemli aktörü olan bu tarikatlar Osmanlı hâkimiyeti sürecinde de aynı kültürel ve düşünsel yapının korunmasını ve güçlenmesini sağlamışlardı. Batı Anadolu tarihinde oldukça önemli yer tutan bu Ahî Ocakları üzerinde yapılan çalışmalar bir elinin parmaklarını geçmemektedir. Aydınogulları ile başlayıp Osmanlılarda değişim ve dönüşümün başladığı erken modern dönem olarak kabul edilen XVII. yüzyıla kadarki dönemin bir bütünlük taşıdığı görülmektedir. XIII. yüzyılda Anadolu'da, Balkanlar'da, Kırım'da Türkler tarafından kurulan esnaf, sanatkâr ve üretici (sanayi) birlikleri ile bu birliklerin uyguladıkları ahlâkî, siyasî, iktisadî, felsefî duygu ve prensipler anlamına gelir.

Anadolu'da birliği, refahı, toplum düzenini sağlayan ve halkın maddî, manevî tüm ihtiyaçlarına cevap verecek tarzda teşkilâtlanan sivil toplum kuruluşudur. Ahîliğin teşkilât yönünü yoğun bir şekilde karşılaştıkları Ahî birliklerinin benzerlerini diğer İslam ülkelerinde de rastladıklarını söylemektedirler. Fakat bu kurumlarla Ahî birlikleri arasında önemli farklılıklar tespit edilmiştir

XIV. yüzyılda Türk Beyleri tarafından feth edilen Batı Anadolu'da da Ahîlik önemli bir yere sahip olmuştu 166 Nolu Mufassal Tahrir defteri başta olmak üzere pek çok tımar defteri ve vakıf kaydında Ahî varlığına rastlanılmaktadır. Ahî Evran tarafından şekillendirilen Ahîlik Teşkilatı'nda Ahî Evran'dan sonraki Ahî liderlerine "Ahî Baba" denilmektedir. Bir şehirde buluna bütün esnaf kollarının her birinin kendi başlarında bir reisleri bulunmaktaydı. Bunların hepsini kuşatan en baştaki Ahî, reisine ise Ahî Baba adı verilmekteydi.(Kazıcı,1988:527) Ahî Babaları kendilerine göre has bir usulü olan seçim ile tayin edilmekteydi. Esnaf kendi arasında kendi usulünce Ahî Babalarını belirledikten sonra bu kişinin adını şehrin kadısına bildirirdi. Kadı da bu ismi payitahta bildirir Padişah da bu kişi adına bir berat çıkartırdı. Böylece Ahî Babası resmen tayin edilmiş olurdu. Seçimle belirlenen ve padişah beratı ile de tasdik edilen Ahî Babasının esnaf üzerinde ciddi bir ağırlığı vardı. Esnaf arasında çarşıda bir sorun çıktığında kadıya gitmeden önce Ahî Babasına danışılır, onun kanaati alınırdı. Arşiv kayıtlarından ve anlatılardan pek çok olayın mahkemeye aksatmadan Ahî Babasının ağırlığı ile çözüldüğü anlaşılmaktadır. Ahî Babaları çarşyı pek çok yönden denetleyen güçlü kimselerdi. İdarî olarak Osmanlı yerel sisteminin bir parçası olarak da kabul edilen Ahî Babaları manevî açıdan ise Kırşehir'deki Ahî Evran Zaviyesi postnişinine bağlı idiler. Bu sebeple Kırşehir'de Ahî Evran Zaviyesi'nde postnişinI olan Ahî Baba yılın belli zamanlarında şehir ve kasabalara gidip esnafı ziyaret eder onların meselelerini çözmeye çalışır, ustalık mertebesine erişenlerle ilgili törenlere katılır ve şed kuşatır ve nihayetinde Kırşehir'e dönerdi (Küçükdağ, 2014) Bunun dışında ise "Osmanlı ülkesindeki bütün Müslüman sanatkârlar, Ahî Babalardan ve onların yetki verdiği kişilerden aldıkları izin belgesiyle iş görür, sanat icra eder ve satış yapabilirlerdi. Ayrıca Ahî Babalar, emirlerindeki idareciler vasıtasıyla esnaflığa aykırı hareketlerde bulunanları kontrol eder ve cezalandırırlardı." (Kazıcı: 1988: 527).

Ahîlik en nihayetinde tasavvufî bir yapılanma olduğu için Ahî Babaları da diğer sufi gruplar gibi bir zaviye etrafında faaliyetlerini sürdürmekteydiler. "Zaviye, yerleşim merkezlerinde veya yollar-geçitler üzerinde kurulan, bir şeyhin yönetiminde, bir tarikata mensup dervişlerin yaşadıkları ve ilgililerin ya da görevlilerin gelip geçen yolculara bedava yiyecek, içecek maddeleri ve yatacak yer sağladıkları, bina yahut binalara verilen isimdir."(İlker Yiğit,2013:963) olarak tanımlanmaktadır. Burada yöneticisi olarak şeyh ifadesi kullanılsa da Halil İnalıcık'ın Ahî Teşkilatı ile ilgili yorumu da şu şekildedir: "Zaviye kuran şeyhler farklı tarikalara bağlıydılar, ancak bunların çoğu "Ahî" unvanını taşımaktaydılar. Bunlar Rumeli'nin yeni fethedilmiş topraklarında yüzlerce zaviye kurdular. Ahî fikri bir tarikat olmaktan daha ziyade sosyal bir teşkilat idi. 1330'da Anadolu'yu ziyaret etmiş olan İbn-i Battuta bunların canlı bir tasvirini yapmıştır." (Erdoğan,2000: 41). İbn-i Battuta'nun seyahatnamesinden Ahîlik ile edindiğimiz bilgilerin yanında zaviyelerin işleyişi hakkında da eddiğimiz bilgilerde yukarıda bahsi geçen zaviye tanımlarını

¹ Postta oturan, tekkenin şeyhi olan kimse. Postnişin, tarikatlarda, dergâhta posta oturan, yani o dergâhın başında bulunan şeyhe verilen isim. Postnişin olan kişi o tarikatta merkezi otorite hükmündedir. Onun destur verdiği, vekâlet verdiği halifeleri vardır.

kanıtlar niteliktedir. İbn-i Battuta, seyahat ettiği birçok yerde zaviyelerde konaklamış, zaviyenin yönetimini idare eden Ahî Şeyhlerinin birçoğundan hürmet gördüğünü ifade etmiştir. Zaviyelerin yönetimi ve görevleri ise şu şekilde ifade edilmektedir:

“Zaviyeler devletin kurulmasında hizmet etmiş, hürmete layık bazı Ahîlere, Babalara ve Alperenlere vakıf olarak verilen yerler olup şehir ve kasaba kenarında, köy civarlarında ve yol uğrağında bulunurlardı. Bunlar yeni fethedilen yerleri şenlendirmek, askeri sevk ve idareyi kolaylaştırmak, iç ve dış turizm ile ticaretin engellerini ortadan kaldırmak, fikir ve mal naklini sağlamak, ahlaksızlara doğru yolu göstermek, ümitsizlere kurtarıcı eli uzatmak, dolayısıyla sosyal, ekonomik ve siyasi hayatı kuvvetlendirmek gibi gayelerle, mühim noktalarda vazifelerini sürdürmüşlerdir. Zaviyedar denilen zaviye sahibini kendisine vakıf olarak verilen yeri ekip, biçerek buranın gelirini zaviyesine sarf ederdi; zaviyeye uğrayan her yolcu burada yiyecek, içecek ve yatacak bir yer bulurdu. Köprü, çeşme ve sair içtimai hayata hizmet eden Şeyhler de ya vakıf suretiyle veya buraların tamiri için yapacakları hizmete mukabil vergi ve resimlerden affedilmiş bir kısım köylü tarafından idare edilirdi.” (Yiğit, 2013: 963).

İbn-i Battuta'nın Denizli şehrine ilk girdiklerinde başlarına gelen olaydan yola çıkarak Denizli Ahîleri ve Denizli'deki Ahî kültürü hakkında önemli bilgiler elde etmekteyiz. İbn-i Battuta ise yaşadıkları olayı şu şekilde aktarmıştır:

“Beldiye dühûlümüzde, çarşûdan geçerken, bazı eşhâs dükkanlarından çıkub hayvanlarımızın dizginlerinden tuttular. Diğerleri bunlara mani olmaya çalıştılar. Aralarındaki anlaşmazlık uzadı gitti. Hatta birbirlerine bıçak çekecek hale geldi. Bizce ne söyledikleri malum olmadığı cihetle korkarak, bunların yol kesen Germiyânlılar, buranın da onların ülkesi olduğunu ve mallarımızı yağmalama niyetinde bulduklarını zannettik. Bu sırada Allah'ın lütfu ile Arapça bilen bir hacıya rastladık. Birbirleriyle münâkaşa edenlerin maksatlarını sordum... Bunların Ahîlere mensup kimselerden olduğunu ve bizi öncelikle kendi zaviyelerinde misafir etmek istedikleri için birbirileri ile çekiştiklerini ifade etmesi üzerine “ulüvvü cenâblarına” yani âlicenâblıklarına, cömertliklerine hayran oldum.” (Şeker, 2000: 20).

demıştır. Buradan anladığımız kadarıyla Denizli'de bulunan Ahîler şehre gelen misafirlere ikramda bulunmak, onları ağırlamak için birbirleri ile yarışa girmekten geri durmamışlardı. İbn-i Battuta kendilerini misafir etmek için münakaşa ettiklerinden bahsettiği Ahî gruplarından birinin Ahî Sinan, diğerinin ise Ahî Duman Zaviyesi olduğundan bahsetmektedir. Bu zaviye mensuplarının ya değişik meslek sahibi ya da ticaret yapan kimseler olduklarını, çarşıda dükkânlarının bulunduğunu nakletmiştir.(Mehmet Şeker,2000,20) Bunun dışında ise seyahatnâmeden edindiğimiz bir diğer önemli bilgi ise Ahîlerin silahlı olduklarıdır. İbn-i Battuta bu durumu şöyle aktarmıştır:

“...bayram için bütün bölge halkının iştirak ettiği bir namazgâh olduğunu şu ifadelerden anlamamız mümkündür: “Sultan askerleriyle çıktığı gibi, Ahîler de silahlı oldukları halde çıkmışlardır. Her çeşit sanat erbâbının yanında düzgün kıyafetli birer topluluk meydana getirmeleri ve silahları ile birbirleriyle adeta yarıştıkları görülmektedir. Meslek sahipleri sığır ve koyunları ve ekmek yükleri ile çıkarlar. Mezarlıkta hayvanları keserek, etleri ile ekmekleri fakirlere dağıtırlar, sadaka ederler. Bunlar öncelikle mezarlığa giderler, daha sonra namazgâha gelirler. Bayram namazının kılınmasından sonra sultan ile birlikte onun ikâmetgahına girdik. Yemekler hazırlandı. Fakîhler şeyhler ve Ahîlere mahsus olmak üzere ayrıca bir sofraya düzenlendiği gibi, fakirler ve düşkünler için de başkaca bir sofraya kurulmuştu. O gün sultanın kapısından fakir veya zengin hiç kimse geri çevrilmezdi.” (Şeker, 2000: 22).

Bununla birlikte ise İbn-i Battuta ilk Ahî Sinan Zaviyesi'nde konakladıklarını ardından ise Ahî Duman Zaviyesi'nin mensuplarının onları almaya geldiklerini ve Ahî Duman Zaviyesi'nde de kaldıklarını orada da kendilerine ikramlarda bulunulduğundan bahsetmiştir (Şeker, 2000: 75).

Evliya Çelebi ise Seyahatnâmesinde Denizli'deki Ahîlerden bahsederken ilk olarak zikrettiği isim Ahî Evran'dır. Evliya Çelebi Ahî Evran için:

“Hacı Bektaş-ı Veli, Molla Hüncar, Şems-i Tebrizi, Sadrettin Konevi hazretleri ile dost ve arkadaş olmuş ulu sultandır. Birçok kerameti görülmüştür. Bu kerametlerinden biride şudur. Kayseri’de debbağlık ederken “Miriye öşür vermez” diye biri hâkime şikayet eder. Derhal hacibler gelerek Ahî Evrânı bağlamaya kalkınca dükkân içinde bir evrân belirir ve haciblerin üzerine hücum eder. Hacibler hâkime gelerek durumu anlatırlar. Böylece Ahî Evrân yani evrân kardeşi diye isimlendirilir. Daha sonra Kayseri’den Denizli’ye göçen Ahî Evrân burada vefat eder. Kırşehir’de bir Ahî Baba vardır ama bu Ahî Evrân Baba değildir. Debbağ esnafının şeyhidir, bu yüzden debbağlara “Ahîler” derler.” (Akbulut, 2008: 107).

şeklinde bahsetmiştir. Evliya Çelebi’nin bahsetmiş olduğu Ahî Evran Baba ile Ahîliğin kurucusu olan Ahî Evran karıştırılmamalıdır. Her ikisinin de Kayseri’den Denizli’ye gelmiş olması soru işareti yaratabilir ancak aynı kişi olmadıkları seyahatin (1671) ve Ahî Evran’ın Denizli’ye geliş tarihinden (1245) anlaşılmaktadır. Evliya Çelebi’nin Kırşehir’de bulunduğunu bahsettiği Ahî Evran 1245 yılında Denizli’ye gelmiş burada bir süre kaldıktan sonra Konya’ya gitmiştir. 1261 yılında da Kırşehir’de vefat etmiştir. Bu sebeple Evliya Çelebi’nin bahsettiği Ahî Şeyhinin 1245 yılında Denizli’ye gelen ve Ahîliğin kurucusu olan Ahî Evran olması mümkün değildir.

Ancak Ahî Evran’ın bahsi geçmişken Denizli’ye neden geldiğinden ve Denizli’de neler yaptığından bahsetmek gerekir. Ahî Evran Azerbaycan’ın Hoy Kasabası’nda doğmuş, tefsir, hadis, kelim, fıkıh ve tasavvuf alanında birçok eser vermiş önemli bir Ahî şeyhidir. Aynı zamanda felsefe, tıp ve kimya bilimleri ile uğraşmıştır. Ahî Evran Anadolu’ya geldikten kısa bir süre sonra Kayseri’ye yerleşmiş burada bir deri işletme atölyesi kurarak şeyhi ile beraber Anadolu’nun şehir ve kasabalarını dolaşarak Ahîlik kültürünü ve geleneğini yaymaya başlamıştır. Selçuklu Hükümdarı I.Âlâü’-d-din Keykubat’ın desteğiyle de Ahî Evran Ahîliği bütün Anadolu’ya yaymaya başlamıştır. Ardından I.Âlâü’-d-din Keykubat’ın isteği üzerine Konya’ya giden Ahî Evran teşkilatlanmaya burada devam etmiştir. Ancak I.Âlâü’-d-din Keykubat’ın ölümü üzerine yerine oğlu II.Gıyase’-d-din Keyhüsrev tahta çıkmış ve bu süreçte Ahî Evran ve birçok kişi tutuklanarak zor günler yaşamıştır. Bu sıkıntılı günler II.Gıyase’-d-din Keyhüsrev’in ölümü ile son bulmuş, Ahî Evran serbest bırakılmıştır. Ahî Evran’ın Denizli yolculuğu ise serbest kalışından sonra başlamış ve bir yıl kadar Denizli’de kalmıştır. Ancak Sultan II. İzzeddin Keykâvus Denizli’de bulunan Ahî Evran’ı Konya’ya geri çağırmıştır. Böylece Ahî Evran, Ahî Sinan adlı müridini yerine vekil bırakarak Konya’ya doğru yola çıkmıştır. Konya’dan Kırşehir’e yerleştiği 1261 yılında ise Kırşehir’de çıkan bir isyanda öldürülerek vefat etmiştir. Ahî Evran, Denizli halkına gündelik işlerinde ve geçinmelerinde yarar sağlayabilecek olan at eğeri, kolan, kayış, kuskun, ayakkabı, tulum ve torba gibi birçok şeyin yapımını öğretmiştir. Aynı zamanda asıl mesleği olan debbağlık ve deri işleme işçiliği gibi sanat dallarını da Denizli halkına öğretmiştir (Akin, 2011: 376).

Aydın merkezde bulunan Ahîlerin bilgilerine yukarıda zikredilen bilgi ışığında çevrede bulunan zaviyelerin tetkiki yolu ile ulaşılmaktadır. Zaviye isimlerinden hareketle Aydın’da çok fazla Ahînin bulunduğu tespiti rahatlıkla yapılabilmektedir. Sadece isimlerine ulaşılabilen bu Ahî Babalarının hayat hikayelerine ilişkin bilgiler kaynakların yetersizliği sebebiyle yok denecek kadar azdır. Aydın ve çevresi hakkında pek çok konu hakkında olduğu gibi en çok bilgi veren kaynak “166 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (937/1530), Hüdavendigâr, Biga, Karesi, Saruhan, Aydın, Menteşe, Teke ve Alaiye Livaları” adlı defterdir. Kanuni Sultan Süleyman Han zamanında tutulan bu defter Aydın hakkında tafsilatlı bilgi veren en erken tarihli kaynak olma özelliğine sahiptir. Bu , Aydın Ahîleri ile ilgili olarak “Ahî Baba, Ahî Dede, Ahî Eymân, Ahî Germiyân, Ahî Hâcî, Ahî Halîl, Ahî Hayrû’-d-đîn, Ahî İsrâ’îl, Ahî ‘İvaz, Ahî ‘İvaz bin Hamza, Ahî Kara, Ahî Mahmûd, Ahî Mustafâ, Ahî ‘Osmân, Ahî Papuçcu, Ahî Süleymân, Ahî Şâtır, Ahî Yavaş, Ahî Yegan.”(166 Nolu Defter,1995:79) Gibi isimlere ulaşılmaktadır. Bununla birlikte, T.T 0001/1 M. Numaralı Fatih Devrine ait defterde yine Aydın ile ilgili önemli bilgiler içermektedir. Bu defter “T.T 0001/1 M. Numaralı Fatih Mehmed Devri Aydın İli Mufassal Defteri(Metin ve İnceleme)” ad altında Mehmet Akif Erdoğan tarafından neşredilmiştir (Erdoğan, 2015: 75).

1. Ahî Paşa Zaviyesi

Osmanlı devrinde Aydın Vilayeti’ne bağlı olan Denizli Sancağı’nın merkezinde bulunan Ahî Paşa Zaviyesi’nin Fatih Sultan Mehmed Han döneminde kurulduğu anlaşılmaktadır. Zaviyenin kurucusu olan Ahî Mahmud, Fatih Sultan Mehmed tarafından yazılan berat ile zaviyenin yönetimini kız kardeşleriyle paylaşmıştı. Takip eden süreç içerisinde

ise II Bayezid Döneminde Zaviyenin idaresinin Sultanın beratı ile Ahî Mahmud'un oğlu Ahî Bali'ye bırakıldığı görülmektedir (Gökçe, 2014: 151). Tarihi kayıtlar incelendiğinde XVI. yüzyıl boyunca zaviyenin idaresinin Ahî Mahmud'ın soyundan gelen Ahî şeyhlerinin elinde bulunduğu anlaşılmaktadır (Gökçe, 2014: 127). Fatih devrinde oldukça az bir gelire sahip olan zaviyenin sadece iki parça bağdan müteşekkil bir varidatı bulunmaktaydı. Fakat II. Bayezid döneminde tekke ve zaviyelerinin yeniden güçlenme sürecinde Ahî Paşa Zaviyesi de etkilenmiş ve gelirleri bir çiftlik arazisi ile 42 kıta bağa ulaşmıştı (Gökçe, 2014: 151).

2. Ahî Âlâü'd-din Zaviyesi

Batı Anadolu'da Ahîlik kültürü ile bir anılacak kadar köklü bir Ahî geleneğine sahip olan Denizli'de bulunan en eski Ahî zaviyelerinden biri olan Ahî Âlâü'd-din zaviyesinin kesin kuruluş tarihi bilinmese de, Osmanlı hâkimiyetinden önce beylikler döneminde var olduğu anlaşılmaktadır. Zaviyenin Ahî Âlâü'd-din isimli bir Ahî Şeyhi tarafından kurulduğu öğrenilmektedir (Baykara, 2007: 194).

1562 tarihli tahrir defterindeki kayıtlara göre, Ahî Âlâü'd-din Zaviyesi'ne sekiz dükkan ile bir kışhanenin gelirleri aktarıldığı gibi bundan başkacada bir miktar bağ ve tarla da tahsis edilmişti. Ahî Âlâü'd-din'in vefatının sonra yerine kendisi ile aynı ismi taşıyan oğlu Ahî Âlâü'd-din Ahî Şeyhi olarak tayin edilmişti (Gökçe, 2014: 126). Vakıf kayıtlarından takip edilebildiği süre müddetince Ahî Âlâü'd-din Zaviyesi'nin Ahî Şeyhliği faal olduğu müddetçe Ahî Âlâü'd-din'in soyundan gelen Ahî Şeyhlerinin elinde kaldığı görülmektedir. Oğul Âlâü'd-din'in vefatından sonra yerine oğlu Ahî Süleyman'ın Zaviyenin başına geçtiği onu takip eden süreçte de sırası ile Ahî Emrullah ve Ahî Kılıçzâde Hüsam isimlerinde Ahî Şeyhlerinin Zaviyenin başına geçtiği görülmektedir (Gökçe, 2014: 30).

3. Ahî Sinan Zaviyesi

Denizli'de kurulan en eski Ahî zaviyelerinden olan Ahî Sinan Zaviyesi'nin tam kuruluş tarihi bilinmemek ile birlikte XIV. yüzyılın başlarında faal olduğu görülmektedir. Zaviye, Denizli'nin ilk Türk yerleşimine sahne olan Kaleiçi mevkiinin batı tarafında yer almaktaydı. Zaviye, adını taşıdığı Ahî Sinan tarafından inşa edildiği bilinmektedir. Dönemin önemli Ahî şeylerinden olan Ahî Sinan'ın kurduğu bu Zaviye hem Denizli'nin Türkleşme ve İslamlaşması sürecine büyük katkılar sağlamış hem de şehrin sosyal ve iktisadî hayatını biçimlendirdiği gibi şehrin mimari gelişiminde belirleyici bir rol oynamıştı (Baykara, 2007: 192).

Beylikler döneminin önemli kaynakları arasında kabul edilen meşhur Tunuslu seyyah İbn Battuta 1333 tarihinde Denizli'ye de uğramıştı. Denizli'de Ahîler tarafından karşılandığı ve onlar tarafından ağırlandığı bilinen İbn Battuta, Denizli'de bulunduğu süre zarfında Ahî Sinan Zaviyesi'nde kalmıştı (İbn Battûtâ, 2013: 279). İbn Battuta XIV. yüzyılda Ahî Teşkilatı'nın işleyişini birebir gözlemlemiş, Anadolu dışından bir müellif olması sebebi ile Ahîler hakkında yaptığı değerlendirmeler oldukça önem taşımaktadır (Şeker, 2000: 79). Denizli üzerinden Ahîler hakkında oldukça ayrıntılı bilgiler aktaran İbn Battuta, şehrin çarşısına girer girmez iki farklı Ahî zaviyesi mensuplarının kendisine doğru koşarak yaklaştıklarını ve birden gözü önünde kavgaya tutuştuklarını şaşkınlıkla anlatmaktadır. Başlangıçta niçin kavgaya tutuştuklarını anlamadığından korku ve şaşkınlıkla Ahîleri izleyen İbn Battuta daha sonra bu iki Ahî gurubunun kendisini hangisinin misafir edeceğine karar veremedikleri için kavga ettiklerini anlayınca şaşkınlığı daha da artmıştı. İşte bu mücadeleyi Ahî Sinan'ın grubu kazanmış ve nihayetinde İbn Battuta, Ahî Sinan Zaviyesi'nde misafir olmuştu (İbn Battûtâ, 2013: 279).

İbn Battuta'nın gözlemlerinden açıkça anlaşılmaktadır ki XIV. yüzyılın başında Denizli'de iki büyük Ahî zaviyesi bulunmaktaydı. Bunların en büyüğü ve en faal olan Ahî zaviyesi Ahî Sinan Zaviyesi'ydi. Bunun yanında Ahî Sinan Zaviyesi'ni aratamayacak canlılığa sahip olan bir diğer Ahî zaviyesi ise Ahî Duman Zaviyesi'ydi.

İbn Battuta yorgunluğunu atacak kadar dinlendirildikten sonra, hamama götürüldüğünü, ardından da zengin bir sofraya oturtulduğunu, bu güzel yemeğin sonrasında ise Zaviyede bulunan hafızlarca Kur'an okunduğunu, yine sema ayini icra eylediklerini aktarmakta ve bunlardan ziyadesi ile etkilendiğini de açıkça belirtmektedir (İbn Battûtâ, 2013: 280).

Osmanlı tarihi boyunca önemini ve ağırlığını koruyan Ahî Sinan Zaviyesi hakkında açık bir arşiv kaydına ulaşılamamışsa da halk anlatılarından, halk arasında Ahî Sinan'ın ve kurduğu Zaviyenin güçlü bir manevî etkisi bulunduğu açıkça anlaşılmaktadır. Örneğin Denizli'ye 1671 yılında uğrayan Evliya Çelebi, Ak Sinan Sultan adıyla zikrettiği Ahî Sinan için hem Zaviyenin ayakta olduğunu hem de halk arasında derin bir etkiye sahip olduğunu bildirmektedir (Evliya Çelebi, 2005: 102).

XIX. yüzyıla kadar varlığını sürdürdüğü anlaşılan Ahî Sinan Zaviyesi ile ilgili 1866 tarihli bir tevcihatta Zaviye şeyhliğine Nakşibendi Tarikatı halifelerinden Şeyh Mehmed Sırrı Efendi'nin tayin edilmiş olduğu görülmektedir (Gökçe, 2014: 166).

4. Ahî Duman Zaviyesi

Denizli'de bulunan en eski Ahî zaviyeleri arasında yer alan Ahî Dumam Zaviyesi, Beylikler Döneminde kurulmuş ve Denizli'nin hem mimarî hem de sosyo-ekonomik şekillenmesinde ciddi katkıları olmuş bir Ahî zaviyesidir. İbn Battuta'nın Denizli hakkında verdiği bilgiler arasında Ahî Duman Zaviyesi de yer almaktadır. İbn Battuta'nın anlattığı Denizli Çarşısında kendisini ağırlamak için kavga eden Ahî gruplarından biri de Ahî Duman talebeleriydi. Zaviye, tarihî Kaleiçi civarında, Denizli'nin şehir merkezinde yer almaktaydı. Ahî Duman'ın Ahî Tuman veya Ahî Toman'ın Denizli Çarşısında bulunan bir demirci ustası ve demircilerin Ahî şeyhi olduğu bu sebeple de Ahî Duman adı ile anıldığı söylenmektedir (Gökçe, 2014: 68).

1671 yılında Denizli'ye geldiği bilinen Evliya Çelebi, Denizli hakkında bilgi verirken faal durumda on bir tekkenin bulunduğunu zikreder ve bunlar arasında en etkili olanlarından birisinin de Ahî Duman Baba Zaviyesi olduğunu belirtmektedir (Evliya Çelebi, 2005: 102). Bugün ayakta olmayan Zaviyenin İstasyon Caddesi'nde, yıkılan eski Ulu Cami ile aynı yapı grubu arasında bulunduğu düşünülmektedir (Gökçe, 2014: 68). Ahî Duman'ın kabrinin ise Kınıklı Yolu üzerinde bugün mevcut olmayan bir mezarlıkta bulunduğu bilinmektedir. Önce zaviye, ardından kabrin ortadan kaldırılmış olmasına rağmen Denizli Ahîliğinin sembol isimlerinden biri olan Ahî Duman ile ilgili sözlü bilgiler, halk muhayyilesinde günümüze kadar etkinliğini sürdürmüştür (Gökçe, 2014: 68).

5. Ahî Eyne Hoca Zaviyesi

Batı Anadolu'nun eski Ahî Babalarından olduğu düşünülen Ahî Eyne Hoca adına kurulan zaviye Batı Anadolu'nun önemli ve köklü yerleşim yerlerinden olan Tavas'ta kurulmuştu. Tam kuruluş tarihi bilinmeyen, Beylikler döneminden itibaren faal olduğu düşünülen Zaviye, Fatih Sultan Mehmed'in zaviyelere dönük politikasından nasibini almış ve tüm arazileri müsadere edilerek timar arazisine çevrilmişti. II. Bayezid döneminde zaviyelerin eski haklarına yeniden elde etmesi sürecinde Ahî Eyne Zaviyesi de eski gelir kaynaklarına kavuşmuştu (Yiğit, 2009: 2012). Ahî Eyne'den sonra zavidârların kimliğine dair çok az bilgiye ulaşılan Zaviyenin XVI. yüzyılda başında mütevazı bir zaviye olduğu anlaşılan Ahî Eyne Zaviyesi'nin XVI. yüzyıldaki gelirlerine bakıldığında 160 dönümlük bir çiftlik arazisi ile bir parça bağ bulunmaktaydı. 1562 yılı itibari ile yıllık geliri ise 600 akçeydi (166 Nolu Defter, 1995: 338).

6. Çivril'de Ahî Bayezid Zaviyesi

Batı Anadolu'da önemli bir geçiş yeri olma özelliğine sahip Çivril ilçesine bağlı İğdir Köyü'nde kurulan Zaviyenin geçmişinin XIV. yüzyıla kadar uzandığı anlaşılmaktadır. İlk kurucu şeyhinin Ahî Bayezid olduğu görülen Zaviyede, Ahî Bayezid'in vefatının ardından kendi soyundan gelen Ahî şeyhlerinin Zaviyenin idaresinde buldukları görülmektedir. Ahî Bayezid'in oğlu Ahî Cüneyd, Zaviyenin ikinci şeyhi olarak görülürken onu takibende kardeşi Ahî Tursun'un Zaviyenin başına geçtiği anlaşılmaktadır (Gökçe, 2011: 240).

Fatih Devrinden az önce kurulduğu düşünülen Zaviyenin diğer zaviyeler gibi Fatih'in zaviyelerin gelirlerine ilişkin sert politikasından nasibini aldığı görülmektedir. Fatih devrinde tüm gelir kalemlerini kaybeden Ahî Bayezid Zaviyesi'nin diğer tüm zaviyeler gibi II. Bayezid döneminde bu gelirlerine yeniden kavuştuğu görülmektedir. Arazilerine geri kavuştuğu dönemde ise zaviyenin başında Ahî İzzeddin Fakih bulunmaktaydı (Gökçe, 2011: 214).

Yavuz Sultan Selim döneminde ilgili zaviyenin başında uygun olmayan bir şeyhin geçtiği tespit edildiği ve müdahale ile şeyh değişikliğine gidildiği kayıtlarda görülmektedir. Kanuni Sultan Süleyman Han döneminde ise kayıtlarda

Derviş İvaz ve Ahî Receb'in Zaviyenin başında bulunduğu, XVI. yüzyılın sonlarında ise Şeyh Turgud adında bir şeyhin Zaviyenin başında bulunduğu görülmektedir. Sonraki yüzyıllarda da faal durumunu koruduğu anlaşılan Zaviyeden günümüze ise ulaşan pek bir şey kalmamış durumdadır. Sadece biri köy içinde, diğeri Çamüstü mevkiinde Dede tabir olunan yatırlar ve ayrıca yine köyde halkın Tekke olarak belirttiği, etrafı çevrili hazire biçimindeki küçük mezarlığın bu zaviye ile ilgili olduğu düşünülmektedir (Gökçe, 2011: 219).

7. Ahî Durmuş Zaviyesi

XVI. yüzyıl itibarıyla Denizli'nin merkez köyü durumunda, bugün Yenicekent adıyla anılan, Buldan İlçesi sınırları içinde yer alan Yenice Köyü'nde kurulan Ahî Zaviyesi'nin tarihinin XV. yüzyıla kadar uzandığı anlaşılmaktadır (Gökçe, 2011: 219). Ahî Durmuş Zaviyesi'nin pek çok Ahî zaviyesinde görüldüğü gibi kurulduğu iskani sınırlı mevkiin gelişmesi ve mimarî anlamda şekillenmesinde ciddi bir belirleyici unsur olduğu anlaşılmaktadır.

II. Murad devrinde bölgenin kesin bir biçimde Osmanlı hâkimiyetine girmesini takiben kurulduğu tahmin edilen zaviyenin Kanuni Sultan Süleyman Han devrinde iki çiftlik arazilik yere sahip olduğu ve bu araziler üzerinden yıllık 1000 akçelik bir geliri bulunduğu anlaşılmaktadır (BOA, TD, nr. 369: 442).

8. Şeyhlü Kazası'nda Ahî İvaz Zaviyesi

Denizli ve çevresinde önemli bir yerleşim merkezi olduğu anlaşılan Şeyhlü Kazası'nda planlı bir imar politikasının yansımaları olarak seri bir biçimde birçok zaviye ve tekkenin inşa ettirildiği görülmektedir. Bu imar faaliyetinin önemli aktörleri arasında devrin bölgedeki önemli Ahî Babaları arasında yer alan Şeyh Ahî İvaz'da yer almaktaydı. Kendi adıyla anılan birkaç Ahî zaviyesi inşa ettiren Ahî Şeyh İvaz'ın Ahî zaviyelerinden birisi de Bugün Çivril'e bağlı Yeşilyaka Köyü olan eski adıyla Haydan Köyü'nde inşa edilen Ahî zaviyesidir. Bölgenin eski Ahî zaviyeleri arasında yer alan Ahî İvaz Zaviyesi'nin beylikler döneminde kurulduğu bölgenin Osmanlı hâkimiyetine ilk geçtiği dönem olan Yıldırım Bayezid döneminde ise başında kurucu şeyh Ahî İvaz'ın bulunduğu görülmektedir (Gökçe, 2014: 120).

Yine kayıtlardan Ahî İvaz'ın vefatından sonra zaviyenin başına Şeyh Ahî İvaz'ın soyundan gelen Ahî şeyhlerinin geçtiği görülmektedir. Vefatının hemen ardından yerine torunu Şeyh Mustafa geçmişti. Daha sonraki dönemde II. Bayezid Devrine rastlayan süreçte tekkenin başında Şeyh Musa ve Şeyh Abdülkerim'in ortaklaşa bulunduğu görülmektedir (Gökçe, 2011: 230). XVI. yüzyılın son çeyreğinde ise tekkenin başında Şeyh Ali Fakih'in bulunduğu görülmektedir. Canlılığını ve önemini her dönem koruyan bu zaviyenin yakın dönemlere kadar faal durumunu koruduğu anlaşılmaktadır. Her dönem faal olan Ahî İvaz Zaviyesi'nin gelirlerine bakıldığında bir çiftlik arazi ve üç parça bağ ile Şeyhlü merkezde bir dükkana sahip olduğu öğrenilmektedir (Gökçe, 2011: 230).

9. Ahî Kıran Zaviyesi

Şeyhlü Kazası etrafında kurulan önemli bir diğer Ahî zaviyesi de Ahî Kıran Zaviyesi'dir. Osmanlı hâkimiyetinin az öncesinde kurulduğu düşünülen Zaviyenin yukarıda zikredildiği gibi bir imar planı çerçevesinde kurulan zaviyelerden birisidir. Şeyhlü Kazası etrafında bulunan kurulduğu Kıran Köyü'nün oluşumunu belirleyerek köyün merkezini oluşturmuştur.

Germiyanoğulları devrinde kurulan ve kısa bir süre sonra Murad Hüdavendigâr Han devrinde bölgenin Osmanlı hâkimiyetine girmesiyle birlikte Germiyanoğulları'nın temelini attığı, çekirdeğin geliştirilerek devam ettirildiği izlenmektedir. Erken dönemlerde Zaviyenin başında kurucusu ve hem tekkeye hem de köye adını veren Ahî Kıran'ın bulunduğu onu izleyen süreçte ise Ahî İnebeyi ve Ahî Hamza'nın Zaviyenin başında bulunduğu, bu isimler ile birlikte Ali Fakih'in de idare ile ilgili adının da anıldığı görülmektedir.

Bütün erken tarihli zaviyeler gibi Ahî Kıran Zaviyesi'de Fatih Sultan Mehmed Han'ın zaviyelere yönelik politikasından etkilenmiş ve gelirleri müsadere edilerek tımar arazisi olarak kaydedilmiştir. Yine diğer pek çok zaviyede olduğu gibi II. Bayezid döneminde gelirlerine yeniden kavuşan Ahî Kıran Zaviyesi'nin bir çiftlik ve beş dönüm bağa sahip olduğu öğrenilmektedir (Gökçe, 2011: 237). Muhitin oldukça önemli zaviyeleri arasında yer alan Ahî Kıran Zaviyesi'nin XIX. yüzyıla kadar faal durumda olduğu anlaşılmaktadır.

10. Çivril'de Ahî Seydi Zaviyesi

Denizli ili, Çivril ilçesine bağlı Beyköy'de kurulan bu Ahî zaviyesi hakkında oldukça az bilgi bulunmaktadır. XVI. yüzyıl sonlarında kurulduğu tahmin edilen Zaviyenin Beyköy'ün de gelişiminde belirleyici bir role sahip olduğu görülmektedir. Zaviyenin başında Fatih devrinde Ahî Hamza Fakı'nın ardından da Şeyh Mahmud ve Şeyh Mustafa'nın bulunduğu görülürken Kanuni döneminde ise Şeyh Hacı Yusuf'un bulunduğu görülmektedir. Zaviyenin gelir kalemleri arasında bir çiftlik arazisi ile üç parça bağın bulunduğu zikredilmektedir.

11. Sonuç

Tarihi boyunca ticarî canlılığı olan Aydın'da kaçınılmaz olarak köklü bir çarşı kültürü ve esnaf geleneği de oluşmuştu. Türklerin İslam kültüründe şekillen "hisbe" teşkilatının XIII. yüzyıl Anadolu'sunda kendi örflerine göre yeniden uyarlayarak daha zengin ve daha kurumsal bir esnaf teşkilatı olarak geliştirdikleri Ahîlik kuşkusuz bu kadar köklü bir çarşı ve esnaf kültürüne sahip olan Aydın ve çevresinin Türk hâkimiyetine girmesi ile birlikte buraya taşınmış ve Aydın ve çevresinin yeniden imarında belirleyici bir unsur olmuştu.

Konu çerçevesinde yapılan incelemelerde bölgeye ilk gelen Türkmenlerin başında olduğu ve bölgenin fethinde büyük rol oynayan Ahî Babaların oldukları anlaşılmaktadır. Buradan hareketle de Denizli ve Çevresinde Ahîliğin ilk Türk yerleşimi ile birlikte başladığı rahatlıkla söylenebilir. Beylikler devrinin önemli kaynakları arasında sayılan ve 1330'lu yıllarda Denizli, Aydın ve Muğla çevresinden geçen seyyah İbn Battuta, bu muhitlerde rastladığı çok canlı ve etkin Ahî varlığını hayranlık ve şaşkınlıkla anlatmaktadır. Aydın ve çevresindeki Ahî varlığı Osmanlı hâkimiyetinde de gelişerek devam etmiştir. Denizli çevresindeki Ahî varlığı Osmanlı Dönemi'nde de daha da artarak gelişmiştir. XVII. yüzyılın meşhur seyyahı Evliya Çelebi, Aydın ve çevresindeki Ahî varlığı hakkında kıymetli bilgiler vermektedir.

Her ne kadar XVII. yüzyıldan sonra Lonca Sistemi'ne geçilmesi ile birlikte Ahîlik Teşkilatı ehemmiyetini kaybetmiş olsa da bu bölgede varlığı tespit edilen birçok Ahî zaviyesinin XIX. yüzyıl sonlarına kadar etkin faaliyetlerini devam ettirdiği görülmektedir. Denizli ve çevresinin Ahîlik ile ilgili sahip olduğu en önemli değer kuşkusuz Eski Çine'de bulunan Ahmed Gazi Külliyesi'dir. Menteşe Beyleri'nden Ahmed Gazi adıyla anılan bu eser Menteşeoğulları'ndan itibaren bölgedeki Ahîlik yapısının merkezi durumundaydı. Ahî İbrahim ve Ahî Bayram gibi iki büyük Ahî Babasının medfun olduğu külliye Menteşeoğulları zamanında bir Ahîlik merkezi olduğu gibi Osmanlılar Devrinde daha da gelişmiş Ahî şeyhlerinin yetiştiği merkezi bir Ahî Ocağı pozisyonunu kazanmıştır.

Ahîlik üzerinden ticarî ve sosyal hayata ilişkin elde edilebilecek en önemli bilgi ise uzunca bir süredir Türklüğü küçümsercesine ifade edilen "çarşı pazar ve zanaatkarlık zaten gayrimüslimlerin elindeydi. Türkler ticaret ile uğraşmadı" şeklindeki yorumun oldukça isabetsiz ve talihsiz bir yaklaşım olduğunu açıkça gösterecek şekilde Denizli özelinde çarşının kontrolünün ve sermayenin XIX. yüzyıla kadar Türklerin elinde olduğunu gözler önüne serecek belge ve kayıtlara ulaşılmasıdır. Bütün elde edilen verilerin sonucunda Anadolu'daki Türk kültürünün kendine özgü ve oldukça güçlü bir kurumu olan Ahîliğin Denizli ve çevresi özelinde Türk hâkimiyetine girdiği dönemden Ahîliğin kaybolduğu modern dönemlere kadar diğer Anadolu muhitlerindeki aratmayacak yoğunlukta ve canlılıkta varlığını göstermiş olmasıdır.

Kaynakça

166 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (937/1530), Hüdavendigâr, Biga, Karesi, Saruhan, Aydın, Menteşe, Teke ve Alaiye Livaları. (1995). Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları.

Akbulut, O. N. (2008). *Evliya Çelebiye Göre Güneybatı Anadolu (Aydın, Denizli, Muğla)*. Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Anonim *Selçuknâme, Tarih-i Âl-i Selçuk*. (2014). Halil İbrahim Gök, Fahrettin Coşguner (Çev.). Ankara: Atıf Yayınları.

Baykara, T. (2007). *Selçuklular ve Beylikler Çağında Denizli*, İstanbul.

- Baykara, T. (2013). "Aydinoğulları'nın İlk Devirlerine Dair Mülahazalar", *Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri Tarih, Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu-I: Aydinoğulları Tarihi*, 4-6 Kasım 2010. Cüneyt Kanat, Mehmet Ersan, Mehmet Şeker (Yay. Haz.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Cumhurbaşkanlığı Arşiv Dairesi Başkanlığı BOA, TD, nr. 369. Defter
- Ebü Abdullah Muhammed İbn Batuta Tanci (2010). *İbn Batuta Seyahatnamesi*. A. Sait Aykut (Çev.). C. I, İstanbul.
- Erdoğan, M. A. & Bıyık, Ö. (2015). *T.T 0001/1 M.Numaralı Fatih Mehmed Devri Aydın İli Mufassal Defteri (Metin ve İnceleme)*. İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları.
- Erdoğan, M. A. (2000). "Anadolu'da Ahiler ve Ahî Zaviyeleri". *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, S. IV.
- Evlia Çelebi (2005). *Seyahatnâme*. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Robert Dankoff (Haz.). C. IX. İstanbul.
- Gökçe, T. (2000). *XVI ve XVII. Yüzyıllarda Lâzıkıyye (Denizli) Kazâsı*. Ankara.
- Gökçe, T. (2011). "XVI. Yüzyılda Şeyhlü Zâviyeleri Üzerine Bazı Tespitler". *Eumenia, Şeyhlü-Işıkı*. Bilal Söğüt (Ed.). İstanbul.
- Gökçe, T. (2014). "Ahî Âlâü'd-din Zaviyesi". *Ahîlik Ansiklopedisi*. C. I, Ankara.
- Gökçe, T. (2014). "Ahî Duman Zaviyesi". *Ahîlik Ansiklopedisi*. C. I, Ankara.
- Gökçe, T. (2014). "Ahî İvaz Zaviyesi (Şeyhlü)", *Ahîlik Ansiklopedisi*. C. I, Ankara.
- Gökçe, T. (2014). "Ahî Paşa Zaviyesi", *Ahîlik Ansiklopedisi*. C. I, Ankara.
- Gökçe, T. (2014). "Ahî Sinan Zaviyesi", *Ahîlik Ansiklopedisi*. C. I, Ankara.
- Kazıcı, Z. (1988). "Ahî Baba". *DİA*, C. 1, İstanbul.
- Küçükdağ, Y. (2014). "Ahi Baba". *Ahîlik Ansiklopedisi*. C. 1, Ankara.
- Şeker, M. (2001). *İbn-i Battuta'ya Göre Anadolu'nun Sosyal-Kültürel ve İktisadi Hayatı ile Ahîlik*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Şeker, M. (2011). *Türk-İslam Medeniyetinde Ahîlik ve Fütüvvet-Namelerin Yeri, (Seyyid Hüseyin El-Gaybî'nin "Muhtasar Fütüvvet-Nâme"si)*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Temel, H. (2007). *Ahîlik Teşkilatının Halkın Eğitim ve Öğretimdeki Rolü*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Yiğit, A. (2009). *XVI. Yüzyıl Menteşe Livası Vakıfları*. Ankara.
- Yiğit, İ. (2013). "XVI. Yüzyıl Türkiye'sinde Ahî Adlı Zaviyelerin Dağılışı". *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8/5 Spring.

Helâl Ev İdaresi Kavramı Üzerine Bir İnceleme: Adudüddîn el-Îcî'nin Ahlâku'l Adudiyye'sinde Malın Kazanılması, Korunması ve Harcanması

Sertaç ERCAN*

Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Balıkesir, Türkiye

Öz

İslam medeniyetinin diğer bilim alanlarında olduğu gibi ekonomik düşünce faaliyetlerinde de zirvede olduğu dönemde din, ahlak ve ekonomi bir bütün olarak incelenirken, 18. yüzyılda modern ekonomik düşüncenin ortaya çıkmasıyla birlikte bu anlayış yeni bir boyut kazanmaya başlamıştır. Birçok konuda olduğu gibi iktisadi konular da din ve ahlaktan ayrılarak bağımsız bir bilim dalı olarak yorumlanmaya başlamıştır. Başka bir ifadeyle Batı medeniyetinde pek çok kavram, özellikle de ekonomik kavramlar, yalnızca maddi yönleriyle ele alınmıştır. Bu incelemede ev idaresi kavramının tarihsel sürecine kısaca değinilmiş, İslam ve Batı medeniyetlerinin kavrama ilişkin farklı bakış açılarına yer verilmiş ve Ahlâk-ı Adudiyye adlı eserden alıntılar yapılarak kavram incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ahlâku'l Adudiyye, Ev İdaresi, Siyasetu'l Menzil

A Study on the Concept of Home Economics: Acquisition, Protection and Spending of Wealth in Adudüddîn el-Îcî's Ahlâku'l Adudiyye

Abstract

While religion, morality and economy were examined as a whole during the period when Islamic civilization was at its peak in economic thought activities, as in other scientific fields, this understanding began to gain a new dimension with the emergence of modern economic thought in the 18th century. As with many other issues, economic issues have begun to be separated from religion and morality and interpreted as an independent branch of science. In other words, in Western civilization, many concepts, especially economic concepts, have been discussed only in their material aspects. In this review, the historical process of the concept of home economics was briefly mentioned, the different perspectives of Islamic and Western civilizations on the concept were included, and the concept was examined by quoting from the work titled Ahlâk-ı Adudiyye.

Keywords: Ahlâku'l Adudiyye, Home Economics, Siyasetu'l Menzil

* Corresponding Author: sercan@bandirma.edu.tr

1. Giriş

İslam medeniyetinin diğer bilim alanlarında olduğu gibi iktisadi düşünce faaliyetlerinde de zirvede olduğu Orta Çağ boyunca din, ahlak ve ekonomi bir bütün halinde incelenirken, 18. yüzyılda modern anlamda iktisat düşüncesinin ortaya çıkmasıyla birlikte ekonomi, din ve ahlaktan ayrılarak bağımsız bir bilim dalı olarak yorumlanmaya başlanmıştır (Ghazanfar, 2016; Şimşek, 2022). Bu iki farklı yaklaşım kavramların kapsamalarını da değiştirmiştir. Batı medeniyetinde özellikle iktisadi kavramlara olmak üzere birçok kavram yalnızca dünyevi yönüyle ele alınmış, rasyonel olarak değerlendirilmiş ve ekonomilere ve/veya bireylere olan katkısı maddi cihetten değerlendirilmiştir. Oysa İslam düşünce sistematüğinde tüm kavramlar dünya ve ahiretle ilişkileri bağlamında ele alınmış, olaylar incelenirken dünyevi/maddi yönlerinin yanında uhrevi/manevi taraflarına da dikkat çekilmiştir. Bu açıdan bakıldığında iki medeniyet ontolojik açıdan ayrılmaktadır.

Bu bilgiler ışığında çalışmada günümüzde ev ekonomisi, ev idaresi olarak biline ve kullanılan kavramın İslam düşünce geleneğindeki yeri üzerine temel bir inceleme gerçekleştirilecektir. Bu inceleme esnasında kavramın bugünkü kullanımına da yer verilecek ve böylece okuyucuya karşılaştırma yapma imkânı tanınacaktır.

Bu kapsamda ev ekonomisi kavramını da içine alan ve İslam dünyasında ahlak temelinde incelenen iktisadi faaliyetleri ifade eden İlm-i Tedbir-i Menzil, Yunan felsefesinde Oikonomia olarak isimlendirilen kavramla benzerlik gösterse de sadece evin yönetilmesini sağlayacak iktisadi faaliyetleri değil aynı zamanda ahiret mutluluğuna ulaşmayı da kapsayan geniş bir kavramdır. Bundan dolayı İlm-i Tedbir-i Menzil birçok İslam düşünürü tarafından çalışılsa da en kapsamlı çalışma 16. yüzyılda Kınalızâde Ali Çelebi tarafından yapılmıştır (Oktay, 2005). Bu çalışmada ise literatürde yer alan bu çalışmalardan farklı olarak Adudüddîn el-Îcî'nin kaleme aldığı Ahlâk-ı Adudiyye'nin İsmail Müfid b. Ali el-İstanbulî tarafından yapılmış olan şerhi içerisindeki yer alan “Ev İdaresi (Siyasetü'l Menzil)” bölümünün “Mal” bahsi incelenmektedir. Bu incelemede önce ev idaresi kavramının tarihsel sürecine kısaca atıfta bulunulacak, ardından İslam düşünce geleneğindeki karşılığına ilişkin bilgiler sunulacak ve nihayetinde araştırmanın kaynağını teşkil eden Ahlâk-ı Adudiyye isimli eserden alıntılar yapılacaktır.

2. Oikonomia, İlm-i Tedbir-i Menzil ve Ev İdaresi

Bu başlıkta yer alan üç ifade de ev idaresi ve ekonomisi anlamına gelen kavramlardır. Oikonomia (Oikonomía) kavramın Antik Yunanca kökenini, İlm-i Tedbir-i Menzil aynı kavramın Osmanlı döneminde kullanılan şekli, Ev İdaresi ise günümüz Türkçesiyle kullandığımız biçimini göstermektedir. İlk olarak Oikonomia kavramını incelediğimizde Antik Yunancada “ev”, “hane” anlamına gelen oikos ile “idare”, “yönetim” anlamlarına gelen nem kelimelerinin bir araya getirilmesiyle meydana getirilmiş olup "ev yönetimi" veya "ev işleri" anlamına gelmektedir. Antik Yunan'da oikonomia, evin idaresi, yönetimi ve aile ekonomisiyle ilgilenen konuları ifade etmek için kullanılan bir terimdir. Oikonomia terimi, günümüzde ekonomi kavramıyla yakından ilişkilidir. Antik Yunan döneminde oikonomia, evin içindeki kaynakların etkin ve verimli bir şekilde kullanılmasıyla ilgilenen bir disiplin olarak kabul edilmekteydi. Bu, gelirin yönetimi, mülklerin yönetimi, kaynakların tasarrufu, ticaret yapma, tarım faaliyetleri gibi evin ekonomik işleriyle ilgilenmek anlamına gelmekteydi. Bu kavramı isim olarak taşıyan ilk kitabın MÖ 430-355 yıllarında Ksenofon tarafından Oikonomicus ismiyle yazıldığı ifade edilmektedir (Özgüven, 2011). Bugün oikonomia kelime olarak sadece ev ekonomisiyle ilişkilendirilmemekte genel olarak “ekonomi” kavramına karşılık gelmektedir. Ancak tarihsel bağlamı gereği kelime bugün ev idaresi bağlamında açıklanmaktadır.

“İlm-i Tedbir-i Menzil” kavramının çoğunlukla Osmanlıca metinlerde Ev Ekonomisi, Ev İdaresi yani Oikonomia kavramlarının karşılığı olarak kullanıldığı görülmektedir. Kavram Tedbirü'l-Menzi, Siyasetü'l Menzil gibi aynı anlama karşılık gelen farklı şekillerde de ifade edilmektedir. İfadeye, Yunanca aslı olan oikonomia kavramına atıfla ilk kez İbn Miskeveyh tarafından Tehzibü'l-Ahlâk isimli eserde yer verilmiştir (Çağrı, 2011; Leshem, 2016). Yine İbn Sînâ'nın es-Siyasetü'l-Menziyye ismiyle aynı konuyu ele alan bir eseri bulunmaktadır. Bu eser, konuyla ilgili kendisinden sonra yapılan çalışmalar için temel bir kaynak eser durumdadır (Orman, 2010). İbn Miskeveyh ve İbn Sînâ'dan sonra Gazâlî, Nasîrüddîn-i Tûsî, Kınalızâde Ali Çelebi ve Adudüddîn el-Îcî gibi birçok alim kavrama

eserlerinde yer vermiştir. Yine Orman'a (2017) göre kavram, Aristo'yu takip eden Meşşâî ekolü olarak ifade edilen İslam filozofları tarafından da ev yönetimi ve aile ahlakına karşılık olarak kullanılmaktadır.

"İlm-i Tedbir-i Menzil" terimi, Osmanlı dönemi Türkçesi'nde kullanılan bir ifadedir. Örneğin Kınalızâde İlm-i Tedbir-i Menzil'i "ilm-i tedbîrî'l-men zil bir ilimdir ki anınla ehl-i men zil arasında nizâm u intizâm ve vech-i lâ yık üzerine ma'âş eylemeğin keyfiyeti bilinir. Çün insân sâyir hayvânaâttan mümtâz ve ictimâ'-ı men zili -ki ehl ü ıyâl ve hadem ü havelden ibârettir- ana lâzımdır." şeklinde tanımlamaktadır (Kınalızâde, 2012). Bu bağlamda anlamı, bir evin veya yerleşkenin idaresi ve yönetimi olarak belirtilebilir. "İlm-i" kelimesi "bilim" veya "ilim" anlamına gelirken, "tedbir" evi veya mekânı düzenleme, yönetme ve planlama anlamına, "menzil" ise bir mekân, yerleşke veya konaklama yeri olarak kullanılmaktadır. Bu ifade, Osmanlı İmparatorluğu döneminde, özellikle saraylar, konaklar veya büyük evler gibi büyük ölçekli yerleşkelerin yönetimi ve idaresiyle ilgilenen görevlilerin kullandığı bir terim olarak karşımıza çıkmaktadır. İlm-i Tedbir-i Menzil, bir mekânın günlük işleyişini sağlamak, düzeni korumak, personelin görevlerini planlamak ve yerleşkenin ihtiyaçlarını karşılamak için gerekli olan bilgi ve becerileri ifade etmektedir. Özetle kavram "Ev İdaresi, Ev Yönetimi, Ev Ekonomisi" olarak günümüz Türkçesinde ve literatürde kullanılmaktadır. Bu çalışmada ise "Ev İdaresi" şeklinde kullanılacaktır.

Ev idaresi, ev halkının amaçlarına ulaşma üzere mevcut kaynakların etkin ve verimli bir şekilde planlanması, organize edilmesi ve yürütülmesi anlamına gelmektedir. "Ev idaresi" kavramı genellikle bir ev veya ev halkı için günlük yaşamın yönetimiyle ilgilenen faaliyetleri ifade etmektedir. Ev idaresi, genellikle ev halkının bir üyesi, ev sahibi veya evin yöneticisi tarafından yürütülür. Ev idaresi iş birliği, iletişim ve sorun çözme gibi yetenekleri içermektedir.

Tüm bu tanımlarla birlikte oikonomia kavramı sadece dünya hayatına ilişkin iken İlm-i Tedbir-i Menzil kavramı hem dünya hem de ahirete ilişkindir. Bu açıdan İslam düşünürleri oikonomia kavramını, Kur'an ve Sünnet'i temel olarak geliştirmişler ve özgün hale getirmişlerdir (Orman, 2017). Diğer bir deyişle bu çalışmanın temel kavramı olan İlm-i Tedbir-i Menzil, ev idaresinin sadece iktisadi yönünü değil ahlaki yönünü de ele alan bir kavram olarak öne çıkmaktadır (Kınacı ve Durmuş, 2022). Ancak günümüze gelindiğinde ev idaresi kavramı ile tekrar oikonomia kavramının içeriğine geri dönmüş, kavram sadece dünya hayatına ilişkin düzenlemelerle sınırlandırılmıştır. Bu açıdan ve ilgili kavram çerçevesinden bakıldığında, ilmi anlamda kendimize ait geniş bir literatür göz ardı edilmekte ve batıdan ithal tanımlamalar kullanıldığı görülmektedir. İşte bu ve benzeri çalışmalarla bu geniş ve kadim literatürün tekrar gün yüzüne çıkarılması amaçlanmaktadır.

3. Ahlâku'l Adudiyye ve Adudüddîn el-İcî

Tam adı Ebü'l-Fazl Adudüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdilgaffâr el-İcî olan Adudüddîn el-İcî, 1281'de (680) Şîraz yakınlarında bulunan İc'de doğmuştur. Varlıklı bir aileye mensuptur. İlhanlıların başkenti Sultâniye'de kadılık, seyyar medresede müderrislik yapmış ve kâdılkudât olarak vazifede bulunmuştur. Hâfız-ı Şîrâzî kendisini Fars bölgesinin imarını sağlayan beş önemli şahsiyetten biri ve "bilgi ülkesinin padişahlar padişahı" olarak nitelendirmektedir (Gölpınarlı, 1989). Kelâm, fıkıh usûlü ve dil başta olmak üzere ondan fazla eserin müellifi olduğu tespit edilmiştir (Görgün, İslâm Ansiklopedisi).

Bu çalışmanın da konusunu teşkil eden eserlerden olan Adudüddîn el-İcî'nin 13. yüzyılda ahlâk ve siyaseti hem teorik hem de pratik yönleriyle ele almış olduğu Ahlâku'l Adudiyye, üzerine birçok şerh ve haşiyenin kaleme alındığı bir eser olmuştur. Esere ilişkin Şemsüddîn el-Kirmânî, Taşköprizâde Ahmet Efendi, Alâüddîn el-Kâzerûnî, Müneccimbaşı Ahmet Dede ve İsmail Müfid İstanbulî gibi alimler şerh yazmışlardır. Bu çalışmada İsmail Müfid Efendi'nin 18. Yüzyılda kalem aldığı, çevirisinin Selime Çınar tarafından yapılan Türkiye Yazma Eserler Kurumu tarafından 2014 yılındaki ilk baskıdan faydalanılmıştır. Eser temel olarak 4 bölüm (makaleden) oluşmakta olup bunlar; nazarî ahlâk, ahlâkın korunması ve edinilmesi, ev yönetimi ve şehir yönetimidir. Yine çalışma kapsamında üçüncü başlık olan ev yönetimine ilişkin bilgiler aktararak yorumlanacaktır.

4. Ahlâku'l Adudiyye'de Ev İdaresi (Siyasetu'l Menzil)

Modern iktisat bilimi ve iktisadi düşünce, insan ve toplum hayatının ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilmeden önce birçok değişiklik geçirmiştir. Batı ve Doğu'da, modernite öncesi dönemlerde iktisadi meselelere ilişkin eserlere rastlamak zordur çünkü o dönemlerde iktisat, genellikle diğer disiplinlerle iç içe geçmiş bir şekilde ele alınmıştır. İktisadi konular, sosyal, siyasal, dini ve felsefi düşüncelerin bir parçası olarak görülmüş ve ayrı bir varlık alanı olarak kabul edilmemiştir (Beşer, 2014).

Antik Yunan'da filozoflar arasında iktisadi meselelere ilişkin tartışmalar bulunmaktadır. Aristoteles, Politika adlı eserinde ekonomik konulara yer vermiş ve ev ekonomisi, tüketim, ticaret ve devletin ekonomik rolü gibi konuları ele almıştır. Ancak Aristoteles'in iktisat anlayışı, modern iktisat biliminden farklıdır ve daha çok ahlaki ve politik bir bakış açısına sahiptir. Doğu dünyasında da iktisadi düşünce genellikle diğer disiplinlerle iç içe geçmiştir. Örneğin Konfüçyüsçülük, iktisadi meseleleri ahlaki ve siyasi bir bağlamda ele almıştır. Benzer şekilde İslam düşüncesinde de iktisadi konular, dini hükümler ve ahlaki değerlerle iç içe geçmiştir.

Modern iktisat bilimi 18. ve 19. yüzyıllarda ortaya çıkmıştır. Adam Smith'in "Ulusların Zenginliği" adlı eseri, modern iktisat düşüncesinin temelini atmıştır. Smith, ekonominin serbest piyasa mekanizmaları ve bireysel çıkarlar tarafından yönlendirilmesi gerektiğini savunmakta ve iktisadi konuları diğer disiplinlerden ayrı bir şekilde ele almaktadır.

Sonuç olarak, modernite öncesi dönemlerde iktisadi meselelere ilişkin ayrıntılı ve kapsamlı eserlere rastlamak zor olsa da ekonomik konular insan ve toplum hayatının her zaman bir parçası olarak görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında Türk-İslam literatüründe rastladığımız İlm-i Tedbir-i Menzil kavramı, tarafımızca, konuya ilişkin farklı bakış açıları sunması açısından değerli olduğu düşünülmektedir.

Adudüddîn el-Îcî'nin Ahlâku'l Adudiyye'sinin ilgili nüshasında üçüncü makale ev yönetimi konularını içermektedir (İstanbulî, 2014). Müellifin ev yönetiminden kastı içinde bulunan özel bir kaynaşma mekanıdır. Bu mekânda ev halkıyla şer'an, örfen ve aklen uygun şekilde paylaşım yapılması gerektiği ifade edilmektedir. Eserin üçüncü makalesi dört ana konuyu içermektedir: Mal, eşler, hizmetçiler ve çocuk. Bununla birlikte bu çalışmada yalnızca "Mal'a" ilişkin ifadeler yer verilmektedir. Malın ilk zikredilmesi de kastidir, zira insan hayatının idamesi öncülü maldır.

Eserde mal başlığı malın kazanılması, malın korunması ve malın harcanması olmak üzere üç ana bahiste işlenmektedir. Bu üç başlığa Kınalızâde'nin Ahlâk-ı Alâî'sinde de rastlanmakta, hatta yapılan bir çalışmada bu üç başlık modern iktisadi terimlerle, sırasıyla, "gelir", "yatırım-tasarruf" ve "tüketim" kavramlarıyla eşleştirilmektedir (Kınacı ve Durmuş, 2022). Her ne kadar malın kazanılması gelire, harcanması ise tüketime uygun gibi görünse de "İlm-i Tedbir-i Menzil" kavramı çerçevesinde değerlendirildiğinde farklı anlam ve kapsamlara da sahip oldukları belirtilmelidir.

Eserin şârihi mal kavramını şu şekilde tanımlamaktadır: "Malın kökü emvâl (mallar)'ın gösterdiği üzere mevl'dir. Tanımı tabiatın kendisine meylettği ve ihtiyaç zamanı için biriktirdiği şeydir (İstanbulî, 2014)." İsmail Mufid Efendi, bu tanımı Îcî'nin malın kazanılması, korunması ve harcanması sınıflandırmasına uygun şekilde yaptığını ifade etmektedir.

4.1. Malın Kazanılması

Müellife göre malın kazanılması ticaret ve zanaat ile yapılır. Ona göre zanaat, ticaretten daha üstündür. Bu üstünlük sebepleri, zanaatın yeteneğe dayanması ve üretilen ürünlere ihtiyacın sürekli olması, ticarete malı ifsad eden birçok sebep bulunmasına karşın zanaat de bu risklerin daha az olması, zanaatın daha az meşguliyet gerektirmesi ve böyle ahiret kazancıyla daha çok meşgul olmaya imkân tanınması şeklinde belirtilmektedir. Bununla birlikte zanaat ehlinin bazı reziletlerden (kötü huylar) de daha uzak olduğu ifade edilmektedir (İstanbulî, 2014: 146). Görüleceği üzere müellif malın kazanılmasını zanaat ve ticarete bağlamakta, bu ikisi arasında da yukarıda yer alan sebeplerle zanaatın daha efdal olduğunu belirtmektedir.

İcî malın kazanılmasına ilişkin yöntemlerin yanında malı kazanırken dikkat edilmesi gerek iki hususa ayrıca dikkat çekmektedir. Bunlardan birincisi adalet ikincisi mürüvvettir (İstanbulî, 2014: 146). Adaletten kasıt ticari işlerde, ölçüde, tartıda doğru olmak ve dürüstlüktür. Mürevvete ilişkin farklı tanımlar bulunmakla birlikte bu eserde kastedilen haliyle “nefsi kötülüklerden alıkoymak ve halkın kötü gördüğü davranışlardan uzak durmak” şeklinde bir anlam içerdiği belirtilebilir. Bu bağlamda müellif, malın kazanılması sırasında dolandırıcılık, hile gibi olumsuz davranışlardan kaçınmayı salık vermektedir. Böylece mal kazanılırken temiz ve helal olacaktır.

4.2. Malın Korunması

Müellif malın muhafazası konusunda üç noktaya temas etmektedir. Bunlar: (1) Cimrilik etmeksizin harcanan paranın (gider) kazanılandan (gelir) az olması (2) Malın işletilmesi (3) Malların nakdî, aynî ve gayrı menkul olarak taksim edilmesidir. Birinci maddede cimrilik etmeksizin ifadesi ailenin ve çocukların ihtiyaçlarında bir eksiklik olmaksızın şeklinde açıklanmaktadır. Zira giderleri azaltmak için evin ihtiyaçlarını görmemek uygun görülmemektedir. İkinci madde de yer alan malın işletilmesi kısmı elde bulunan ticarete uygun malların kâr ve fayda amacıyla işletilmesini kapsamaktadır. Üçüncü madde ise mevcut sahip olunan malların nakdî, aynî ve gayrı menkul olmak üzere üç farklı şekilde saklanması ve böylece muhtemel felaket ve kayıplardan malların korunmasını içermektedir (İstanbulî, 2014: 148-149).

Özetle ilk nokta, ailenin ve çocukların ihtiyaçlarını göz ardı etmeden ev giderlerinin azaltılmasının uygun görüldüğünü açıklamaktadır. İkinci nokta, ticaret için uygun olan malların kar elde etmek ve fayda sağlamak amacıyla işletilmesini kapsamakta, üçüncü nokta ise mevcut malların nakit, mal ve taşınmaz şekillerde saklanarak muhtemel sorunlardan korunmasını sağlamaktır.

4.3. Malın Harcanması

Müellif malın dört temel yolla harcanabileceğini ifade etmektedir: (i) Allah için (zekât, sadaka, adak gibi) ii) Mürevvet (insanîyet) için iii) Zaruret için iv) İhtiyaç için (İstanbulî, 2014: 150-154). Her bir maddeye ilişkin açıklamalar ise şu şekildedir:

- (i) Allah için: Bu maddede malın Allah yolunda, sevaba ulaşmak maksadıyla harcanması kastedilmektedir. Bu amaçla malın harcanmasında şu hususlara dikkat edilmesi gerektiği de ayrıca ifade edilmektedir: Malı infak ederken hoşnutsuz ve gönülsüz olmak, gönül kırmak ve riyâ (gösteriş) niyetiyle vermek. Zira bu durumlar yapılacak cömertliklerin boşa düşeceği ifade edilmektedir. İcî ek olarak, malın bu şekilde harcanması durumunda özellikle fakirliğini gizleyenlerin tercih edilmesini tavsiye etmektedir. Çünkü bu kişiler hem daha iffet hem de ihtiyaç sahibi kişilerdir.
- (ii) Mürevvet için: Mürevvet yukarıda da ifade edildiği üzere insanlığın iyiliği için anlamında kullanılmakta olup, insanîyet namına yapılan harcamaları ifade etmektedir. İcî bu harcamanın beş şartı olduğunu belirtmektedir ki bunlar: Acele etmek, gizlemek, verileni az bulmak, süreklilik ve vereceği yeri doğru seçmektir. Bu şartlar ilgili harcamaların kemalini göstermektedir.
- (iii) Zaruret için: Müellif zaruret halini iki şekilde ifade etmektedir. Zâlim, fasık, sefih birinin vereceği zararı gidermek için ya da bir faydayı elde etmek için yapılacak harcamalardır. Bu haller bazen rüşvet bazense verilecek sadaka, bağış benzeri bir harcamayla giderilebilir. Bununla birlikte rüşvetin dinen haram olması katî bir bilgi olduğu düşünüldüğünde bu şekilde yapılacak bir harcama ancak bir zararı gidermek için zaruret durumunda gerçekleştirilebileceği şeklinde yorumlanabilir.
- (iv) İhtiyaç için: Kişinin kendisi ve ailesi için zorunlu olarak yapacağı harcamaları ifade etmektedir. Bu harcamalar yapılırken tutumlu olmak esas olmakla birlikte eğer ailede muhabbeti arttıracaksa cimrilik yerine fazla harcamaya meyletmek, iki kötüden daha iyi olan olduğu belirtilmektedir.

5. Sonuç

“Siyasetu'l Menzil” ve “İlm-i Tedbir-i Menzil” kavramları İslam düşünce geleneğinde, günümüzde “Ev İdaresi” olarak ifade ettiğimiz kavrama tekabül etse de yukarıdaki açıklama ve alıntılarda da görüleceği üzere kapsamı çok daha geniş kavramlardır. Zira İslam alimleri kavramları ele alırken her seferinde dünya ve ahiret dengesini gözetmişler ve olaylara bu cihetten bakmışlardır. Bu, ilmi gelişmelerinde Batı dünyasına geçmesiyle kaybedilen bir miras gibidir. Bu çalışmanın amacı da kaybedilen bu mirası yeniden gün yüzüne çıkarmak için ilgili kaynakları tekrar gündeme getirmektir.

Adudüddîn el-İcî'nin Ahlâku'l Adudiyye'de Siyasetu'l Menzil kavramını mal, eşler, hizmetçiler ve çocuklara olmak üzere dört başlık altında incelemektedir. Bu çalışmada bu dört başlıktan biri olan mal kavramı üzerinde durulmuştur. Müellife göre mal bahsinde malın korunması, kazanılması ve harcanması olmak üzere üç ana unsur bulunmaktadır:

Malın Kazanılması: Mal zanaat ve ticaret başta olmak üzere çeşitli yollarla elde edilebilmektedir. Malın kazanılması, finansal hedeflere ulaşmak, ihtiyaçları karşılamak ve gelecekteki gereksinimleri karşılamak için önemlidir. Ancak malın kazanılması esnasında dürüstlük ve mürüvvet gözetilmesi önem arz etmektedir.

Malın Korunması: Elde edilen malın korunması, malın değerini ve bütünlüğünü sağlama amacını taşımaktadır. Bu, mali kaynakları tehlikelere, hırsızlığa, zararlara veya israf etmeye karşı koruma anlamına gelmektedir. Malın korunması esnasında cimrilik etmeksizin harcanan paranın (gider) kazanılandan (gelir) az olması, malın işletilmesi ve malların nakdî, aynî ve gayri menkul olarak taksim edilmesi esaslarına azamî dikkat gösterilmesi gerektiği ifade edilmektedir.

Malın Harcanması: Elde edilen malın harcanması, maddi kaynakların kullanılması anlamına gelmektedir. Harcama, kişisel ve aile ihtiyaçlarının karşılanması, yaşam standartlarının sürdürülmesi, eğitim, sağlık, barınma, beslenme gibi temel gereksinimlerin karşılanması için gerçekleşmektedir. Ayrıca, kişisel zevkler, eğlence, seyahat gibi isteklerin de tatmin edilmesi için harcama yapılmaktadır. Harcamaların planlanması, bütçe oluşturma, tasarruf yapma ve ihtiyaçlarla istekler arasında denge kurma önemlidir. Müellife göre mal dört şekilde harcanmalıdır: Allah için (ibadet amaçlı), müevvet (insanîyet) için, zaruri bir ihtiyaç için ve genel ihtiyaçlar için.

Malın kazanılması, korunması ve harcanması, mali yönetim becerisi gerektirmekte ve alınacak kararların bir kombinasyonunu içermektedir. Etkili bir şekilde mali kaynakları yönetmek, finansal istikrar, güvence ve geleceğe hazırlık sağlamak açısından önemlidir. Bunun için gelir elde etmek, tasarruf yapmak, riskleri yönetmek ve bilinçli harcama kararları almak elzemdir. Tüm bunları yaparken ahireti de hesaba katmak, işin manevi yönlerini de düşünmek “Siyasetu'l Menzil” kavramının aslını oluşturmaktadır.

Bundan sonra gerçekleştirilecek çalışmalarda farklı siyasetname ve kaynaklarda geçen “Siyasetu'l Menzil” ve “İlm-i Tedbir-i Menzil” kavramlarına ilişkin açıklamaların daha kapsamlı şekilde incelenmesi literatüre önemli katkılar sunacaktır. Özellikle günümüz ekonomik siteminin başta gelir dağılımındaki adaletsizlik olmak üzere insanlık üzerinde oluşturduğu sorunlar düşünüldüğünde bu ve benzeri kavramların farklı açılardan değerlendirilmesinin önemi bir kez daha görülmektedir.

Kaynakça

- Beşer, A. H. (2014). Ahlakta İktisat: Ahlâk-ı Alâî'de İktisadi Meseleler. *İş Ahlakı Dergisi*, 7(1), 5-33.
- Çağrı, M. (2011). “Tedbîrü'l-Menzil”. TDV İslâm Ansiklopedisi. TDV Yayınları.
- Ghazanfar, S. M. (Ed.). (2016). Orta Çağ İslam İktisat Düşüncesi Batı İktisatındaki “Büyük Kayıp Halka”nın Telafisi (M. S. Akgönül, Çev.). Klasik Yayınları.
- Gölpınarlı, A. (Çev.) (1989). Hâfiz Divanı, İstanbul, MEB Yayınları.
- Görgün, T. “İCÎ, Adudüddin”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ici-adududdin> (07.06.2023).
- İstanbulî, İ. M. (2014). Şerhu'l-ahlâki'l-adudiyye. Thk.-çev. Selime Çınar, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.

- Kınacı, H. ve Durmuş, M. E. (2022). Ahlâk-ı Alâî Bağlamında Günümüz İktisadi Davranışlarının Değerlendirilmesi. *Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(2).
- Kınalızâde, A. Ç. (2012). Ahlâk-ı Alâ'î (2. baskı, haz. M. Koç). İstanbul: Klasik Yayınları.
- Leshem, D. (2016). Retrospectives: What Did the Ancient Greeks Mean by Oikonomia. *Journal of Economic Perspectives*, 30(1), 225-238. <https://doi.org/10.1257/jep.30.1.225>
- Oktay, A. S. (2005). Kınalızâde Ali Efendi ve Ahlâk-ı Alâ-i. İz Yayıncılık.
- Orman, S. (2001). İktisat, tarih ve toplum. İstanbul: Küre Yayınları.
- Orman, S. (Ed.). (2017). İlm-i Tedbir-i Menzil, Oikonomia ve İktisat. İçinde Akli düşünce ve felsefenin doğu'dan doğuşu: Babil-Keldanî-Çin-Hint-İran-İbranî gelenekleri (2. baskı, ss. 410-458). İnsan Yayınları.
- Özgüven, A. (2011). İktisadi düşünceler-doktrinler ve teoriler. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Şimşek, M. (2022). Fıkıh - İktisat İlişkisi. *Fikriyat Gazetesi*. <https://www.fikriyat.com/yazarlar/murat-simsek/2022/04/07/fikih-iktisat-iliskisi>

Osmanlı ve Irak Mutfak Kültürünün İncelenmesi

Büşra DEMİRER*, Mehmet ÖZDEMİR♦

* Karabük Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Beslenme ve Diyetetik, Karabük, Türkiye

♦ Karabük Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Tıbbi Farmakoloji, Karabük, Türkiye

Öz

Bu çalışmada Osmanlı dönemi beslenme alışkanlıkları ve mutfak kültürünün Irak mutfacı ile birlikte incelenmesi amaçlanmıştır. Beslenme; sağlığı korumak, geliştirmek ve yaşam kalitesini geliştirmek için gereksinim duyulan besin öğelerinin vücuda alınmasıdır. Beslenme, insanoğlunun binlerce yıllık serüveninin en temel fizyolojik gereksinimidir. Aynı zamanda kültürlerin sosyal, ekonomik, politik ve dilsel özelliklerini ortaya koyan önemli bir rol üstlenir. Yüzyıllardan beri süregelen, gelenekler sonucu oluşan beslenme alışkanlıkları; milletlerin, ülkelerin ve toplumların sosyokültürel ve ekonomik yapısına, tarımsal üretim yöntemlerine ve tarihsel kimliğine göre değişebilmektedir. Günümüz Türk mutfacının ve beslenme alışkanlıklarının şekillenmesinde etkili birçok faktör bulunmaktadır. Türklerin, kendilerinden önce buldukları topraklarda yaşamış olan uygarlıkların yeme-içme kültürünü, tüketilen besin çeşitlerini, pişirme yöntemlerini harmanlaması ile günümüz Türk mutfak kültürü oluşmuştur. Osmanlı Devleti'nin, günümüz Türk mutfak kültürünün ve beslenme alışkanlıklarının oluşmasında etkisi yadsınamaz derecede önemlidir. Bu dönemde imparatorluk mutfacı haline gelen Türk mutfacı, bünyesindeki tüm topluluklardan çeşitli yemekler almış; bu toplulukların yemek folkloru üzerinde de önemli bir etki bırakmıştır. Irak mutfacı göçebe boylarına dayanan köklü bir geçmişe sahiptir. Osmanlı ile benzer şekilde büyük bir imparatorluk mutfacıdır ve Osmanlı ile birbirlerinin mutfacını ve beslenme alışkanlıklarını etkilemişlerdir. Dolayısı ile Irak mutfak kültürünün Osmanlı dönemi beslenme alışkanlıklarının incelenmesinde etkisi büyüktür.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Irak, beslenme, kültür, mutfak

* Corresponding Author: busrademirer1@gmail.com

♦ mehmetozdemir@karabuk.edu.tr

Gönderilme/Received: 30 Mayıs 2023

Kabul/Accepted: 21 Aralık 2023

Yayınlanma/Published: 31 Aralık 2023

Examination of Ottoman and Iraq Cuisine Culture

Abstract

This study aims to examine the nutritional habits and culinary culture of the Ottoman period together with Iraqi cuisine. Nutrition: It is the intake of nutrients the body needs to protect and improve health and the quality of life. Nutrition is humankind's most basic physiological need for thousands of years of adventure. At the same time, it plays an important role in revealing culture's social, economic, political, and linguistic characteristics. Eating habits formed due to traditions that have been going on for centuries may vary depending on the sociocultural and economic structure, agricultural production methods, and historical identity of nations, countries, and societies. Many factors are influential in shaping today's Turkish cuisine and eating habits. Today's Turkish culinary culture was formed by the Turks blending the eating and drinking culture, types of food consumed, and cooking methods of the civilizations in the lands they lived in before them. The influence of the Ottoman Empire on the formation of today's Turkish culinary culture and eating habits is undeniably essential. Turkish cuisine, which became the imperial cuisine during this period, borrowed various dishes from all communities. It has also significantly impacted the food folklore of these communities. Iraqi cuisine has a deep-rooted history dating back to nomadic tribes. It is an excellent empire cuisine, similar to the Ottoman Empire, and they influenced each other's cuisine and eating habits. Therefore, Iraqi culinary culture significantly impacted examining the eating habits of the Ottoman period.

Keywords: Ottoman, Iraq, nutrition, culture, cuisine

1. Giriş

Beslenme yaşamımızı devam ettirebilmemiz için gerekli olan fizyolojik bir ihtiyaç ve günlük bir aktivite iken aynı zamanda kişiliği, sosyal sınıfı, yaşam tarzlarını, cinsiyet rollerini ve ilişkileri, aileyi, toplumu, etnik grupları veya milleti tanımlayan önemli bir kültür unsurudur (Boutaud ve diğerleri, 2016). Bunun yanında toplumun kültürü, coğrafi özellikleri, yaşam tarzı ve geçmişi de beslenme alışkanlıklarını ve mutfak kültürünü etkilemektedir (Güler, 2007). Mutfak kültürü, beslenmeyi sağlayan yiyecek ve içecek çeşitleri, bunların hazırlanması, pişirilmesi, saklanması ve tüketilmesi sürecini; buna bağlı olarak yemek yapılan mekanı, araç gereçleri ve yemek geleneği ile toplumun sosyokültürel, ekonomik durumuna, tarihsel kimliğine, yeme içme alışkanlıklarına, tarım üretimine göre şekillenmiş mutfağını da içine alan kendine özgü kültürel bir yapıyı anlatmaktadır (Aşkın Uzel, 2018).

Türklerin göçebe bir hayattan gelmeleri ve tarih boyunca dünyanın birçok coğrafi bölgesinde yaşamış olmaları dolayısıyla/nedeniyle ile Türk mutfak kültürünün oluşmasında etkili birçok farklı millet/ülke vardır. Bu etkileşimler ise; Kutadgu Bilig, Orhun Yazıtları, İbn-i Batuta Seyahatnamesi, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Babürname ve Kanunnameler gibi Türk tarihi için oldukça önemli yazılı kaynaklardan anlaşılabilir (Akın ve diğerleri, 2015). İbn'i Batuta 14. yüzyıl döneminde Türklerin beslenme alışkanlıklarına ilişkin şunları söylemiştir: 'Türkler bulgur denilen darıdan yapılan bir yemek yerler. Kaynamış suya bir miktar bulgur atarlar, eğer varsa doğranmış et koyarlar. Yemeklerin yanına kırmızı denilen kısrak sütünden yapılan bir içki içerler' (Gürsoy, 2004).

Türkler İslamiyet'ten önce Ural-Altay dağları arasındaki bölgede yaşamışlardır. Dolayısı ile yalnızca Orta Asya kültüründen değil Kafkaslar, Kuzey Karadeniz ve Macaristan ovalarına kadar uzanan geniş bir alandan söz edilmektedir (Koşay, 1982). İslamiyet'in kabulü ile birlikte çok daha geniş alanlara uzanan Türk tarihi çok uluslu bir imparatorluk olan Osmanlı Devleti ve ardından Türkiye Cumhuriyeti halini almıştır. Tarihsel olarak bakıldığında M.Ö. 200'lü yıllardan bu yana birçok farklı coğrafi bölgede birçok devlet kuran Türkler çok fazla medeniyetle etkileşim kurmuştur. Bu etkileşimler beslenme alışkanlıklarına ve mutfak kültürünün oluşmasına etki etmiştir (Koşay, 1982; Sürücüoğlu & Özçelik, 2008). Türk mutfağının şekillenmesinde özellikle Orta Asya Türklerinin, Mezopotamya kültürünün, İslam kültürünün, Selçuklu ve Osmanlı İmparatorluklarının etkisi oldukça büyüktür (Samancı, 2008). Bu mutfak kültürleri aynı şekilde değil, kendi inanç ve yaşamlarına uygun olarak alınmıştır. Yapılan yemeklerde yapımın da aynı olmasa dahi şekil değiştirilmesi, malzemelerin farklı kullanımı vb. işlemler ile Türk mutfağında da yerini almıştır (Kasar, 2021).

2. Osmanlı Mutfak Kültürü

Osmanlı Devleti'nin geniş bir coğrafyaya yayılması ve bünyesinde birçok farklı milleti barındırması sonucu Türk mutfağı da ciddi bir gelişim göstermiş ve dünyanın sayılı mutfakları arasında yerini almıştır. Pek çok kaynak Çin, Fransız ve Osmanlı mutfaklarının dünyanın en iyi üç mutfağı olduğunu bildirmektedir (Başaran, 2016; Samancı, 2008; Sürücüoğlu & Özçelik, 2008). Aynı zamanda kaynaklara göre Osmanlı Devleti'ne ziyarete gelen yabancı devlet adamları Türk yemeklerini beğenip, kendi aşçılarının yetişmesi için Türk aşçılarından yanına göndermişlerdir (Başaran, 2016).

Osmanlı Devleti'nde mutfak saray yaşamının önemli bir parçası haline gelmiştir. Padişah ve davetlileri bir sofraya etrafında toplanmayı, yemek yemeyi bir sosyal aktivite olarak görmüşlerdir. Bu da yemekleri hazırlayan aşçıların rekabet içerisine girmelerine ve sürekli yeni lezzetler aramalarına sebep olmuştur (Başaran, 2016).

Osmanlı Devleti'nde mutfak, saray mutfağı ve halk mutfağı olarak ikiye ayrılmıştır. Saray mutfağı, padişah ve divan halkı için hazırlanan oldukça görkemli, çok çeşitli yemekleri barındıran 'Matbâh-ı Amire' denilen mutfaktır. Bu görkemin oluşması için aşçıların devamlı yeni lezzetler arayışında olması da saray mutfağının hızla gelişmesine sebep olmuştur (Güler, 2010). Saray mutfağı gerek mutfak kadrosunun fazlalığı gerek çeşitlilik ve zenginlik açısından Osmanlı mutfağının zirvesi haline gelmiştir. Fatih Sultan Mehmet'in 15.y.y.'in ikinci yarısında Topkapı Sarayı'na yeni mutfaklar yaptırmasıyla saray mutfak kültürü başlamıştır (Mussmann & Pahalı, 1994). İstanbul'un fethinin ardından saray mutfağında ciddi değişiklikler yaşanmıştır. Farklı bir kültürün etkisi ile daha önce fazla tüketilmeyen deniz ürünleri tüketilmeye başlanmıştır. Yine bu dönemde çıkarılan Fatih Kanunnamesi ile ilk kez yemek yeme kuralları oluşturulmuştur. Bu dönemde sarayda en fazla tüketilen besinler; bulgur, pirinç, ekmek, yoğurt, lahana, sakatat ürünleri ve baharatlar yer almaktadır. Bunların yanında kadayıf, baklava, zerde, muhallebi, zülbiye, lokma ve halkiçini gibi tatlı çeşitlerinin de saray mutfağında oldukça fazla tüketildiği bilinmektedir (Hatipoğlu & Batman, 2014). Osmanlı halk mutfağında ise saray mutfağından ciddi farklılıklar yoktur. Halk mutfaklarında pirinç yerine bulgur, şeker yerine bal ve pekmez, beyaz ekmek yerine esmer köy ekmeği ve yufka daha fazla kullanılmaktadır (Sürücüoğlu & Özçelik, 2008). Halk mutfağı çeşitlerinin saray mutfağı kadar zengin ve fazla olmadığı bilinmekle birlikte Batı ülkelerinin yemek çeşitleri ile kıyaslandığında Osmanlı halk mutfağı yemek çeşitliğinin çok daha fazla olduğu söylenebilir. Bu durum da esasında Türk mutfağının her dönem için zengin bir yapıda olduğunu göstermektedir (Kasar, 2021).

Osmanlı mutfağında 17. yüzyıldan itibaren sınırların genişlemesi ve Avrupa'nın etkisi ile daha önce tüketilmeyen besinlerin kullanılmaya başlandığı bildirilmektedir. Portakal, domates, muz, mandalina gibi besinler yavaş yavaş yaygınlaşmaya başlamıştır. 19. yüzyıla gelindiğinde ise Avrupa ile olan ticari ilişkilerin gelişmesi ve Batı Toplumları'nın etkisinin artması ile birlikte yemek yeme kültüründe de değişiklikler başlamıştır. Daha önce yerde oturarak yenilen yemeklerin yerini sandalye ve masalar almış, ortak kullanılan tencere yerine bireysel yemek tabakları kullanılmaya başlanmıştır (Ünsal, 1996).

3. Irak Mutfak Kültürü

Osmanlı mutfağı 17. yüzyıldan sonra hızla gelişmeye başlamış ve farklı kültürlerden, milletler de etkilenmeye başlamıştır. Osmanlı mutfağını etkileyen bu ülkelerden biri de Irak'tır. Irak, dünyanın en eski medeniyetlerine ev sahipliği yapmış olan Mezopotamya Bölgesi'nde kurulmuş bir devlettir. Bu sebeple birçok kaynak Irak mutfağını Mezopotamya mutfağı olarak da adlandırmaktadır (Tawfeq, 2022). Yarış (2014)'a göre dünyadaki bütün mutfakların temelinde Mezopotamya mutfağının doğrudan etkisi vardır. Çünkü ilk yerleşik hayatın başladığı ve tarımın ilk defa yapıldığı topraklar olan Mezopotamya, mutfak sanatları da dahil olmak üzere bilginin birçok alanında çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapmış; Türkiye, Irak, İran ve Suriye gastronomisinin bugünkü durumuna gelmesinde etkili olmuştur (Yarış, 2014).

Irak mutfağı göçebe boylarına dayanan köklü bir geçmişe sahiptir. Osmanlı Devleti gibi çok uluslu bir devlet olan Irak bünyesindeki uygarlıklardan etkilenmiş ve onları etkilemiştir. Kanuni Sultan Süleyman'ın Bağdat'ı fethinden

sonra Osmanlı ve Irak devletleri arasındaki etkileşim artmış ve mutfak kültürleri arasındaki ilişki gelişmiştir (Tawfeq, 2022).

Irak mutfağında genel olarak tüketilen besinler; pirinç, buğday, patlıcan, bamyaya, patates, domates, fasulye, et ürünleridir. Deniz ürünleri Osmanlı'da olduğu gibi nadir tüketilmektedir. Osmanlı ile benzer olarak et yemekleri oldukça sık kullanılmakta ve genelde pilav ile birlikte tüketilmektedir. Osmanlı beslenme alışkanlıklarından farklı olarak Irak; domates, patates, patlıcan ile daha erken tanışmış ve mutfağında sık sık kullanmaya başlamıştır. Bir diğer ortak nokta ise yemeklerde baharatın bolca kullanılmasıdır (Tawfeq, 2022).

Osmanlı ve Irak mutfağının benzer izler taşıması her iki devletinde İslam'ı seçmesi ile de ilgilidir. İslam kültürünün mutfak üzerindeki etkisi her iki ülkeyi de etkilemiştir. İslamiyet'in kabul edilmesiyle özellikle mutfakta kullanılan malzeme, sofrada adabı gibi birçok konuda sınırlamalara ve değişimlere gidilmiştir. İslamiyetin kabulüyle mutfaklarda domuz eti kullanılmamış, eşek, katır gibi tek tırnaklı hayvanların eti ve sütü tüketilmemiştir. Özellikle Bağdat'ın Abbasi Halifeliği'nin (750-1258) başkenti olduğu İslam'ın Altın Çağı'nda Irak mutfağı zirveye ulaşmıştır. Dolayısıyla şu anki Irak mutfağının oluşmasında İslam kültürü, Osmanlı Devleti, İran ve Suriye mutfak kültürleri oldukça etkilidir (Tawfeq, 2022).

4. Sonuç

Mutfaklar, geçmişten günümüze gelen en önemli kültür unsurlarındandır. Mutfak kültürü, en zor değişen ve toplumların kültürel değerlerini en uzun süre içerisinde barındıran önemli bir etken olma özelliğini taşımaktadır. Toplumların mutfak kültürleri, bölgenin coğrafi ve tarımsal özelliklerine, toplumların sosyoekonomik durumlarına, dini özelliklerine ve diğer toplumlarla ilişkilerine göre şekillenmektedir. Çin ve Fransız mutfaklarıyla birlikte dünyanın en büyük üç mutfağından biri olarak gösterilen Osmanlı mutfağının, dünya mutfakları içerisindeki yerini tespit edebilmek için diğer mutfak kültürlerine ve bu mutfak kültürlerinin geçmişine bakmak gerekmektedir. Mezopotamya bölgesi; ikliminin çeşitliliği, coğrafi konumu ve birçok medeniyeti bünyesinde barındırması gibi sebeplerle zengin bir mutfığa sahip olmuştur. Mezopotamya mutfağının günümüzdeki en önemli temsilcilerinden biri Irak mutfağıdır. Osmanlı Döneminde Bağdat'ın fethi ile başlayan Osmanlı-Irak kültür etkileşimi yıllarca devam etmiş ve birbirlerinin kültürlerinden etkilenmişlerdir. Mutfak kültürlerinin benzerliği, İslami inanca, benzer coğrafi koşullara ve ideolojiye sahip olan iki ülke olmalarından kaynaklanmaktadır. Çeşitli uygarlıklardan beslenerek oluşturulmuş olan Osmanlı mutfak kültürünün detaylı bir şekilde incelenmesi Osmanlı'nın etkileşim kurduğu kültürlerin de incelenmesi ile mümkündür. Ancak bu konuda literatürde kısıtlı kaynağa ulaşılmıştır, daha geniş kapsamlı, yazılı kaynakların da değerlendirildiği kapsamlı bir çalışmaya ihtiyaç vardır.

Kaynakça

- Akın, G., Özkoçak, V., ve Gültekin, T. (2015). Geçmişten günümüze geleneksel Anadolu mutfak kültürünün gelişimi. *Antropoloji*, 30, 33-52. https://doi.org/10.1501/antro_0000000319
- Aşkın Uzel, R. (2018). Geleneksel Mutfak Kültürü ve Tarımsal Ürün Çeşitliliğinin, Üniversite Öğrencileri Beslenme Durumu Üzerine Etkisi. *Ege Üniv. Ziraat Fak. Derg.*, 55(1), 37-44. <http://search/yayin/detay/281127>
- Başaran, V. (2016). Osmanlı Dönemi Türk Mutfak Kültürü. In A. Dünder Arıkan (Ed.), *Türk Mutfak Kültürü* (pp. 50-85). Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Boutaud, J., Becuț, A., & Marinescu, A. H. (2016). Food and culture. Cultural patterns and practices related to food in everyday life. Introduction. *Int. Rev. Soc. Res.*, 2016, 1-3.
- Güler, S. (2007). *Türk Mutfağının Değişim Nedenleri Üzerine Genel Bir Değerlendirme*. I. Ulusal Gastronomi Sempozyumu ve Sanatsal Etkinlikler, Antalya.
- Güler, S. (2010). Türk mutfak kültürü ve yeme içme alışkanlıkları. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(26), 24-30. <http://search/yayin/detay/106291>
- Gürsoy, D. (2004). *Tarih Süzgecinde Mutfak Kültürümüz*. Oğlak Yayınevi.
- Hatipoğlu, A., ve Batman, O. (2014). Osmanlı Saray Mutfağı'na Ait Gastronomik Unsurların Günümüz Türk Mutfağı İle Kıyaslanması. *SOİD*, 11(2), 62-74. <http://search/yayin/detay/240721>

- Kasar, H. (2021). Türk mutfak kültürü evreleri ve mutfak sentezinin incelenmesi. *Journal of Humanities and Tourism Research*, 11(2), 347-358.
- Koşay, H. Z. (1982). Eski Türklerin Anayurdu ve Yemek Adları. *Türk Mutfağı Sempozyumu Bildirileri* (pp. 47-56). MİFAD Yayınları.
- Mussmann, K. D., ve Pahalı, C. (1994). *Mutfak Hizmetleri*. Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları.
- Samancı, Ö. (2008). İmparatorluğun Son Döneminde İstanbul ve Osmanlı Saray Mutfak Kültürü. A. Bilgin & Ö. Samancı (Eds.), *Türk Mutfağı* (pp. 199-217). Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Sürücüoğlu, M. S., ve Özçelik, A. Ö. (2008). *Türk Mutfak Ve Beslenme Kültürünün Tarihsel Gelişimi* İcanas Kongresi, Ankara.
- Tawfeq, N. (2022). Erbil Yöresi Mutfak Kültürü Üzerine Bir Araştırma. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 15(37), 91-113. <https://doi.org/10.12981/mahder.978097>
- Ünsal, A. (1996). Sofra Adabı. *Sanat Dünyamız*, 21(60), 113-118.
- Yarış, A. (2014). *Mardin'de Gastronomi Turizmi: Turist Görüşlerine İlişkin Bir Uygulama* Mardin Artuklu Üniversitesi]. Mardin.